

УДК 378.4:504:001.895.008

*В.С. ШЕБАНІН, доктор технічних наук, професор,
член-кореспондент НААН, ректор
Миколаївського національного аграрного університету*

Концептуальні засади і пріоритетні напрями ефективного розвитку аграрного університету

Постановка проблеми. Одним із найважливіших факторів підвищення ефективності функціонування підприємств АПК та рівня конкурентоспроможності виробленої ними продукції є запровадження у виробництво інновацій. Як зазначено в Законі України «Про інвестиційну діяльність», інноваційна діяльність – одна із форм інвестиційної діяльності, яка здійснюється з метою впровадження досягнень науково-технічного прогресу у виробництво і соціальну сферу, що включає: випуск та поширення принципово нових видів техніки і технологій, прогресивні міжгалузеві структурні зрушення, фінансування фундаментальних досліджень для здійснення якісних змін у стані продуктивних сил, розробку та впровадження нової, ресурсозберігаючої технології, призначеної для поліпшення соціального й екологічного становища.

У здійсненні інноваційної діяльності останніми роками все більшу роль мають відігравати університети. У сучасних умовах кардинально трансформуються і вимоги до них, які змушені переорієнтуватися на системи підприємницького типу.

Як вказано у Положенні «Про порядок здійснення інноваційної освітньої діяльності», інноваційна освітня діяльність – це розроблення, поширення та застосування освітніх інновацій. С.Б. Семенюк [8] трактує цей вид економічної діяльності як нововведення у методичному забезпеченні навчального процесу (створення методичної літератури,

електронних підручників), у технологіях процесу навчання (дистанційне навчання в Інтернет-класах, навчання спільно із розробниками інноваційних технологій), надання інноваційних освітніх послуг (наукові розробки, проекти, дослідження) тощо. Система інноваційної діяльності аграрних ВНЗ має власні підсистеми, серед яких:

- ✓ освітня – надання освітніх послуг, що відіграє одну з найголовніших ролей у формуванні, розвитку й реалізації інтелектуального капіталу;
- ✓ науково-інтелектуальна – передбачає створення новацій і наукових кадрів;
- ✓ ресурсна – забезпечення матеріальними, фінансовими та інформаційними ресурсами;
- ✓ управлінська – планування, організація, мотивація інноваційної діяльності й контроль за її здійсненням;
- ✓ іміджева – формування суспільної думки про аграрний ВНЗ для збільшення кількості абітурієнтів, замовлень на виконання наукових досліджень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемою ефективного розвитку інноваційної діяльності взагалі та інновацій у зв'язках науки, освіти і виробництва зокрема займаються такі вчені-економісти, як С.І. Дем'яненко [1], Р.Ф. Druker [2], Lim Woodhill [3], М.В. Зубець [4], Г.М. Калетнік [5], М.Ф. Кропивко [6], Л.І. Курило [7], П.Т. Саблук [7], С.Б. Семенюк [8], Н.М. Сіренко [9], О.Г. Шпикуляк [7], О.В. Шубравська [10], Julian Birkinshaw [11]

© В.С. Шобанін, 2014

та ін. Однак далеко не всі пов'язані з нею питання є до кінця вирішеними.

Мета статті – розгляд сутності й важливості інноваційної діяльності у формуваннях АПК і, насамперед, – інноваційної освітньої діяльності вищих навчальних закладів, її організації у Миколаївському національному аграрному університеті, виявлення існуючих у цій сфері проблем та розроблення заходів щодо поліпшення стану справ.

Виклад основних результатів дослідження. Сутність традиційного завдання університету щодо задоволення потреб практичної діяльності останнім часом зміщується з потреб у кадрах зі стійкими знаннями й навичками механічного виконання завдань до потреби в творчо й інноваційно мислячих кадрах, здатних навчатися протягом життя. Виходячи з цього, інноваційна аграрна освіта повинна розглядатися як процес і результат цілеспрямованого формування окремих знань, умінь та методологічної культури, а також комплексної підготовки фахівців аграрного сектора за рахунок відповідних методів навчання.

Головне завдання, яке покладається на інноваційний вид діяльності аграрних ВНЗ, це навчання майбутніх фахівців, які на основі одержаних знань могли б репродукува-

ти нові знання, мотивування й залучення студентів до інноваційної діяльності, адже аграрний сектор економіки потребує фахівців нової формації з накопиченим інноваційним потенціалом, сформованими вміннями його практичної реалізації, варіативністю професійного мислення.

У розв'язанні вказаних вище завдань певну роль має відіграти також Миколаївський національний аграрний університет, професорсько-викладацький склад якого зорієнтований на проектну, дослідницьку та підприємницьку діяльність. Нині наш університет – потужний центр Півдня України із підготовки сучасних фахівців для АПК і проведення наукових досліджень у цій сфері. На дев'яти факультетах (розташованих у шести навчальних корпусах) і в 17 відділеннях в університеті навчаються понад 8500 студентів. Крім того, у складі університету функціонують чотири коледжі та шість інститутів, 10 проблемних лабораторій, 17 навчально-консультативних відділень у районах області, 96 філій кафедр на виробництві. Ефективно організовано роботу навчально-науково-практичного центру, площа сільськогосподарських угідь якого становить 1325,5 га, з яких 1010,15 га ріллі (з них 453,53 га сертифіковано як «органічні»).

Рис. 1. Кількість галузей знань і напрямів підготовки фахівців у Миколаївському НАУ*

* Авторська розробка.

На сучасному етапі за 8 галузями знань (рис.1) МНАУ проводить підготовку бакалаврів за 10 спеціальностями, спеціалістів

(9 спеціальностей) і магістрів (15 спеціальностей). Останніми роками одержано ліцензію на підготовку таких перспективних ма-

гістерських спеціальностей, як: «Якість, стандартизація та сертифікація», «Менеджмент інноваційної діяльності», «Менеджмент природоохоронної діяльності», «Розведення та селекція тварин», «Птахівництво», «Промислове звірівництво», «Конярство та кіннозаводство».

Порівняно новою формою об'єднання установ, підприємств і виробничих структур навколо потужного університету або навчального центру, як показує досвід розвинутих країн світу, є так звані наукові парки, долини, комплекси або консорціуми. Їхньою головною метою є стимулювання розробки й впровадження нових технологій з академічних навчальних та наукових установ безпосередньо у виробництво.

Миколаївським національним аграрним університетом створено «Науковий парк «Агроперспектива» за участю ТОВ «Соняч-

не світло – Миколаїв» і ПАТ «Добробут». Метою наукового парку є розвиток науково-технічної діяльності, ефективного та раціонального використання наявного наукового потенціалу, матеріально-технічної бази для комерціалізації результатів наукових досліджень і їх запровадження на вітчизняному й закордонному ринках за умов поєднання виробничих, наукових і комерційних інтересів учасників. Його партнерами будуть технопарки, бізнес-інкубатори, промислові підприємства, академічні й навчально-наукові інститути (університети), інноваційні компанії, міжнародні компанії та фонди, сільськогосподарські підприємства (включаючи приватні), владні інституції.

Найбільш важливі функції й пріоритетні напрями діяльності наукового парку наведено у таблиці.

Функції наукового парку Миколаївського НАУ і фрагменти напрямів його діяльності*

Функції	Фрагменти діяльності
Створення нових видів інноваційного і конкурентоспроможного продукту	Розвиток науково-дослідної та експериментально-технічної бази для наукових процесів і навчання, інформаційної та видавничої діяльності
Інформаційно-методичне, правове та консалтингове забезпечення учасників	Дослідження та розроблення обладнання, комплексів і технологічних процесів аграрного виробництва, зберігання й переробки сировини рослинного і тваринного походження для забезпечення виробництва високоякісних продуктів харчування
Розвиток міжнародного і вітчизняного співробітництва у сфері науково-технічної та інноваційної діяльності, сприяння залученню іноземних інвестицій	Розроблення обладнання і технологічних процесів у сфері альтернативної енергетики екологічно чистих альтернативних джерел енергії та видів палива й енергетичної сировини
Організація ефективного господарювання, поліпшення забезпечення соціально-економічних потреб учасників	Забезпечення комплексного і сталого розвитку сільських територій, малого й середнього підприємництва, сільських громад та добробуту родин
Організація демонстраційних полів, сортопробування, підготовка, перепідготовка та підвищення кваліфікації кадрів на замовлення	Сортовипробування: 146 сортів і гібридів овочевих культур іноземного виробництва на площі 4,5 га; 88 сортів та гібридів зернового, цукрового, віничного й суданського сорго іноземного та вітчизняного виробництва (9 га); 60 сортів озимої пшениці й озимого ячменю (2,5 га); вирощування гібридного насіння кукурудзи; будівництво сучасної системи зрошування (276 га); проведення Днів поля тощо. Розробка і запровадження сучасних систем мікро- та макроживлення, хімічного й біологічного захисту рослин
Збереження та розширене відтворення родючості ґрунтів	Проведення аналізу ґрунту на сучасному обладнанні за Державними стандартами України та Міжнародними стандартами ISO; розроблення методики оцінки якості земель і ступеня деградації ґрунтового покриву агроландшафтів у рамках діяльності Національного інноваційного кластера «Родючість ґрунтів»

* Авторська розробка.

Створення наукового парку дасть змогу Миколаївському НАУ організувати надсучасне виробництво для підвищення рівня

якісної практичної підготовки студентів, формування у них інноваційного мислення та активізувати науково-інноваційну діяль-

ність університету. Для цього будується система наукового супроводу на основі відпо-

відних проектів виробництва й обслуговування (рис. 2).

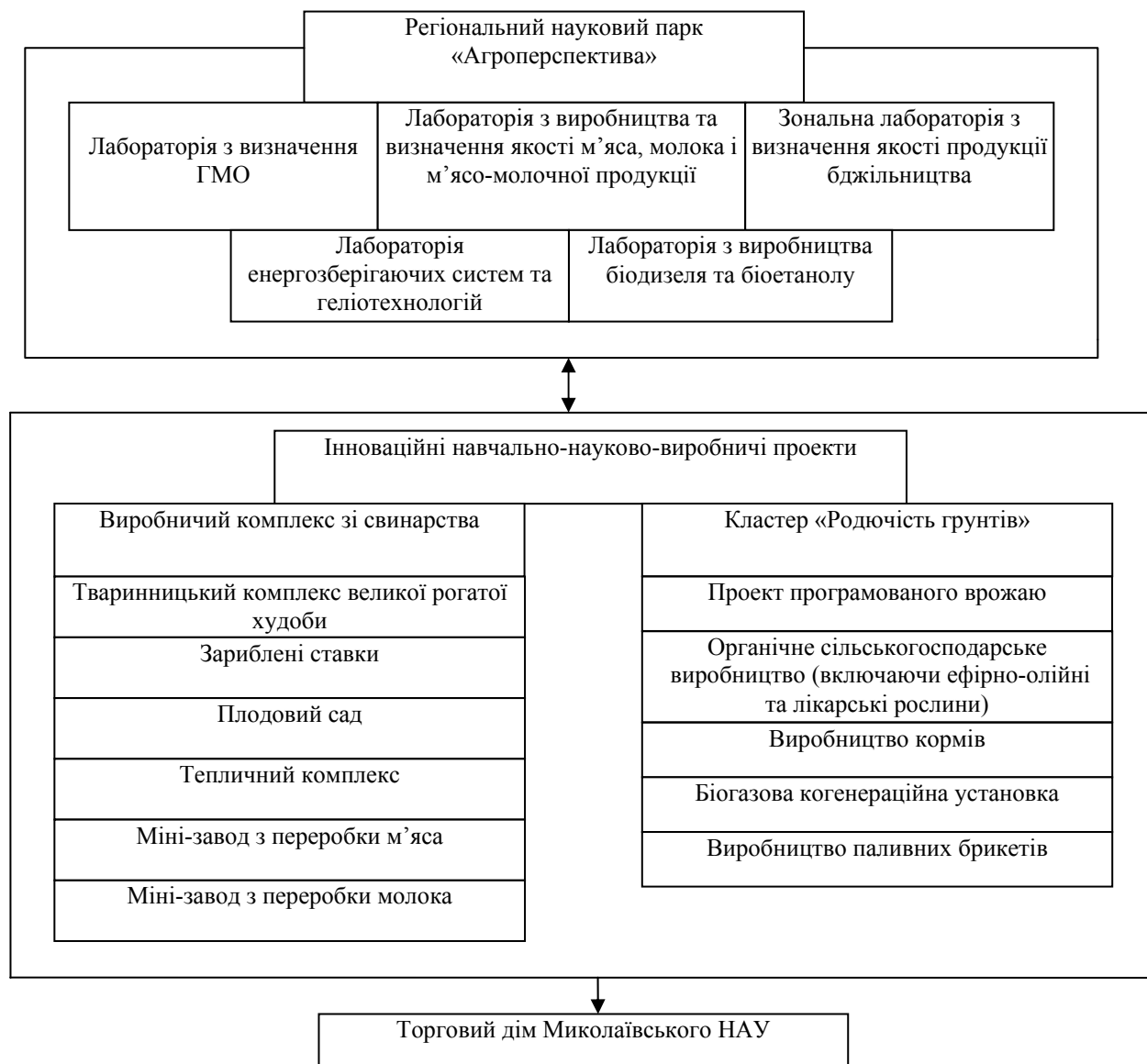

Рис. 2. Система інноваційних проектів Миколаївського НАУ з інтеграції аграрної освіти, науки і виробництва*

*Авторська розробка.

Університетом складено програму послідовного освоєння вказаних на рисунку проектів, що розрахована до 2018 року. На першому етапі планується освоїти проект будівництва навчально-науково-виробничого комплексу зі свиначарства, в якому передбачено використання в навчальному процесі світових розробок і технологій, розробку рекомендацій виробництву. Виробничою складовою проекту є: забезпечення населення Миколаївської області та інших регіонів високоякісною й екологічно чистою свининою власного виробництва; виробництво

якісних племінних ресурсів для господарств регіону та країни.

Проектом передбачається, що свинокомплекс на 2070 гол. щоденного утримання буде споруджено на вільній ділянці, що належить Миколаївському НАУ. У складі свинокомплексу є всі структурні одиниці, необхідні для інноваційного розвитку галузі, які взаємозв'язані між собою (рис. 3). Цехи комплексу (відтворення, відгодівлі, первинної переробки) будуть оснащені сучасним обладнанням.

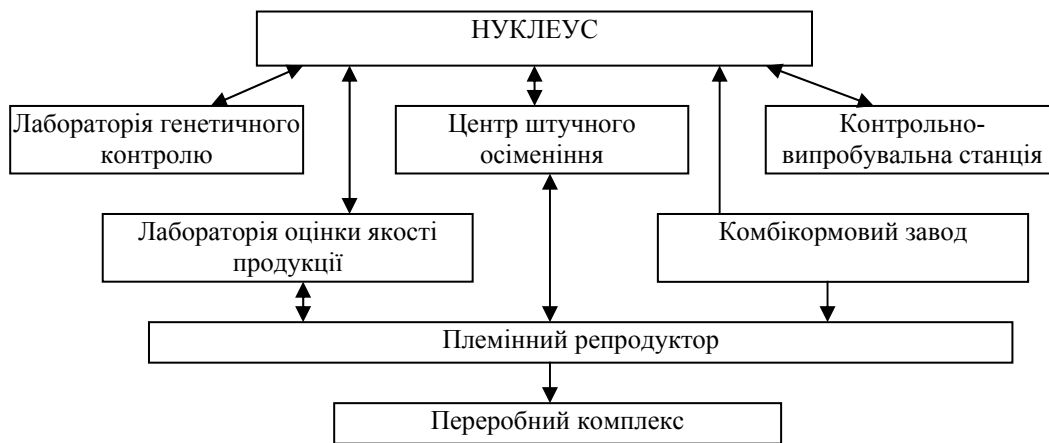

Рис. 3. Складові навчально-науково-виробничого свиногокомплексу Миколаївського національного аграрного університету*

*Авторська розробка.

Комплекс розрахований на утримання 210 гол. основних свиноматок, кількість реалізованого товарного молодняку за рік становитиме 3900 гол., у тому числі племінного – 1304 гол. За розрахунками, середня багатоплідність свиноматок дорівнює 11,2 гол., середньодобовий приріст – 750-950 г, маса свиней до реалізації – 120 кг, обсяг реалізації м'яса в забійній масі – 468 т за рік.

У навчально-науково-виробничому свиногокомплексі планується одержувати й збувати племінний молодняк великої білої породи свиней, ландрас, дюрок, п'єтрен. У процесі реалізації відгодівельного поголів'я переробним підприємствам використовуватиметься вся туша. І племінні, й товарні свині відповідатимуть вимогам стандартів.

Вартість інвестиційних витрат за проектом дорівнює 68829 тис. грн, у тому числі 66424 тис. грн – на будівництво та придбання обладнання, 660 тис. грн – придбання основного стада свиней. Термін окупності проекту – 5 років.

Слід мати на увазі, що з освоєнням проекту додатково буде створено 25 робочих місць, а також умови для якісної практичної підготовки студентів, підвищення кваліфікації фахівців-технологів із виробництва продукції тваринництва.

Окремо слід відзначити важливість інших проектів університету. Наприклад, реконструкція тваринницького комплексу великої рогатої худоби уможливить модернізацію виробничих потужностей галузі, впровадження в навчальний процес сучасних тех-

нологій (доїння та первинна обробка молока, кормовиробництво, утилізація відходів, у т. ч. для одержання біопалива), зробити діяльність тваринницького комплексу високорентабельною.

Проект – кластер «Родючість ґрунтів», який розпочав функціонувати з 2010 року, передбачає моніторинг ґрунтів Південного регіону та створення сучасної бази стану ґрунтів на основі ГІС-технологій. Буде створено системи: протиерозійного захисту й відновлення родючості еродованих ґрунтів у сучасних умовах; інформаційної підтримки інноваційних технологій збереження та розширеного відтворення родючості ґрунтів; підготовки й підвищення кваліфікації наукових і виробничих кадрів для реалізації інноваційного процесу в рамках сфери діяльності кластера.

Згідно з проектами будівництва міні-заводів із переробки м'яса й молока планується виробництво найкращого асортименту продукції, поліпшення її якості, забезпечення сучасного рівня обробки, пакування, маркетингу. Ці об'єкти будуть базою для професійного стажування, навчальної та виробничої практики студентів.

Будівництво тепличного комплексу дасть змогу налагодити використання найновітніших світових розробок і технологій, виробництво екологічно чистої продукції овочівництва (огірки, помідори), впровадження інтенсивних технологій. А реалізація проекту програмованого врожаю, насамперед, передбачає підвищення родючості аграрних

земель і за рахунок комплексу дій – одержання програмованого врожаю сільськогосподарських культур високої якості.

Особливої уваги заслуговують також енергозберігаючі проекти: будівництво біогазової когенераційної установки для виробництва біогазу та електроенергії (передбачає одержання екологічно чистого палива й використання порівняно дешевого біопалива для потреб навчально-науково-практичного центру (ННПЦ) університету); створення науково-виробничої лабораторії з досліджень виробництва біологічних видів палива (біодизеля та біоетанолу на основі удосконалення методів і технологій їх виробництва); створення наукової лабораторії з вивчення й впровадження енергозберігаючих систем та геліотехнологій (використання найновітніших світових розробок і технологій, розроблення та впровадження енергозберігаючих технологій, заснованих на використанні енергії сонця).

Важливе місце у здійсненні інноваційної діяльності займає розроблена Миколаївським національним аграрним університетом спільно з головним управлінням агропромислового розвитку облдержадміністрації обласна цільова економічна програма підтримки розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів на період до 2017 року. Її метою є удосконалення соціально-економічних та організаційних умов для створення сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів, формування їх інфраструктури, зняття перешкод на шляху до організованого аграрного ринку особистим селянським, фермерським господарствам і фізичним особам – сільськогосподарським товаровиробникам, підвищення рівня добробуту й зайнятості сільського населення, розвитку сільських територій.

Програма виконується двома етапами: перший етап (2014–2015 рр.) – створення восьми показових сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів, заводу з переробки молока – у Головному обслуговуючому кооперативі на базі ННПЦ Миколаївського НАУ; на другому етапі (2016–2017 рр.) планується організувати такі ж, як і перелічені вище формування у Головному обслуговуючому кооперативі – на ба-

зі Новобузького коледжу Миколаївського національного аграрного університету (Новобузький район Миколаївської області), а також створити відповідні структури на базі Мигійського коледжу Миколаївського НАУ у Первомайському районі Миколаївської області. На створення зазначеного кооперативного формування будуть спрямовані кошти: державного бюджету – 6 млн грн; обласного бюджету – 5 млн грн; інші джерела – 1 млн грн.

Виконання заходів Програми сприятиме інтеграції сільськогосподарських товаровиробників області до аграрного простору Європейського Союзу, а саме – розбудові інфраструктури кооперативного сегмента аграрного ринку, розвитку сільської місцевості, розширенню сфери зайнятості сільського населення та підвищенню рівня його добробуту. Ресурси, передбачені Програмою, буде спрямовано на створення комплексу молочно-чарських кооперативів і міні-заводів із переробки молока.

Для ефективного здійснення відповідних інноваційних змін необхідно активізувати взаємодію аграрних ВНЗ з іншими секторами науки й агропромисловими компаніями, розвивати нові форми їх організації та установ Національної академії аграрних наук України. Певний досвід законодавчого регулювання, створення й функціонування навчально-науково-виробничих комплексів (ННВК) вже мають Білорусь, Росія, Казахстан. Його слід застосовувати і в Україні. За даними Г.М. Калетніка [5], нині близько сотні навчальних закладів функціонують за принципом трикутника «навчальний процес – наука – виробництво» у ФРН, Франції, Бельгії, Нідерландах.

До числа факторів, що негативно вплинули на розвиток науки та освіти в нашій країні, передусім відносять дефіцит бюджетних коштів, економічну й соціальну нестабільність, невідповідність матеріально-технічної бази потребам науки та освіти, зменшення контингенту як наукових, так і педагогічних працівників, а також зниження їхнього престижу.

Важливими шляхами усунення вказаних недоліків є: удосконалення нормативно-правової бази щодо забезпечення належного

розвитку інноваційної діяльності в Україні; запровадження функціональних принципів державного управління інноваційною діяльністю; створення єдиної національної інноваційної системи, основними складовими якої є формування загальнодержавної системи автоматизованого пошуку, збору, обробки, систематизації, зберігання, поширення інформації у сфері інноваційного розвитку; підвищення рівня науково-технічного потенціалу у сфері інноваційної діяльності; створення ефективної системи телекомунікацій; орієнтованість більшості програм на комерціалізацію технологій; запровадження нововведень. Саме університети повинні не лише наслідувати тенденції інтелектуального ринку, а й формувати його самі, готуючи фахівців, якість яких випереджає вимоги суспільства.

Державна інвестиційно-інноваційна політика має бути спрямована на забезпечення ефективності наданої виробничим формуванням підтримки, усунення диспропорцій, досягнення оптимальних співвідношень між розвитком виробничої та невиробничої сфер економіки країни, стимулювання інвестиційної діяльності як вітчизняних, так й іноземних інвесторів. Вона реалізується через механізми і прямого, й непрямого економічного регулювання. Перше з них здійснюється фінансуванням державних галузевих та спеціальних цільових інвестиційно-інноваційних програм, а друге – за допомогою пільгового оподаткування й кредитної підтримки, удосконалення системи амортизаційних відрахувань, субсидій тощо.

Стосовно регіональних інноваційних програм слід зазначити, що вони мають бути комплексом взаємозв'язаних заходів, спрямованих на розв'язання найважливіших проблем інноваційного розвитку регіону, його провідних галузей і територій. У зв'язку з цим необхідно наголосити, що реформування та інноваційний розвиток аграрної освіти і науки України може бути активізовано за рахунок поширення різних форм спільного проведення науково-дослідних робіт, які передусім спрямовані на забезпечення великих технологічних проривів для освіти, науки й виробництва. Розв'язання таких завдань потребує вико-

нання складних науково-дослідних програм, залучення фінансових, матеріально-технічних та інтелектуальних ресурсів. Виникає необхідність у науково-технічній кооперації в інноваційних процесах, які являють собою об'єднання установ і організацій із метою координації освітньо-наукової, інноваційної, виробничої діяльності. Така кооперація націлена на виконання довгострокових інноваційних завдань, пов'язаних із глобальним поширенням нової техніки і технології, скорочення строків розробки й освоєння інноваційних проектів, переважно інтенсивним розвитком галузей аграрного сектору економіки України.

Існує кілька видів стратегічних альянсів. Найпоширенішими і найбільш адекватним сьгоднішнім вимогам суспільства до аграрної освіти й науки України є регіональні консорціуми, які є добровільним об'єднанням учасників для координації освітньо-наукової, інноваційної, виробничої діяльності. До консорціуму можуть входити підприємства й організації різних видів діяльності та обсягу виробництва, різних форм власності. Учасники консорціуму зберігають свою повну господарську самостійність і підпорядковуються обраному ними виконавчому органу в тій частині діяльності, яка відповідає цілям консорціуму.

У рамках консорціуму є можливим: проведення науково-технічних досліджень, які складно здійснювати самостійно через значні витрати й ризики; розподіл витрат на виконання науково-дослідної роботи між учасниками; об'єднання учасниками дефіцитних матеріальних і людських ресурсів для виконання науково-дослідної роботи, інтеграції науки, освіти та виробництва; повний доступ до результатів дослідження і право на їхнє використання на базі виробничих підрозділів.

Отже, з метою реформування, оптимізації структури, інноваційного розвитку аграрної освіти, науки й виробництва найбільш дієвою та оптимальною є співпраця у рамках створення навчально-науково-виробничих консорціумів. Подібні об'єднання є доцільними на регіональному рівні, оскільки дають змогу врахувати специфіку всіх учасників консорціуму.

Створення навчально-науково-виробничого Консорціуму аграрних вищих навчальних закладів уможлиблює:

спільно й раціонально використовувати ресурсний потенціал усіх учасників, а саме: науково-педагогічний потенціал і матеріально-технічну базу всіх членів Консорціуму, що дає можливість забезпечити сталий або зрівноважений розвиток аграрного сектору економіки України, динамічний розвиток аграрної науки та освіти;

ефективно залучати науково-педагогічних працівників аграрних вищих навчальних закладів й інших учасників Консорціуму до спільної науково-дослідної, навчальної, інноваційної, виробничої діяльності;

підвищити дієвість практичної підготовки молодих фахівців за різними галузями знань через активізацію співпраці аграрних вищих навчальних закладів, наукових установ і організацій, підприємств, у тому числі через запровадження стажування студентів;

ефективно використовувати інформаційні ресурси й бібліотечні фонди всіх учасників Консорціуму для потреб студентів, аспірантів, докторантів і професорсько-викладацького складу. Спільна підготовка навчально-методичних матеріалів, посібників та підручників для поліпшення якості підготовки фахівців за усіма галузями знань;

враховувати під час формування навчальних планів пропозиції підприємств-членів Консорціуму для забезпечення якості підготовки фахівців і ефективної реалізації безперервної ступеневої освіти (молодший спеціаліст – бакалавр, бакалавр – спеціаліст – магістр – аспірант – докторант);

забезпечувати ефективну реалізацію дистанційної освіти створенням Web університетів, у тому числі із залученням фахівців наукових установ та організацій, підприємств;

запровадити систему сертифікатної освіти, коли студенти одного вищого навчального закладу можуть опанувати модулі з навчальних дисциплін і одержувати навчальні кредити в іншому вищому навчальному закладі – члені Консорціуму й одержувати сертифікати відповідно до ЄКТС. Проходити курси з підготовки до складання кандидатських іспитів і складати їх;

створити загальну дієву систему підготовки науково-педагогічних кадрів вищої кваліфікації для потреб регіону з організацією курсів підвищення кваліфікації, у тому числі на базі наукових установ та організацій, підприємств, створення відповідних спеціалізованих рад по захисту кандидатських і докторських дисертацій;

інтегрувати зусилля у проведенні комплексних та ґрунтовних наукових досліджень відповідно до пріоритетних напрямів наукових досліджень, апробації наукових досліджень, у тому числі у міжнародних фахових виданнях;

проводити спільні науково-практичні конференції з актуальних напрямів дослідження за участі всіх учасників Консорціуму, подання резолюцій конференцій до органів державної влади з метою оновлення й поглиблення напрямів наукових досліджень;

забезпечувати трансфер інновацій;

спільно вирішувати соціальні проекти з метою підвищення рівня соціальної відповідальності всіх учасників Консорціуму.

Слід підкреслити, що ННВ Консорціум аграрних ВНЗ є добровільним об'єднанням. До його складу можуть входити вищі навчальні заклади I-IV рівнів акредитації, науково-дослідні установи, науково-виробничі підприємства, технопарки, наукові парки та інші підприємства й організації незалежно від їхньої відомчої приналежності та форм власності, у тому числі й іноземні, заінтересовані в розвитку та удосконаленні науки й освіти в Україні, сприянні прискоренню науково-технічного прогресу, трансферу інновацій. Наприклад, якщо створюється Консорціум південного регіону, крім вищих навчальних закладів, до його складу можна було б включити корпорацію «Науковий парк Миколаївського НАУ «Агроперспектива», що позитивно сприяло б розвитку науково-технічної діяльності та бази навчання студентів усіх учасників консорціуму. Включення подібних різнопланових навчально-наукових і науково-практичних центрів (інститутів) до складу Консорціуму, звичайно, дасть змогу підняти підготовку фахівців для аграрного сектору економіки на новий рівень.

Висновки. Помітну роль у здійсненні інноваційної діяльності в АПК України повинні відігравати вищі навчальні заклади і, насамперед, – університети, які мають поступово перетворюватися на системи підприємницького типу. Це повною мірою стосується й Миколаївського національного аграрного університету, в якому ефективно організовано роботу навчально-науково-практичного центру.

Університетом створено «Науковий парк Миколаївського національного аграрного університету «Агроперспектива», де передбачається сформувані вказані у статті спеціалізовані структури. Розроблено низку енергозберігаючих проектів і обґрунтовану програму підтримки обслуговуючих кооперативів Миколаївщини.

Для ефективного здійснення відповідних інноваційних змін необхідно активізувати

взаємодію аграрних ВНЗ з іншими секторами науки та агропромисловими структурами. Державна інвестиційно-інноваційна політика має бути спрямована насамперед на досягнення оптимальних співвідношень між розвитком виробничої й невиробничої сфер економіки країни, стимулювання інвестиційної діяльності вітчизняних, а також іноземних інвесторів. Важливе значення матиме створення регіональних навчально-науково-виробничих консорціумів аграрних вищих навчальних закладів.

Запровадження інноваційно-інвестиційних проектів «Інтеграція аграрної освіти, науки, виробництва» Миколаївського НАУ відіграватиме особливу роль у практичній підготовці майбутніх фахівців з усіх спеціальностей.

Список використаних джерел

1. Дем'яненко С.І. Інноваційне зростання – основа стабільності агропромислового комплексу / С.І. Дем'яненко // Наука та інновації. – 2005. – Т.1, №1. – С.87-98.
2. Druker P.F. Post-Capitalist Society / Peter Ferdinand Druker. – New-York: Harper Business, 1993. – 232 p.
3. Jim Woodhill. Capacities for Intuitional Innovation: Complexity Perspective / Jim Woodhill // IDS Bulletin. – May 2010. – V.41, N 3. – P. 47-59.
4. Зубець М.В. Науково-організаційна база інноваційного розвитку аграрної науки / М.В. Зубець, С.А. Володін // Вісн. аграр. науки. – 2009. – №6. – С.7-13.
5. Калетнік Г.М. Науково-навчально-виробничий комплекс як концепція механізму переходу агропромислового виробництва на інноваційну модель розвитку / Г.М. Калетнік // Економіка АПК. – 2013. – №9. – С.5-11.
6. Кропивко М.Ф. Організаційні форми впровадження інновацій в агропромислове виробництво з використанням потенціалу аграрної науки / М.Ф. Кропивко, Т.С. Орлова // Економіка АПК. – 2007. – №7. – С.11-18.
7. Інноваційна діяльність в аграрній сфері: інституціональний аспект : монографія / [П.Т. Саблук, О.Г. Шпикуляк, Л.І. Курило та ін.]. – К. : ННЦ «ІАЕ», 2010. – 706 с.
8. Семенюк С.Б. Маркетинг інновацій на ринку освітніх послуг / С.Б. Семенюк // Маркетинг і менеджмент інновацій. – 2012. – №2. – С.39-43.
9. Сіренко Н.М. Управління стратегією інноваційного розвитку аграрного сектора економіки України / Н.М. Сіренко. – Миколаїв, 2010. – 416.
10. Шубравська О.В. Розвиток агроінноваційної діяльності в Україні / О.В. Шубравська // Економіка АПК. – 2007. – №7. – С.11-18.
11. Julian Birkinshaw. The 5 Myths of Innovation / Julian Birkinshaw, Cyril Bouguet and J.L. Barsoux // Mit Sloan management review. – winter 2011. – Vol. 52, N 2. – P. 43-50.

Стаття надійшла до редакції 06.11.2013 р.

* * *

УДК 338.432 (477)

*С.И. ДЕМЬЯНЕНКО, доктор экономических наук, профессор
Государственное высшее учебное заведение
«Киевский национальный экономический университет
имени Вадима Гетьмана»*

К вопросу о стратегии развития аграрного сектора экономики Украины

Постановка проблемы. Сельское хозяйство Украины является потенциально мощной отраслью национальной экономики при условии внедрения эффективной аграрной политики. Поэтому стратегия развития аграрного сектора страны должна иметь надлежащее теоретическое обоснование с целью использования имеющегося конкурентного превосходства, обеспечения внутренних заданий и подготовку к интеграции с Европейским Союзом. В Украине недостаточно исследованы именно стратегические направления развития аграрной экономики, исходя из выше перечисленных целей.

Анализ последних исследований и публикаций. Вопросами разработки стратегии развития агропромышленного комплекса Украины занимаются такие известные оте-

чественные учёные, как В. Геец, Е. Бородинна, А. Диброва, С. Кваша, В. Месель-Веселяк, П. Саблук, И. Прокопа Т. Зинчук и др. Однако в исследованиях отмеченных авторов предлагаются различные, иногда противоположные, рекомендации и направления развития аграрной экономики – от отдельных элементов концепции аграрного фундаментализма с абсолютизацией роли государства до либеральной концепции и невмешательства правительства в рыночные механизмы. Как обычно, истина находится где-то посередине между этими крайними подходами.

Цель статьи – показать возможные направления стратегии развития аграрной экономики страны в современных условиях, исходя из специфических особенностей украинского аграрного сектора и последних изменений в аграрной политике Европейского Союза, которые необходимо учитывать в условиях ассоциированного членства Украины в нем и перспектив углубления наших торговых и экономических отношений.

Изложение основных результатов исследования. Стратегия развития аграрного сектора государства на ближайшее будущее обуславливается несколькими важными факторами. Основными из них являются такие:

сельское хозяйство традиционно есть и будет в отдалённой перспективе важной отраслью экономики страны, а также ее общественной жизни, и оно должно стать важным источником дохода государственного и местных бюджетов;

© С.И. Демьяненко, 2014

сельское хозяйство Украины должно занять подобающее ему место в мировой аграрной специализации и стать влиятельным объектом на мировых аграрных рынках;

аграрная политика и политика развития села не тождественные понятия. Эти сферы экономики должны развиваться по отдельным государственным программам. Аграрную политику следует дополнять целостной политикой развития сельских территорий.

Цель стратегии – обеспечивать долговременное и постоянное развитие сельского хозяйства, стабильные, прозрачные и равные условия для деятельности всех субъектов агропромышленного комплекса и поступление инвестиций во все его отрасли. Результатом внедрения стратегии должно стать создание высокоэффективного, конкурентного, специализированного аграрного сектора экономики, который обеспечивает Украине ведущее место в мировом аграрном разделении труда, продовольственную безопасность стране и ее гражданам, а также создаёт условия для интеграции в Европейский Союз. Критерием оценки аграрной стратегии является рост производительности и эффективности сельского хозяйства и других отраслей АПК [4].

При разработке стратегии развития аграрной экономики Украины целесообразно посмотреть направления развития аграрной политики Европейского Союза (Единой аграрной политики – ЕАП). ЕАП прошла довольно долгий путь реформирования и следующим этапом ее развития является стратегия на период 2014-2020 гг. Основные направления этой стратегии такие [5, 12]:

1. Сделать прямые платежи фермерам более чёткими и более "зелёными".
2. Усилить позицию фермеров в производственной цепи продуктов питания.
3. Сделать ЕАП эффективнее и прозрачнее.

Остановимся детальнее на этих направлениях.

1. Прямые платежи фермерам будут распределяться чётче между странами-членами ЕС, между регионами и фермерами. При этом уже не будут учитываться "исторические данные" относительно этих плате-

жей. Состоятся такие изменения в этом направлении:

- до 2019 года ни одна из стран-членов ЕС не получит меньше чем 75% от средних платежей по ЕС. В пределах каждой страны-члена или региона платежи на гектар должны быть не меньше чем 60% от их среднего уровня до 2019 г. Страны могут повысить поддержку малых и средних ферм путём увеличения уровня платежа на "первый гектар". Для новых членов ЕС выплаты на гектар могут быть продолжены до 2020 г.;

- только те фермы, которые функционируют по состоянию на конец 2013 г. смогут получать поддержку. Молодые фермеры будут получать 25 % такой поддержки в добавок к существующей поддержке молодым фермерам;

- страны-члены ЕС будут иметь возможность увеличивать прямые платежи в отдельных регионах. Кроме этого, они могут направлять 2% от общей суммы поддержки на отдельные культуры, содержащие протеин, чтобы уменьшить зависимость ЕС от их импорта в эти регионы.

"Позеленение платежей" будет означать, что все страны-члены, вся сельская местность и все фермеры будут иметь простые и чёткие механизмы для противостояния климатическим изменениям. За период от 2014 по 2020 гг. на эти цели будет выделено свыше 100 млн евро, которые будут направляться на помощь фермерам с целью повышения плодородия земли и качества воды, биодиверсификации и сглаживания климатических изменений. В частности:

- 30% прямых платежей будут связаны с тремя мероприятиями, которые непосредственно влияют на окружающую среду – диверсификация производства в растениеводстве, поддержание постоянного травяного покрытия на уровне 5%, а до 2018 г. – 7% территорий, которые представляют экологический интерес, или же на мероприятия, которые будут иметь приблизительно такую же по значению экологическую выгоду;

- минимум 30% бюджета поддержки развития сельских территорий будет направляться на мероприятия поддержки экологичности производства – органического фермерства, проекты, связанные с инвестици-

ями в экологию или инновационные мероприятия;

- аграрные экологические мероприятия будут направлены именно на "позеленение" поддержки. Соответствующие программы будут иметь высокие стандарты сохранения окружающей среды. Расходы на эти программы будут увеличены вдвое.

2. Усиление позиций фермеров в производственной цепи продуктов питания предусматривает поддержку использования новых ресурсов фермерами, в частности:

- профессиональные и межпрофессиональные организации производителей сельскохозяйственной продукции будут регулировать условия конкуренции для отдельных видов продукции (молоко, говядина, оливковое масло, зерновые). Эти организации будут способствовать повышению адаптивности путём согласования условий торговли для своих членов;

- квота на сахар будет отменена до 2017 г. и организации, которые входят в сахарный сектор, будут защищены путём заключения контракта и обязательных к выполнению межпрофессиональных договоров;

- с 2016 г. в секторе производства вина существующая система права на производство будет замещена механизмом авторизованного менеджмента, согласно которому производители будут иметь больше прав до 2030 г. с фиксированным лимитом расширения производства на 1% ежегодно.

В добавление к этому будет создан новый антикризисный менеджмент, предусматривающий следующее:

- Европейская Комиссия будет иметь возможность временно авторизовать продукцию и определять ее объёмы поступления на рынок;

- создание кризисных резервов продукции;

- в рамках программы развития сельских территорий страны будет возможность поощрять фермеров участвовать в механизмах (мероприятиях) снижения риска (схемах поддержки доходов и создания общих фондов), а также создавать отдельные подпрограммы развития для секторов, где возникли проблемы.

3. Повышение эффективности и прозрачности ЕАП предусматривает использование ее инструментов каждой страной-членом ЕС для достижения общих целей наиболее эффективным и гибким способом. Это предусматривает использование таких мероприятий:

- сумма бюджета в поддержку научных исследований, инноваций и распространения знаний будет увеличена в два раза;

- программы развития сельских территорий лучше будут координироваться с другими европейскими фондами и секторальный подход лучше будет адаптироваться к национальным или региональным стратегиям;

- упрощённый подход поддержки будет доступен для стран-членов по их желанию;

- детализированная программа ЕАП будет доведена до широких масс населения.

Все аспекты реформы будут введены с 1 января 2014 г., за исключением новой структуры прямых платежей ("зелёные" платежи, дополнительная поддержка для молодых фермеров и тому подобное), которые будут введены с 2015 г., потому что странам-членам нужно время для информирования фермеров о новых направлениях ЕАП и адаптации компьютерных систем управления ЕАП.

Мы считаем, что все три направления развития аграрной политики ЕС до 2020 г. могут быть тем или иным способом учтены при разработке стратегии развития аграрной экономики Украины. При этом следует учитывать специфические особенности отечественной аграрной отрасли, и прежде всего то, что эта отрасль, в отличие от сельского хозяйства ЕС, является одной из ведущих отраслей экономики (количество рабочих мест, наполнение местных и национального бюджета, роль в балансе международной торговли). К другим специфическим особенностям можно отнести такие:

- существование комплекса производственных и социальных проблем в сельской местности;

- аграрная политика и развитие села должны разрабатываться по отдельным государственным программам;

- необходимость комплексного подхода к развитию сельских территорий, в центре которого находится человек, живу-

щий и работающий в сельской местности, исходя из того, что сельское хозяйство – лишь часть сельской экономики.

Приоритетным заданием развития отечественного аграрного производства должно быть обеспечение высокой конкурентоспособности сельскохозяйственной продукции и продукции ее переработки на внутренних и мировых аграрных рынках [2].

Основными направлениями реализации аграрной стратегии могут быть такие:

- обеспечение производства высококачественной продукции;
- развитие конкурентных рынков аграрной продукции как базового фактора обеспечения наличия и экономической доступности продуктов питания, а также развитие рыночной инфраструктуры;
- развитие рынка сельскохозяйственной земли и ее ипотеки;
- развитие сельскохозяйственных консультационных услуг и усовершенствование государственного управления отраслью;
- развитие аграрной науки и образования;
- содействие сохранению природы и ландшафта.

Долговременными целями аграрной политики являются:

приближение условий и стандартов деятельности сельского хозяйства к требованиям ЕАП Европейского Союза;

стабилизация цен на основные виды сельскохозяйственной продукции;

либерализация аграрного рынка, создание сопоставимых с другими странами условий внешней торговли сельскохозяйственной продукцией и продовольствием (тарифы, таможенные сборы и т.д.);

усиление экологической направленности аграрного производства, в частности развитие органического земледелия, переход на структуру производства, учитывающую тенденции изменения климата (изменение региональной специализации аграрного производства, использование засухоустойчивых сортов сельскохозяйственных культур, уменьшение части пахотных земель, их консервирование и перевод в другие категории земельных угодий);

создание условий для обеспечения продовольственной безопасности страны с опорой на отечественных товаропроизводителей путём повышения их эффективности.

Стратегия развития аграрного сектора экономики страны должна базироваться на двух основных элементах: во-первых, задании улучшить макроэкономические показатели экономики (повысить объем валового национального дохода; снизить уровень инфляции, банковский процент по кредитам, уровень безработицы; стабилизировать обменный курс гривны к основным мировым валютам); во-вторых, гарантировать продовольственную безопасность населению страны (обеспечить наличие продуктов питания и доступный уровень цен на них).

На основе этих двух основных элементов и должна строиться стратегия развития аграрного сектора экономики. Выполнять стратегические задания развития сектора должны два субъекта – государство и предприятия АПК. При этом отмеченные элементы стратегии в определённой степени противоречат друг другу, а интересы государства и предприятий АПК, как субъектов стратегии, как совпадают, так и имеют определённые противоречия. Так, основным заданием предприятий АПК является рост прибыли, его капитализация и, как результат, рост стоимости активов, то есть увеличение стоимости предприятия. Капитализироваться прибыль будет лишь тогда, когда для этого созданы благоприятные условия, в частности, и макроэкономические. Ведь если прибыль не капитализируется и активы не растут, то перспектив развития у такого предприятия нет. Отсюда следует ещё одно стратегическое задание – это развитие рынка сельскохозяйственной земли и предоставление возможностей превращать ее в актив для аграрных предприятий, то есть возможности покупать земли сельскохозяйственного назначения юридическим лицам с соответствующим статусом аграрного предприятия (с определёнными количественными ограничениями). Если этого не сделать, то теряется смысл земельной реформы. Поэтому здесь интересы государства и предприятий должны совпадать – предприятия через наращивание экспорта продукции и повышение собственной капита-

лизации положительно влияют на макроэкономическую ситуацию, а последняя способствует росту стоимости активов предприятий, и, в частности, сельскохозяйственной земли.

За счёт чего аграрный сектор может улучшить макроэкономические показатели экономики Украины? Только за счёт того, что будет максимально способствовать расширению экспорта продукции сельского хозяйства и продовольственных товаров. То есть, если экспорт этой продукции в стоимостном выражении будет превышать импорт. При такой ситуации мы имеем позитивный баланс торговли по сектору, который прямо влияет на рост валового национального дохода и на все другие макроэкономические показатели. Таким образом, первым прикладным стратегическим заданием развития аграрного сектора экономики Украины является максимальное расширение экспорта продукции сельского хозяйства и продовольственных товаров. Конечно, намного выгоднее экспортировать продукты питания, а не сырьё в виде сельскохозяйственной продукции. Следует отметить, что после вступления Украины в ВТО в мае в 2008 года агропромышленный сектор страны за последние пять лет больше чем в 4 раза увеличил объём экспорта своей продукции, и, в частности, аграрной – в 2,5 раза. Можно утверждать, что от вступления в ВТО больше всего выиграл именно АПК (инвестиции, объём экспорта, прибыль) [8].

Следующим вопросом стратегии является "За счёт чего можно достичь расширения экспорта продукции аграрного сектора экономики"? Ответ такой – за счёт роста конкурентоспособности этой продукции и завоевание новых рынков ее сбыта. В частности в Украине есть хорошие перспективы для развития органического производства продуктов питания, что имеет стратегическое значение для развития сектора.

Конкурентоспособность отечественной продукции АПК можно поднять за счёт трёх основных факторов – повышения производительности земли и скота, снижения себестоимости продукции и улучшения ее качества. Отсюда вытекает ещё одно стратегическое задание развития сектора – внедрение современных ресурсосберегающих техноло-

гий производства продукции и системы контроля ее качества через обеспечение соблюдения соответствующих фитосанитарных стандартов, развитие рыночной инфраструктуры (элеваторы, транспорт, в частности, дороги, морские порты) [9]. Роль государства в лице правительства – создать необходимые условия для инвестиций в сектор. Конечно же такие действия правительства, как запрещение или квотирование экспорта продукции аграрного сектора, невозвращение НДС экспортёрам или другие подобные им ничего общего со стратегией его развития не будут иметь и противоречат не только интересам предприятий, но и собственно интересам государства.

Относительно стратегического задания гарантирования продовольственной безопасности, то это не означает лишь наличие запасов продовольствия на случай чрезвычайных ситуаций или обеспечения продуктами питания собственного производства. Продовольственная безопасность – это ещё и возможность для населения приобрести продовольствие по доступным ценам. То есть, определённое сочетание уровня доходов граждан с уровнем цен на продовольственные товары. И в этом стратегическом задании существуют определённые противоречия между интересами государства или определённых политических сил, которые находятся при власти, и интересами предприятий АПК.

В Украине доньше не преодолено много рецидивов плановой, советской системы экономики. Сдерживание цен на продукты питания, в частности на хлеб, является одним из примеров этих рецидивов. В результате сельскохозяйственные производители вынуждены субсидировать покупку продуктов питания населением страны, независимо от уровня материального благосостояния отдельных его прослоек. И никакие государственные субвенции для поддержки аграрного производства не перекрывают потери аграриев от такой ценовой политики государства. Поэтому стратегическим заданием в сфере обеспечения продовольственной безопасности является ввод государством субсидий на продукты питания населению с низкими доходами. Такая политика, как показывает опыт развитых стран мира, значительно эф-

фактивнее по сравнению с политикой субсидирования производства сельскохозяйственной продукции, не говоря уже о ценовых ограничениях на продукты питания. А относительно поддержки сельскохозяйственных производителей, то она нужна лишь классическим фермерским хозяйствам и производителям животноводческой продукции. Необходимо также развивать обслуживающие и сбытовые кооперативы для малых сельскохозяйственных производителей.

Среди стратегических заданий не детализировано ещё одно достаточно важное – развитие отечественного аграрного образования и науки. Здесь, как и в других сферах экономики, существует много проблем. Удовлетворяет ли ныне отечественная аграрная наука наше производство? Готовят ли наши аграрные и другие вузы необходимых специалистов для АПК страны? К сожалению, ответ на эти вопросы отрицательный. Как изменять ситуацию в данных сферах – отдельная тема для дискуссии, но эти задания также относятся к категории стратегических.

В статье не затронуты вопросы развития сельских территорий и сохранения природных ресурсов и ландшафта [3]. Данные вопросы должны решаться вне области аграрной политики, поскольку они комплексные и в их решении должны принимать участие другие сферы и отрасли экономики по отдельной стратегии и программам.

Выводы. Стратегию развития аграрного сектора экономики следует ориентировать на расширение экспорта отечественной сельскохозяйственной продукции и продовольствия. Она призвана сбалансировать интересы государства с интересами предприятий, работающих в агропромышленном комплексе. Результатом воплощения стратегии должно стать создание высокоэффективного, конкурентного, специализированного аграрного сектора экономики, который обеспечит Украине ведущее место в мировом аграрном разделении труда и создаст условия для углубления ее интеграции с Европейским Союзом.

Список использованных источников

1. *Бородина Е.* Какая модель агросектора нужна Украине? / Е. Бородина, И. Прокопа // Зеркало недели. – 2012. – № 18. – 18 мая.
2. *Геєць В.М.* Стратегія розвитку агропромислового комплексу України / [В.М. Геєць, А.Д. Діброва, С.М. Кваша, В.Я. Месель-Веселяк, П.Т. Саблук та ін.]. – К.: НАНУ, УААН, 2005. – 119 с.
3. *Гоголь Т.В.* Становлення Спільної аграрної політики Європейського Союзу та регулювання розвитку сільських територій / Т.В. Гоголь [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.academy.gov.ua/ej/ej15/txts/12GTVRST.pdf>.
4. *Дем'яненко С.І.* Сучасна аграрна політика України: принципи та перспективи. Формування ринкової економіки : Спец. вип. «Аграрна економічна освіта в розбудові конкурентоспроможного сільського господарства України» / С.І. Дем'яненко : Зб. наук. праць. – КНЕУ, 2009. – С. 9-16.
5. *Дем'яненко С.* Стратегія адаптації аграрних підприємств України до глобальних змін клімату / С. Дем'яненко, В. Бутко // Економіка України. – 2012. – № 6. – С. 66-72.
6. *Зінчук Т.О.* Європейська інтеграція: проблеми адаптації аграрного сектора економіки України : моногр. / Т.О. Зінчук. – Житомир: ДВНЗ «Держ. агрокол. ун-т», 2008. – 384 с.
7. *Юркейте Н.* Реформа единой аграрной политики Европейского Союза на период после 2013 года / Н. Юркейте // Экономика сельскохозяйственных и перерабатывающих предприятий. – 2012. – № 3. – С. 26-30.
8. Электронный ресурс: 1. Чиновники рассказали, что принесли Украине 5 лет в ВТО. <http://www.segodnya.ua/economics/enews/CHinovniki-rasskazali-chto-prinesli-Ukraine-5-let-v-VTO-437561.html>.
9. Электронный ресурс: Дальнейшее повышение объёмов производства и экспорта зерна в Украине требует существенного развития инфраструктуры – эксперт // <http://www.ukragroconsult.com/ukragrokonsalt/novosti-temp/dalneishee-povyshenie>.
10. *Demyanenko Serhiy I.* Globalization and Ukrainian Agriculture // Polish agriculture and food economy within the EU framework. Warsaw Agricultural University, 2006, 33-37 pp.
11. European Union: facts and commentaries / editor-in-chief – Borko J.A. / Association of European Research. – 2012. – issue 66. – P. 15-20 // Internet source: <http://www.edcaes.ru>.
12. Russian Agriculture at the Crossroads // The Economics of Russian Agriculture. – № 8. – P. 84-85.
13. *Uzun V.* Russian Policy of Agriculture Support and the Necessity of its Correction after WTO Initiation // Economic Issues. – 2012.
14. The Common Agricultural Policy after 2013 // Internet source: http://ec.europa.eu/agriculture/cap-post-2013/index_en.htm.

Статья получена редакцией 11.10.2013 г.

* * *

УДК 338.43:664.121

*В.С. БОНДАР, кандидат економічних наук,
старший науковий співробітник, завідувач лабораторії
А.В. ФУРСА, кандидат економічних наук, старший науковий співробітник,
провідний науковий співробітник
Інститут біоенергетичних культур і цукрових буряків НААН*

Цукробуряковий підкомплекс України: напрями стабілізації та індикатори розвитку до 2020 року

Постановка проблеми. Цукробурякове виробництво України після затяжної економічної кризи 1999-2005 років відчутно поліпшило свої основні показники. Так, за 2006-2010 роки середня врожайність цукрових буряків зросла до 30 т/га проти 21 т/га за попередню п'ятирічку, а в 2012 році вперше за всю історію України врожайність дорівнювала 41,1 т/га. Збір цукру з 1 га відповідно зріс від 2,3 до 3,5 т, а в 2012 році – до 4,8 т, виробництво цукру – від 1,6 до 1,8 млн т. У високоврожайні 2006 і 2011 роки виробництво цукру становило 2,6 та 2,3 млн т, що не тільки забезпечило внутрішні потреби країни, а й створило значний його надлишок.

Проте ряд негативних явищ у галузі досі не подоланий. Так, у 2008-2009 роках відбувалося значне скорочення площі, з якої зібрано врожай цукрових буряків, – відповідно до 377 і 319,5 тис. га, а виробництво цукру знизилося до 1,6-1,3 млн т. У 2013 році посівна площа скоротилася до 286 тис. га. І лише завдяки сприятливій ціновій кон'юктурі світового ринку цукру в ці роки бурякове виробництво було прибутковим. Однак останнього року світові ціни на цукор різко знизилися, що при низькому рівні його виробництва в Україні може призвести до значного дефіциту цукру в 2014/15 маркетинговому році та на наступний період.

Нестабільність у розвитку галузі нині є найбільш негативним явищем, що деформує

внутрішній ринок цукрових буряків і цукру, спричиняє щорічні коливання посівних площ, валових зборів, виробництва цукру й рівня оптово-відпускних цін на нього. Негативні наслідки посилюються ще й тим, що Україна не має стабільних зовнішніх ринків збуту цукру, досі виробляє значні обсяги неконкурентоспроможного на світовому ринку продукту високої собівартості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Цукробуряковий підкомплекс України, його формування, функціонування та розвиток, ефективність, конкурентоспроможність, вплив для сталого економічного зростання аграрно-промислового виробництва – тема досліджень із дуже багатим науковим підґрунтям. Серед вітчизняних учених особливо значущістю для розвитку теорії та практики цукробурякової галузі характеризуються роботи таких авторів, як О.М. Варченко [1-2], О.С. Заєць [3-4], М.Ю. Коденська [5, 10], В.Я. Месель-Веселяк [6], С.А. Стасіневич [7-8], О.М. Шпичак [12], М.М. Ярчук [6] й ін. Ці проблеми висвітлювали зарубіжні вчені У. Латач-Ломан [13], Г. Хельцман [14], Д. Шпаар [11] та ін. Незважаючи на значні звершення в цій галузі, питання щодо стабілізації й розвитку цукробурякового виробництва в період нестабільності досліджено недостатньо. Насамперед це стосується індикаторів розвитку цукробурякової галузі, а також впливу диверсифікації виробництва на її ефективність.

© В.С. Бондар, А.В. Фурса, 2014

Мета статті – обґрунтування заходів для подолання кризових явищ у цукробуряковій галузі, забезпечення стабілізації та ефективного розвитку на основі реструктуризації й поєднання (диверсифікації) виробництва цукру з виробництвом біоетанолу, біогазу та інших продуктів переробки цукрових буряків, інтенсифікації й технічного переоснащення виробництва шляхом залучення інвестицій та інновацій, відновлення позицій вітчизняного товаровиробника на внутрішньому і зовнішньому ринках цукру, досягнення показників розвитку, які відповідали б аналогічним показникам розвинутих країн.

Виклад основних результатів дослідження. Аналіз рядів динаміки розвитку основних показників цукробурякового виробництва за 2001-2012 роки виявив такі закономірності (табл. 1).

Як показують наведені в таблиці 1 дані, найбільша нестабільність у розвитку галузі відзначається з таких показників, як посівна площа цукрових буряків (розмах варіації 853-320 тис. га), виробництво цукру (2,6-1,3 млн т) та рівня рентабельності його виробництва (36,5 % та -11,1 %), що деформує цукровий ринок і створює значні фінансові проблеми в галузі.

1. Динаміка основних показників роботи цукробурякового підкомплексу України, 2001-2012 рр.

Показник	Рік											
	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Площа, з якої зібрано врожай цукрових буряків, тис. га	853	763	666	697	624	787	578	377	319,5	492	516	449
Урожайність, т/га	18,3	18,9	20,1	23,8	24,8	28,5	29,4	35,6	31,5	27,9	36,3	41,1
Валовий збір, тис. т	15575	14453	13392	16600	15468	22421	16978	13438	10068	13749	18740	18439
Цукристість, %	15,17	14,50	15,70	15,00	16,63	15,77	15,02	16,05	16,85	15,30	16,63	16,10
Собівартість коренеплодів, грн/т	137,0	140,2	132,1	136,8	168,9	167,4	177,2	204,4	299,2	410,0	378,0	368,9
Ціна реалізації коренеплодів, грн/т	139,1	128,1	140,3	135,7	177,0	186,0	157,6	218,9	409,9	478,5	516,0	426,8
Рівень рентабельності, %	1,5	-8,6	6,2	-0,8	4,8	11,1	-11,1	7,1	37,0	16,7	36,5	15,7
Виробництво цукру, тис. т	1657	1428	1456	1788	1900	2574	1867	1571	1271	1546	2327	2143
Виробництво цукру на 1 га, т	1,94	1,87	2,19	2,57	3,05	3,27	3,23	4,17	3,98	3,14	4,51	4,77

Джерело: Дані Державної служби статистики України, Міністерства аграрної політики та продовольства України й Національної асоціації цукровиків України „Укрцукор”.

Основними причинами виникнення проблеми нестабільності є:

дисбаланс між виробничими потужностями цукрових заводів і можливостями сировинних зон, який створився внаслідок хаотичного демонтажу цілого ряду добротних переробних підприємств та спричинив скорочення строків переробки цукросировини до 56-70 діб проти 90-100 діб у попередні роки й призвів до значного збільшення відстані перевезень цукросировини від 30-35 км до 100-120 км і зростання транспортних витрат;

недосконалість управління галуззю й олігопольний вплив на ринок 5-6 великих вітчизняних компаній-холдингів, які мають 70 % ринку цукрових буряків та цукру і є причиною витіснення з ринку дрібних і середніх товаровиробників, знищення основної кількості цукрових заводів та значного скорочення посівних площ;

нееквівалентність цін на матеріально-технічні ресурси, що використовуються галуззю, особливо на мінеральні добрива, паливно-мастильні матеріали, засоби захисту рослин та продукцію галузі, що спричиняє надзвичайно високу закупівельну ціну на 1 т цукрових буряків на рівні 53\$ проти 35\$ в Європі;

витіснення посівів цукрових буряків із 8-10-пільних зерно-бурякових сівозмін і заміна їх високоприбутковими, але менш витратними культурами – соняшником, соєю, кукурудзою, ріпаком, озимою пшеницею, гречкою, що призводить до значної забур'яненості посівів, посилення ураженості рослин шкідниками й хворобами та вимушеного переходу на короткоротаційні сівозміни з незадовільними попередниками під цукрові буряки;

повільне запровадження інновацій, особливо новітніх біоадаптивних технологій, недостатня кількість внесених мінеральних

(200-250 кг д.р. NPK на 1 га посіву замість 400-450 кг) та катастрофічне зменшення обсягів внесення органічних добрив (1 т на гектар ріллі);

ввезення в Україну протягом 1998-2003 і 2009-2013 років значних партій іноземного насіння (останніми роками більше 80 %) та цукру-сирцю з тростини і цукрозамінників (особливо у 2010-2011 рр.), що спричиняє значне скорочення посівних площ та кількості працюючих вітчизняних цукрових заводів і зумовлює не вигідні для галузі умови перебування України в СОТ;

недосконалість ринкових відносин між основними суб'єктами цукрового ринку – виробниками цукросировини, виробниками цукру, комерційними структурами, посередниками й державою; наявність давальницьких схем переробки цукросировини, бартерних розрахунків, контрабанди цукру, цукрозамінників і фінансових деформацій у розрахунках;

надзвичайно низький рівень диверсифікації цукробурякового виробництва, відставання його з цього приводу від провідних західних країн;

недосконалість нормативно-правової бази галузі.

Основні заходи стабілізації виробництва цукрових буряків зводяться до:

здійснення масштабної диверсифікації (поєднання) цукробурякового виробництва шляхом структурного й технологічного поєднання його з виробництвом біоетанолу, біогазу та твердих видів палива шляхом монтування на цукрових заводах відповідних установок, інтеграції цукрових заводів із державними і приватними спиртовими заводами;

переходу до гнучкої структури переробки цукрових буряків на цукор, біоетанол, біогаз та інші продукти у кожному маркетинговому році залежно від кон'юнктури ринку;

раціонального розміщення, оптимізації й концентрації виробництва і переробки цукрових буряків у сприятливих ґрунтово-кліматичних умовах;

оновлення матеріально-технічної бази цукрової та спиртової промисловості;

запровадження інноваційних технологічних проектів із виробництва цукрових буряків та переробки їх на цукор, біоетанол й інші продукти;

поліпшення системи управління галуззю; удосконалення ринкового механізму галузі та ринкової інфраструктури;

удосконалення системи оптово-відпускних цін на цукор, біоетанол, інші продукти; поетапного переходу на грошові розрахунки, відмови від давальницьких схем переробки цукросировини; ліквідації фінансових порушень;

зниження собівартості виробництва цукрових буряків, цукру й біоетанолу на 15-20 % та забезпечення до 2020 року їх конкурентоспроможності на зовнішніх ринках;

забезпечення ефективної протидії демпінговому імпорту цукру, бурякового насіння, цукрозамінників і цукровмісних матеріалів;

науково-технічного та кадрового забезпечення галузі;

удосконалення нормативно-правової бази галузі, найперше для створення належних правових і фінансових умов для виробництва біоетанолу;

відновлення вітчизняного насінництва цукрових буряків.

На основі розрахунків потреби України в цукрі, цукровій сировині, біоетанолі й біогазі; стану матеріально-технічної бази галузі та можливості її реконструкції обґрунтовано показники розвитку цукробурякового виробництва на період до 2020 року.

У зведеному вигляді потенційні можливості виробництва цукрових буряків, біоетанолу і біогазу наведені в таблицях 2 і 3.

2. Потенційні можливості виробництва цукрових буряків, цукру та біоетанолу в Україні на 2013-2020 рр.

Показник	2013 р.	2015 р.	2020 р.
1	2	3	4
Виробництво цукру, тис. т	1400	2000	2200
у т.ч. на експорт	150	160	400
Площа посіву цукрових буряків на цукор, тис. га	286	360	325
Урожайність, т/га	39,5	45,0	55,0

1	2	3	4
Валовий збір, тис. т	11300	16200	17875
Обсяг переробки (96 % від валового збору), тис. т	10848	15552	17160
Вихід меляси (4 % від обсягу переробки), тис. т	434	622	686
Потреба біоетанолу*, тис. т	250	250	350
Виробництво біоетанолу, тис. т, із: меляси, вміст цукру – 46 % (3,4 т на 1 т**)	-	183	202
цукрових буряків (0,0656**)	-	67	148
Виробництво цукрових буряків на біоетанол, тис. т	-	1035	2255
Необхідна посівна площа, тис. га	-	23	41
Загальна площа посіву цукрових буряків, тис. га	286	383	366
Загальний валовий збір цукрових буряків, тис. т	11300	17235	20130

Джерело: Власні розрахунки.

* Розраховано відповідно до Закону України „Про альтернативні види палива”.

** За даними ДНУ „УкрНДДспиртбіопрод”.

Наведені в таблицях 2 і 3 показники доводять про значні ймовірні можливості диверсифікованого цукробурякового виробництва.

3. Потенційні можливості виробництва і використання біогазу із жому бурякового на 2013-2020 рр.

Показник	2013 р.	2015 р.	2020 р.
Обсяг переробки цукрових буряків, тис. т	10848	15552	17160
Вихід пресованого жому (0,238 т з 1 т*), тис. т	2582	3701	4084
Вихід біогазу з пресованого жому (100м ³ з 1 т*), млн м ³	258	370	408
Використання біогазу для одержання тепла (2,8 кВт з 1 м ³), МВт	722	1036	1142
Використання біогазу для одержання електроенергії (1,9 кВт з 1 м ³)**, МВт	490	703	775

Джерело: Власні розрахунки.

* За даними Національної асоціації цукровиків України „Укрцукор”

** Альтернатива.

Основні шляхи і способи розв'язання проблем:

а) в галузі виробництва цукрових буряків
Для досягнення вищезазначених показників необхідно здійснити такі заходи:

оптимізувати посівні площі цукрових буряків і збалансувати можливості сировинних зон цукрових заводів із переробними потужностями, скоротити радіус доставки сировини до 40-50 км;

збільшити виробництво цукрових буряків із високими якісними показниками на основі розширення посівів високопродуктивних біоадаптивних вітчизняних ЧС-гібридів цукрових буряків;

підвищити родючість ґрунтів у всіх зонах бурякосіяння шляхом освоєння науково обґрунтованих сівозмін та збільшення норм внесення мінеральних добрив на гектар посіву і широкого застосування органічних добрив;

провести вапнування кислих ґрунтів на площі 336 тис. га відповідно до карт агрохімічного обстеження;

застосувати інтенсивні біоадаптивні технології вирощування і збирання цукрових буряків на базі машин вітчизняного й зарубіжного виробництва;

забезпечити густоту рослин в основних зонах бурякосіяння на рівні 90-110 тис. рослин на гектар;

надати господарствам пільгові кредити на придбання мінеральних добрив і засобів захисту рослин, дотувати витрати на закупівлю складної техніки;

дотримувати економічно-коректних реалізаційних цін на цукросировину й захистити інтереси виробників.

Особлива увага має бути приділена відновленню науково обґрунтованих зернобурякових сівозмін в основних районах бурякосіяння, апробованих та запропонованих відділом агромоніторингу Інституту біоенергетичних культур і цукрових буряків.

У зоні достатнього зволоження Лісо-степу України насичення цукровими буряками може становити 10 %, у зернобурякових сівозмінах – 20-25 %.

Сівозміна для даної зони може бути такою: 1 – ячмінь із підсівом конюшини; 2 – конюшина; 3 – пшениця озима; 4 – цукрові буряки; 5 – горох/соя; 6 – пшениця; 7 – цукрові буряки; 8 – ячмінь; 9 – соя; 10 – пшениця озима.

Короткоротаційна сівозміна: 1 – соя; 2 – пшениця озима; 3 – цукрові буряки; 4 – ячмінь; 5 – кукурудза на зерно.

У зоні нестійкого зволоження насичення сівозмін цукровими буряками не повинно перевищувати 10 %. Найвищі врожаї цукрових буряків одержують після пшениці озимої по зайнятому пару, гороху і багаторічних травах. Чергування культур у 10-пільних сівозмінах: 1 – вико-овес; 2 – пшениця озима; 3 – цукрові буряки; 4 – ячмінь із підсівом конюшини; 5 – конюшина на один укіс; 6 – пшениця озима; 7 – цукрові буряки; 8 – горох/соя; 9 – пшениця озима; 10 – кукурудза на зерно.

Короткоротаційна сівозміна: 1 – соя; 2 – пшениця озима; 3 – цукрові буряки; 4 – яра пшениця; 5 – кукурудза на зерно.

У зоні недостатнього зволоження правильне чергування культур у сівозміні набу-

ває особливого значення як фактор регулювання водного режиму ґрунту і збереження його родючості. Відповідно насичення цукровими буряками повинно досягати 5-10 %.

Чергування культур у зоні недостатнього зволоження: 1 – чорний пар, озимі на зелений корм; 2 – пшениця озима; 3 – цукрові буряки; 4 – ячмінь із підсівом еспарцету; 5 – еспарцет; 6 – пшениця озима; 7 – цукрові буряки; 8 – горох/соя; 9 – пшениця озима; 10 – кукурудза на зерно.

Чергування культур у сівозміні з короткою ротацією: 1 – соя; 2 – пшениця озима; 3 – цукрові буряки; 4 – яра пшениця; 5 – кукурудза на зерно.

Найефективнішим є вирощування цукрових буряків у великих підприємствах із площею посіву 250, 500 і 1000 га, а також у фермерських господарствах на менших ділянках.

Ці й ряд інших агротехнічних, технологічних, організаційно-економічних і нормативно-правових заходів дає можливість спрогнозувати темпи розвитку виробництва цукрових буряків в Україні на 2013-2020 роки (табл. 4).

4. Потенційні можливості розвитку цукробурякового виробництва на період до 2020 року

Показник	Рік							
	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Виробництво цукру, тис. т	1400	1860	2000	2040	2080	2120	2160	2200
у т.ч. на експорт, тис. т	150	150	160	200	250	300	350	400
Площа посіву цукрових буряків на цукор, тис. га	286	350	360	352	344	337	330	325
Урожайність, т/га	39,5	43,0	45,0	47,0	49,0	51,0	53,0	55,0
Валовий збір, тис. т	11300	15050	16200	16544	16856	17187	17490	17875
Обсяг переробки (96 % від валового збору), тис. т	10848	14448	15552	15882	16182	16500	16790	17160
Виробництво меляси (4 % від обсягу переробки), тис. т	434	578	622	635	647	660	672	686
Виробництво біоетанолу з меляси, вміст цукру – 46 % (3,4 т на 1 т*), тис. т	-	170	183	187	190	194	198	202
Площа посіву цукрових буряків під біоетанол, тис. га	-	29	23	53	50	47	44	41
Загальна посівна площа, тис. га	286	379	383	405	394	384	374	366
Загальний валовий збір, тис. т	11300	16297	17235	19035	19306	19584	19822	20130
Загальне виробництво біоетанолу **, тис. т	-	250	250	350	350	350	350	350
Виробництво біогазу з пресованого жому, млн м ³	-	344	370	378	385	393	400	408

Джерело: Власні розрахунки.

* За даними ДНУ „УкрНДІспиртбіопрод”.

** Розраховано відповідно до Закону України „Про альтернативні види палива”.

Виходячи з реальних можливостей України з погляду забезпечення бурякового виробництва мінеральними добривами, насінням, засобами захисту рослин та іншими ма-

теріальними і трудовими ресурсами, загальні витрати на вирощування й збирання цукрових буряків визначено на такому рівні (табл. 5).

5. Прогнозні показники витрат на виробництво цукрових буряків із метою переробки на цукор і біоетанол, 2013-2020 рр.

Показник	Рік							
	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Площа посіву, тис. га	286	379	383	405	394	384	374	366
Урожайність, т/га	39,5	43,0	45,0	47,0	49,0	51,0	53,0	55,0
Витрати на 1 га, грн	12719	13696	13914	14146	14386	14640	14898	15188
Собівартість 1 т, грн	322,00	318,50	309,20	300,98	293,60	287,05	281,10	276,15
Реалізаційна ціна цукрових буряків, грн/т	410,00	410,00	410,00	410,00	410,00	410,00	410,00	410,00
Прибуток у розрахунку на 1 т, грн	88,00	91,50	100,80	109,02	116,40	122,95	128,90	133,85
на 1 га, грн	3476	3935	4536	5124	5704	6270	6832	7362
Рівень рентабельності, %	27,3	28,7	32,6	36,2	39,6	42,8	45,9	48,5
Загальні витрати на всю площу посіву цукрових буряків, млн грн	3638	5191	5329	5729	5668	5622	5572	5559

Джерело: Власні розрахунки.

Як показують наведені в таблицях 4 і 5 дані, в Україні цілком можливий стабільний розвиток галузі буряківництва за умови його інтенсифікації, реструктуризації та диверсифікації. Збільшення витрат на 1 га посіву з 12 до 15 тис. грн має обов'язково привести до зростання врожайності від 39,5 до 55 т/га, зниження собівартості 1 т коренеплодів від 322 до 276 грн, підвищення рівня рентабельності від 27,3 до 48,5%. Посівна площа за даних умов стабілізується на рівні 365-400 тис. га, а загальні витрати – на рівні

5,2-5,7 млрд грн, не враховуючи показника 2013 року.

б) у сфері відродження вітчизняного насінництва цукрових буряків

Поки що на український ринок насіння цукрових буряків українські виробники поставляють близько 15-20 %, іноземні фірми – 80-83 % від загального обсягу. Всього Україні потрібно на наведену вище площу посіву цукрових буряків таку кількість насіння (з урахуванням 15% резервного фонду) (табл. 6).

6. Прогноз необхідної кількості насіння цукрових буряків, 2013-2020 рр.

Показник	Рік							
	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Площа посіву цукрових буряків, тис. га	286	379	383	405	394	384	374	366
Обсяг насіння, т: фабричного	666	882	892	943	918	894	871	852
базисного	17	22	23	24	23	23	22	22

Джерело: Власні розрахунки.

Конкретними завданнями у справі відродження вітчизняного насінництва є:

розширення робіт зі створення й відтворення базових компонентів новітніх ЧС-гібридів української селекції та відновлення функціонування спеціалізованих насінницьких господарств із виробництва фабричного насіння цукрових буряків висадковим і безвисадковим способами;

підвищення коефіцієнта виходу посадкових коренеплодів 1:5 та одержання насіння фабричної репродукції з доброякісністю 96-98 % на основі технічної реконструкції існуючих вітчизняних насінневих заводів;

удосконалення цінового механізму насінництва з метою забезпечення рівня рентабельності виробництва фабричного насіння у насінницьких господарствах не нижче 50 %;

дотування з державного бюджету покупців насіння вітчизняної селекції з розрахунку 500 грн на 1 га, що дасть економію в межах 183-202 млн грн на рік залежно від площі посіву;

доведення питомої ваги посіву цукрових буряків насінням вітчизняної селекції у 2014-2020 роках від 15-20 до 60 %.

в) у сфері переробки цукрових буряків на цукор

Для забезпечення оптимальних строків переробки прогнозованих обсягів цукрової сировини при тривалості сезону переробки 90 днів необхідна сумарна потужність цукрових заводів: у 2015 році – 201 тис. т переробки на добу, у 2020-му – 220 тис. т. При середній потужності одного з діючих в Україні цукрових заводів 3,245 тис. т пере-

робки на добу потрібно використати у 2015 році 53 переробних підприємств, у 2020-му – 59 цукрових заводів. Така кількість останніх в Україні є. У 2013 році одержали квоту виробництва цукру 52 підприємства, але у зв'язку з різким скороченням посівних площ під цукровими буряками працюватимуть 42, в консервації знаходяться 48 цукрових заводів, а всього у випадку необхідності може бути використано 100 заводів.

Проблемою є оптимізація перевезень коренеплодів, приймання і розрахунки за си-

ривину. При зростанні врожайності слід чекати зниження собівартості виробництва цукрових буряків, що відкриє реальні можливості для планомірного зниження собівартості цукру, що за умови стабілізації оптово-відпускних цін забезпечить нормальну прибутковість виробництва цукру. Це може стати запорукою самодостатності функціонування цукрової промисловості для реконструкції переробних підприємств.

Прогнозні витрати на виробництво цукру наведено в таблиці 7.

7. Прогноз витрат на виробництво цукру, 2013-2020 рр.

Показник	Рік							
	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Виробництво білого цукру, тис. т	1400	1860	2000	2040	2080	2120	2160	2200
Собівартість 1 т цукру, грн	4510	4442	4376	4312	4253	4196	4141	4087
Оптово-відпускна ціна цукру, грн/т	4700	4700	4700	4700	4700	4700	4700	4700
Прибуток на 1 т, грн	190	258	324	388	447	504	559	613
Рівень рентабельності, %	4,2	5,8	7,4	9,0	10,5	12,0	13,5	15,0
Загальний обсяг витрат, млн грн	6314	8262	8752	8796	8846	8896	8945	8991

Джерело: Власні розрахунки.

Із погляду вдосконалення функціонування цукрової промисловості необхідно здійснити такі заходи:

розробити деталізовану програму реструктуризації цукрової галузі, визначити алгоритм нарощування існуючих виробничих потужностей і будівництва нових;

підвищити обсяги вилучення цукру, одержання біоетанолу, біогазу та інших видів продукції з цукрових буряків на основі розробки нових і технологічних процесів та обладнання;

підвищити ефективність використання паливно-енергетичних і сировинних ресурсів, зокрема включаючи біоетанол та біогаз для опалювання власних цукрових заводів;

розширити асортимент продукції цукрового виробництва – налагодити випуск різних видів цукрів; біоетанолу, меляси, жому, післяспиртової барди, біогазу й ін.;

прискорити темпи екологізації цукробурякового виробництва зменшенням шкідливих викидів цукрових заводів, розширенням площ посіву цукрових буряків.

г) у сфері переробки цукрових буряків на біоетанол і біогаз

Використати наявний матеріально-технічний потенціал цукробурякового й спиртового виробництв України для наро-

щування обсягів виробництва вітчизняного біоетанолу з продуктів переробки цукрових буряків як сумішевої добавки до основного моторного палива – бензину та біогазу як основного виду енергетичного ресурсу для одержання електроенергії й тепла для цукрового заводу та місцевих теплових мереж.

Довести споживання біоетанолу при середньому використанні бензину близько 5,0 млн т і 5% добавці – до 250 тис. т (316 млн л), при 7% до – 350 тис. т (443 млн л) на рік.

Використати для виготовлення біоетанолу передусім мелясу як побічний продукт при переробці цукрових буряків на цукор, цукрові сиропи, зелену патоку, а для виробництва біогазу – пресований жом.

Виробництво біоетанолу, крім використання відходів, здійснювати також за рахунок додаткового розширення в разі необхідності посівних площ під цукровими буряками в основних регіонах бурякосіяння.

Переробку сировини на біоетанол і біогаз зосередити на цукрових заводах, де є відповідне обладнання для одержання спирту й біогазу, зокрема ректифікаційні колонки з молекулярними ситами та біогазові установки, а також на працюючих спиртових заводах і на реконструйованих спиртових і розконсервованих цукрових заводах.

Розв'язати проблему економічної заінтересованості всіх учасників технологічного ланцюга від виробництва цукрових буряків до їх переробки на цукор, біоетанол і біогаз до структур з реалізації біопалива й сумішних бензинів шляхом еквівалентного розподілу кінцевих результатів, одержаних від реалізації біоетанолу.

Знизити собівартість сировини для біоетанолу – до 2,7-4 грн/л, собівартість переробки – до 2,3-3,1 грн/л (за розрахунками „УкрНДІспиртбіопрод”).

Розрахункові дані з виробництва біоетанолу та біогазу наведені в таблиці 8.

8. Прогноз витрат на виробництво біоетанолу і біогазу із продуктів переробки цукрових буряків, 2013-2020 рр.

Показник	Рік						
	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Виробництво біоетанолу із меляси, млн л	215	232	237	241	246	251	256
Собівартість 1 л, грн	4,95	4,93	4,90	4,88	4,85	4,83	4,80
Загальні витрати, млн грн	1064	1144	1161	1176	1193	1212	1229
Виробництво біоетанолу із сиропів і зеленої патоки, млн л	101	85	206	203	197	192	187
Собівартість 1 л, грн	6,87	6,84	6,80	6,77	6,74	6,70	6,67
Усього витрат, млн грн	694	581	1401	1374	1328	1286	1247
Загальні витрати, млн грн	1758	1725	2562	2550	2521	2498	2476
Собівартість 1 л суміші, грн	5,56	5,44	5,78	5,74	5,69	5,64	5,59
Опгово-відпускна ціна суміші з біоетанолу, грн/л	7,00	7,00	7,00	7,00	7,00	7,00	7,00
Прибуток у розрахунку на 1 л, грн	1,44	1,56	1,22	1,26	1,31	1,36	1,41
Рівень рентабельності, %	25,9	28,7	21,1	22,0	23,0	24,1	25,2
Виробництво біогазу, млн м ³	344	370	378	385	393	400	408
Витрати на виробництво біогазу, млн грн	564	607	620	631	645	656	669

Джерело: Власні розрахунки.

У зв'язку з тим, що виробництво біоетанолу ще не набуло масового характеру, а ведеться вибірково, його організації необхідно надати ширшого розмаху.

На першому етапі до 2015 року необхідно подолати кризові явища й економічну нестабільність цукробурякового виробництва; планомірно оптимізувати виробництво цукрових буряків і цукру, освоїти виробництво біоетанолу й біогазу з продуктів переробки цукрових буряків до рівня самозабезпечення країни. У період 2016-2020 років – забезпечити більший приріст виробництва цукру, біоетанолу та біогазу до обсягів, що можуть

забезпечити, крім потреб внутрішнього ринку, певний експортний потенціал даних продуктів.

Наведені у таблиці 8 дані показують, що за умови здійснення перерахованих вище заходів з інтенсифікації й диверсифікації цукробурякового виробництва воно має розвиватися стабільно і при зростаючих обсягах випуску продукції собівартість її знижуватиметься.

Зведені прогнозовані витрати на виробництво продукції цукробурякового підкомплексу України наведені в таблиці 9.

9. Зведені обсяги прогнозованих витрат на виробництво продукції цукробурякового підкомплексу України на 2013-2020 рр., млн грн

Витрати	Рік							
	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
На виробництво: цукрових буряків	3638	5191	5329	5729	5668	5622	5572	5559
цукру	2676	3071	3423	3067	3178	3274	3373	3432
біоетанолу	-	1758	1725	2562	2550	2521	2498	2476
біогазу	-	564	607	620	631	645	656	669
Разом	6314	10584	11084	11978	12027	12062	12099	12136

Джерело: Власні розрахунки.

Політика фінансової підтримки виробництва цукрових буряків, цукру, біоетанолу й біогазу має здійснюватися Міністерством аграрної політики та продовольства України

за такими основними напрямками: збільшення фінансування за рахунок державного й місцевих бюджетів; запровадження пільгових механізмів кредитування; посилення ро-

лі Аграрного фонду у фінансуванні виробництва через механізми закупівлі майбутнього врожаю (форвардні контракти); стимулювання залучення коштів на вітчизняних і зарубіжних фондових ринках; стимулювання приватних інвестицій (у т.ч. акціонування); податкового стимулювання; розвит-

ку страхування сільськогосподарської продукції.

Для фінансування та інвестування зазначених у програмних заходах показників виробництва цукрових буряків, цукру, біоетанолу й біогазу необхідні такі суми відповідних до витрат коштів, а також джерела інвестицій (табл. 10).

10. Обсяг і джерела фінансування та інвестування програмних заходів на 2014-2020 рр., млн грн

Показник	Рік						
	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Загальний обсяг фінансування	10584	11084	11978	12027	12062	12099	12136
Обсяг інвестицій за рахунок власних і залучених коштів	9684	10142	10960	11005	11037	11071	11104
у т.ч. залучених коштів	6856	7181	7760	7792	7814	7838	7862
За рахунок коштів державного бюджету	900	942	1018	1022	1025	1028	1032
у т.ч.: відшкодування відсотків по кредитах	117	122	132	133	133	134	134
часткова компенсація складної бурякової техніки	201	211	228	228	229	230	231
субсидії на підтримку елітного і фабричного насінництва	10	10	11	11	11	11	11
субсидування відсоткової ставки на будівництво та реконструкцію	32	33	36	36	36	36	37
відшкодування вартості техніки за лізингом	518	543	587	589	591	592	594
науково-дослідні й конструкторські роботи	22	23	24	25	25	25	25

Джерело: Власні розрахунки.

Як показують результати розрахунків, наведених у таблиці 10, основним джерелом фінансування реалізації програмних заходів на 91,5 % є інвестиції за рахунок власних і залучених коштів, 70,8 % з яких є залученими. На частку фінансування з державного бюджету припадає всього 8,5 % із найважливіших для галузі позицій.

Для успішного виконання програмних заходів необхідно також удосконалити нормативно-правову базу галузі, зокрема внести ряд доповнень до Закону України «Про державне регулювання виробництва і реалізації цукру», які існують в аналогічних регулятивах ЄС та інших країн, із ціноутворення, взаєморозрахунків, регулювання обсягів реалізації цукру й т.д.; прийняття ряду постанов і розпоряджень Уряду щодо виробництва біоетанолу та його реалізації, введення відповідних преференцій для його виробників; офіційно заборонити ввезення в Україну ряду шкідливих для харчування цукрозамінників й ін.

Висновки. 1. Цукробуряковий підкомплекс України, незважаючи на певне поліпшення ряду показників – ріст середньої врожайності цукрових буряків і прибутковості буряківництва, – все ще знаходиться в зоні нестабільності. Відбуваються значні щорічні коливання розмірів посівних площ під цукро-

вими буряками, валових зборів коренеплодів та обсягів виробництва цукру і його реалізації, що негативно впливає на ринкові ціни й спричиняє фінансові деформації, особливо у сфері виробництва і реалізації цукру.

2. Основними причинами такого стану є недосконалість ринкових перетворень у сфері виробництва та переробки цукрових буряків, дисбаланс між виробничими потужностями цукрових заводів і їхніми сировинними зонами, хаотичне виведення з ладу цілого ряду переробних підприємств, олігопольний вплив на ринок великих компаній – холдингів, витіснення цукрових буряків із сівозміни на користь високоприбуткових та менш витратних культур – кукурудзи, сої, соняшнику, ріпаку, озимої пшениці, низький рівень технологій, недосконалість взаєморозрахунків.

3. Фундаментальними програмними заходами щодо стабілізації й розвитку цукробурякового виробництва України до 2020 року є: інтенсифікація і реструктуризація виробництва та широке запровадження інновацій [9]; масштабна диверсифікація цукробурякового виробництва шляхом структурного і технологічного поєднання його з виробництвом біоетанолу, біогазу та твердих видів палива; раціональне розміщення, оптимізація і концентрація виробництва в сприятливих ґрунтово-кліматичних

зонах; оновлення матеріально-технічної бази цукрової та спиртової промисловості; удосконалення системи управління галуззю на основі ринкових механізмів; ріст урожайності й зниження собівартості продукції на основі інноваційних технологій; забезпечення протидії демпінговому імпорту цукру, бурякового насіння, цукрозамінників і цукровмісних матеріалів; удосконалення нормативно-правової бази галузі.

4. У результаті здійснення програмних заходів обсяги виробництва цукрових буряків в Україні мають зрости від 11,3 млн т у 2013 році до 20,1 млн т у 2020-му, виробництво цукру – від 1,4 млн т до 2,2 млн т, урожайність цукрових буряків – від 39,5 т/га до 55 т/га, посівні площі – стабілізуватися на рівні 350-400 тис. га. При диверсифікації виробництво біоетанолу має зрости до 250-350 тис. т, біогазу – в межах 258-408 млн м³, що адекватно 722-1142 МВт теплової енергії, або 490-775 МВт електроенергії.

5. Передбачається значне поліпшення економічних показників буряківництва –

собівартість 1 т коренеплодів має знизитися від 322 грн/т у 2013 році до 276 грн/т у 2020-му, відтак рівень рентабельності зросте від 27,3 до 48,5 %, або майже у 1,8 раза, рентабельність виробництва біоетанолу й біогазу можлива 21,1-28,7 %. Реалізація програми дасть можливість Україні поступово нарощувати експорт цукру і довести його до 400 тис. т на рік.

6. Технічне переобладнання діючих цукрових заводів дасть можливість значно підняти економічну ефективність цукрової промисловості; ввести в дію потужності з виготовлення біоетанолу, біогазу, твердих видів палива та ін., що сприятиме підвищенню рівня продовольчої та енергетичної безпеки країни. В цілому надходження до Державного бюджету України зростуть до 2,0-2,5 млрд грн на рік, а застосування 5 % домішки біоетанолу в бензин дасть 882 млн грн економії; 7 % – 900 млн грн. Оптимізація площ посівів цукрових буряків і мінімізація хімічного навантаження значно оздоровить навколишнє середовище.

Список використаних джерел

1. Варченко О.М. Досвід активізації інноваційних процесів бурякоцукрової галузі Великобританії та його адаптація в Україні / О.М. Варченко // *Агроном.* – 2009. – № 3. – С. 160-163.
2. Варченко О.М. Економічний механізм регулювання ринку біопалива у провідних країнах світу / О.М. Варченко, К.В. Слупян // *Вісн. аграр. науки.* – 2009. – №11. – С. 62–66.
3. Заец А.С. Сахарная промышленность в Украине : становление, развитие, реструктуризация / А.С. Заец. – К. : Наук. думка, 2001. – 328 с.
4. Засць О.С. Ринок цукру в Україні : проблеми створення, функціонування та розвитку / О.С. Засць. – К. : Наук. думка, 1999. – 388 с.
5. Коденська М.Ю. Тенденції розвитку і напрями активізації інвестування цукробурякового виробництва / М. Ю. Коденська // *Економіка АПК.* – 2010. – № 2. – С. 74–78.
6. Месель-Веселяк В.Я. Організаційно-економічне удосконалення роботи цукробурякового підкомплексу України / В.Я. Месель-Веселяк, М.М. Ярчук // *Економіка АПК.* – 2013. – № 2. – С. 3–8.
7. Стасіневич С. Світовий досвід реструктуризації цукробурякової галузі – уроки для України / С. Стасіневич // *Наук. вісн. Національного аграрного університету.* – 2007. – № 110, Ч. 1. – С. 79–84.
8. Стасіневич С.А. Визначення обсягів економічно доцільного виробництва біоетанолу із різних видів агропродукції / С.А. Стасіневич // *Економіка АПК.* – 2010. – № 6. – С. 39–42.
9. Ушачев И.Г. Научное обеспечение Государственной программы развития сельского хозяйства и регулирования рынков сельскохозяйственной продукции, сырья и продовольствия на 2013-2020 гг. / И.Г. Ушачев // *Економіка АПК.* – 2013. – № 6. – С. 68–77.
10. Цукробурякове виробництво України: проблеми відродження, перспективи розвитку: [моногр.] / [П.Т. Саблук, М.Ю. Коденська, В.І. Власов та ін.]; за ред. акад. П.Т. Саблука, проф. М.Ю. Коденської. – К.: ННЦ ІАЕ, 2007. – 390 с.
11. Цукрові буряки (Вирощування, збирання, зберігання) / [Д. Шпаар, Д. Дрегер, С. Каленська та ін.]; під. заг. ред. Д. Шпаара. – [5-те вид.]. – К.: ННЦ ІАЕ, 2005. – 340 с.
12. Шпичак О.М. Економічні механізми державного регулювання ринків сільськогосподарської продукції та її проблеми / О.М. Шпичак // *Економіка АПК.* – 2011. – № 2. – С. 150-155.
13. Latacz-Lohmann U. Fit für die Zukunft durch Kooperation? / U. Latacz-Lohmann // *Zuckerrübe.* – 2006. – № 3. – P. 127-129.
14. Hölzmann H.J. Zuckermarktreform, was nun? / H.J. Hölzmann // *Zuckerrübe.* - 2006. - № 1. – P. 20-23.

Стаття надійшла до редакції 28.10.2013 р.

*

*О.О. КАТЕРИНИЧ, кандидат сільськогосподарських наук,
старший науковий співробітник, завідувач відділу птахівництва
Н.В. ПРОЗОРОВА, кандидат економічних наук,
старший науковий співробітник
Інститут тваринництва НААН*

Економічна ефективність використання курей вітчизняної селекції у племінних господарствах

Постановка проблеми. Завдяки високій якості продукції птахівництва та швидкій окупності ця галузь в усіх країнах займає пріоритетне місце серед галузей тваринництва. Ефективність її подальшого розвитку визначається технічними, технологічними, організаційними й економічними факторами, раціональне поєднання яких дає змогу виробляти продукцію, забезпечуючи прибутковість господарств [1,2]. Крім того, рентабельність виробництва яєць та м'яса птиці більшою мірою залежить від якості генетичних ресурсів, які використовуються для цих цілей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У галузевій структурі країни частка птахівництва є досить вагомою та становить близько 40–60% від загального виробництва продукції тваринництва. На нинішній час це практично єдина галузь тваринництва, яка здатна нарощувати обсяги виробництва й збільшувати наявне поголів'я [8–11]. У подальшому така тенденція зберігатиметься. Оскільки для виробництва 1 т м'яса бройлерів, або 1 т яєчної маси потрібно енергії кормів у 2,3 і 2,1 рази менше порівняно з яловичиною [4, 5].

За даними Продовольчої і сільськогосподарської організації ООН (FAO) виробництво харчових яєць у світі за десятирічний період зросло з 49,8 до 62 млн т [6]. М'яса всіх видів тварин вироблено близько 281,5 млн т, у тому числі м'яса домашньої птиці – 92,3, свинини – 103,6, яловичини – 64,7 млн т [6, 7].

Виробництво продукції птахівництва в країні зосереджено у спеціалізованих під-

приємствах та господарствах населення. Валове виробництво м'яса птиці у 2012 році становило 1066,1 тис. т, з них у сільськогосподарських підприємствах – 875,1 тис. т, у господарствах населення – 191,0 тис. т; виробництво яєць – відповідно 19,12 млрд шт., у тому числі в підприємствах – 11,98; господарствах населення – 7,13 млрд шт.

Для одержання харчових яєць і м'яса в господарствах населення використовується птиця вітчизняної селекції. Нині в Інституті тваринництва НААН функціонують два племінні заводи з розведення яєчних курей породи сріблястий леггорн Бірківська барвіста та м'ясо-яєчних Геркулес білий.

Ефективність виробництва є узагальнюючою економічною категорією, яка відображається у високій результативності використання засобів виробництва і праці. У птахівництві – це одержання максимального обсягу продукції на 1 м² підлоги, або на 1 гол. птиці з найменшими витратами кормів, праці тощо. Економічна ефективність відповідає розміру чистого прибутку, що залежить від ціни реалізації продукції, для батьківського стада це – інкубаційне яйце та (або) добовий молодняк.

Мета статті – визначення економічної ефективності використання курей вітчизняної селекції в умовах племінних птахорепродукторів при одержанні інкубаційного яйця й добового молодняку для задоволення потреб населення.

Виклад основних результатів дослідження. У результаті багаторічних досліджень ученими Інституту тваринництва НААН створено популяції курей м'ясо-яєчного напрямку продуктивності, які мають

Висновки. Визначено економічну ефективність виробництва інкубаційного яйця та добового молодняку при використанні курей вітчизняної селекції різного напрямку продуктивності в умовах племінного птахорепродуктора. Рівень рентабельності виробництва інкубаційних яєць для курей різного напрямку продуктивності становив – (-7,95) – 3,77 – 34,62 % для яєчно-м'ясної (14), яєчної (А) та м'ясо-яєчної відповідно. Макси-

мальний рівень рентабельності виробництва добового молодняку для м'ясо-яєчних курей – 137,84, мінімальний у яєчно-м'ясної птиці – 55,37%.

Максимальний економічний ефект на 1 гол. материнського стада при виробництві інкубаційних яєць і добового молодняку порівняно з яєчно-м'ясними курами встановлено для бірківських м'ясо-яєчних курей – 13,3– 27,0 грн відповідно.

Список використаних джерел

1. *Фисинин В.И.* Мировое животноводство: вызовы будущего/ В.И. Фисинин, С.В. Черепанов// Матер. XVII Междунар. конф. "Инновационные разработки и их освоение в промышленном птицеводстве". – Сергиев Посад, 2012. – С. 3–7.
2. *Терещенко О.В.* Україна і світові тенденції розвитку ринку племінного птахівництва / О.В. Терещенко, О.О. Катеринич, О.В. Рожковський // Птахівництво : міжвід. темат. наук. зб. – ІП УААН. – Харків, 2009. – Вип. 63. – С. 26–37.
3. *Буркат В. П.* Теорія, методологія і практика селекції / В. П. Буркат. – К.: „БМТ”, 1999. – 376 с.
4. *Флок Д.* Фактор, ограничивающий селекционный процесс / Д. Флок, В. Бониц // Птицеводство. – 2000. – № 1. – С.45–48.
5. Global poultry market bounces back // Poultry Executive Guide. – 2010. – Р. 4–6.
6. Іонов І. А. Перспективна програма „Розвиток галузі птахівництва” до 2020 р. / І. А. Іонов, О. В. Терещенко, О. О. Катеринич // Птахівництво: міжвід. темат. наук. зб. / ІП УААН. – Борки, 2012. – Вип. 68. – С. 178–201.
7. World egg production trend // Poultry Executive Guide. – 2010. – Р. 6–8.
8. *Jull, M.A.* 1952. Poultry Breeding (3rd edn). John Wiley & Sons, New York. – 325 pp.
9. *Turkyilmaz, M.K., Nazligul, A., Balkaya, M. & Dereli, E.F.* 2010. Effect of human factor on fear and stress reactions and some performance parameters in broiler chickens. Int. J. Poult. Sci. 9(1). – Р. 59–62.
10. *Khan, M.K.I., Khatun, M.J., Bhuiyan, M.S.A. & Sharmin, R.* 2006. Production performance of Fayoumi chicken under intensive management. Pak. J. Biol. Sci., 9(2). – Р. 179–181.
11. *Mamun, S.H.* 2005. Comparative assessment of hatchability of different strains of broiler parent stock. MS thesis, Dept. of Poultry Science, Bangladesh Agricultural University, Mymensingh, P. 14–35.

Стаття надійшла до редакції 16.09.2013 р.

* * *

Новини АПК

До інтервенційного фонду заклали 900 тис. т зерна нового врожаю

У цьому році українські аграрії намолотили 63 млн т зернових, що є абсолютним історичним рекордом.

«Цьогорічний урожай зерна становить 63 млн т. Майже по всіх культурах показники покращено порівняно з минулим роком». Намолочено понад 22 млн т пшениці, ячменю – 7,6, кукурудзи – 29, соняшнику – 10, сої – 2,7, ріпаку – 2,3, зібрано 11 млн т цукрових буряків», – про це повідомив Міністр аграрної політики та продовольства України Микола Присяжнюк.

Міністр наголосив, що для забезпечення продовольчої безпеки Аграрним фондом вже закладено у державний інтервенційний фонд 900 тис. т зерна цього річного врожаю. Крім того, Аграрний фонд приступив до закупівель зерна майбутнього врожаю на умовах форварду. Сумарний обсяг закупівель заплановано на рівні 1,2 млн т.

Прес-служба Мінагрополітики України

*Н.С. КОТКОВА, кандидат економічних наук,
старший науковий співробітник
Інститут продовольчих ресурсів НААН*

Розвиток ринку спирту в Україні під впливом внутрішніх і зовнішніх факторів

Постановка проблеми. Спиртова промисловість України відіграє значну роль у забезпеченні ефективного функціонування інших галузей, таких як галузі агропромислового комплексу, фармацевтична промисловість, паливно-енергетичний комплекс і країни в цілому. Так, більше 150 виробництв використовують спирт як сировину, розчинник та пальне. Історично склалося, що виробництво й реалізація спирту як стратегічно важливого продукту завжди знаходилися під пильним наглядом держави.

Із 2005 року спиртовою галуззю опікується Міністерство аграрної політики та продовольства України. ДП "Укрспирт" створено на базі однойменного державного концерну спиртової та лікеро-горілчаної промисловості, що поєднавав 85 підприємств з державною формою власності (зокрема 76 спиртових заводів). Їхні потужності дають змогу щорічно виробляти до 60 млн дал. спирту при внутрішньому споживанні близько 20 млн дал. У результаті, на нинішній час працює близько 38 спиртозаводів, інші знаходяться або в процесі банкрутства, або простоюють. ДП "Укрспирт" уже перепрофілював деякі заводи, на яких працює приватний інвестор, хоча вони й залишилися в державній власності, а інші можуть бути перепрофільовані під конкретні пропозиції інвесторів. В Україні споживання спирту для потреб алкогольної галузі перевищує 97%, решта використовується на технічні потреби. У розвинутих країнах споживання спирту етилового на виробництво алкоголь-

них напоїв не перевищує 2%, 44% спрямовано на технічні потреби, 30% – на пальне.

На внутрішньому ринку завершилося формування переліку споживачів спирту та переліку спиртових заводів, які забезпечують його поставку. Вирішення питання завантаженості потужностей спиртових заводів можливе лише перепрофілюванням частини надлишкових потужностей на технічні потреби й пальне.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням проблем розвитку спиртової галузі займалися О. Бутнік-Сіверський [2], В. Маринченко [5], Л. Маринченко [2], С. Олійнічук [13], В. Сосницький [13], А. Українець [10], Г. Шматкова [12], П. Шиян [13] та ін. Разом із тим це питання залишається актуальним і потребує подальшого наукового супроводу.

Мета статті – дослідження сучасних проблем розвитку ринку спирту в Україні під впливом внутрішніх та зовнішніх факторів.

Виклад основних результатів дослідження. Слід зазначити, що ДП «Укрспирт» об'єднує потужності з виробництва спирту етилового й потужності з виробництва лікеро-горілчаних виробів, що належать до державної форми власності. Нині відбувається реорганізація державних підприємств та об'єднань спиртової й лікеро-горілчаної промисловості, які належать до сфери управління Міністерства аграрної політики та продовольства України, приєднанням до ДП «Укрспирт» зі створенням на базі реорганізованих підприємств окремих підрозділів (станом на 01.12.2012 року – 38 місць

провадження діяльності). Механізм регулювання ринку спирту в Україні з урахуванням вимог чинних нормативних актів наведено на рисунку 1.

Спиртова промисловість України потребує прискореного завершення реформ, що відбуваються в аграрному секторі України.

На жаль, на алкогольному ринку ще залишаються нерозв'язаними проблеми щодо

подолання тіньового виробництва алкогольної продукції. В Україну потрапляє також контрабандний спирт із Молдови та Росії, причому неналежної якості. З Росії, наприклад, він надходить у п'ятилітрових емкостях, тобто такий спирт можна використовувати лише в технічних цілях.

Рис. 1. Регулювання ринку спирту в Україні

Джерело: [6].

А тіньовий ринок цей спирт може використовувати й для виробництва контрафактної алкогольної продукції.

За словами гендиректора спиртового держпідприємства, результатом системних змін в «Укрспирті» має стати повне виведення з тіні виробництва спирту і забезпечення повноцінного розвитку галузі.

Слід зазначити, що народними депутатами запропоновано механізм боротьби з «тіньовим» 42%-м алкоголем на українських ринках [9].

Багаторічне протистояння приватних виробників лікєро-горілчаної продукції й

ДП «Укрспирт» незабаром може закінчитися на користь перших. У найближчій перспективі в парламенті заплановано зареєструвати законопроект, за яким здійснюватиметься демонополізація спиртової галузі та буде ліквідовано держмонополію виробництва спирту. Очікується, що законопроект підтримають усі депутати.

Зокрема, запропоновано дозволити в Україні виробництво, імпорту і торгівлю етиловим спиртом підприємствам недержавної форми власності. Нині це може робити тільки держава через ДП «Укрспирт». При цьому ліцензування експорту спирту, алкоголь-

них напоїв та тютюнових виробів передбачається скасувати, що відповідатиме меті гармонізації українського законодавства за правилами ЄС. У приватних бесідах виробники зізнаються, що чекали цього закону давно, щоб не залежати від жодного постачальника сировини. Іншими словами — настає демонополізація спиртового ринку. При цьому зникнуть корупційні схеми продажу спирту. «Монополії держави ніколи не було. Є монополія чиновника», — повідомив газеті «День» глава парламентського підкомітету з питань оподаткування непрямими податками комітету ВРУ з питань податкової та митної політики Сергій Терьохін. «Продавати спирт наліво і направо, наприклад, у медицину, виробники не зможуть. Це дасть змогу ліквідувати тіньові схеми виробництва спирту в Україні», — продовжує Терьохін. За його словами, нині частка «тіні» готового алкоголю (38-42⁰) становить 40-42%, тютюну — 12 (2012 року було 8%), коньяків

і низькоякісних алкогольних напоїв — 42% ринку. «І тренд іде до збільшення. Немає «тіні» лише в секторі виробництва пива, тому що нерентабельно його виробляти в підпільних броварнях, або завозити ззовні», — додає він. У результаті посилення контролю й підвищення акцизів, як він вважає, із ринку зникне горілка по 17 грн, яка виробляється за ціною меншою за мінімально дозволену в країні, також зникнуть нелегали-продавці тютюнових виробів [9].

Останнім часом відбулася заміна 25 директорів заводів. Працівники галузі скаржаться, що практично в кожному підприємстві сьогодні присутні спостерігачі. Це представники невідомих структур, які повністю контролюють діяльність спиртозаводів [8].

При цьому виробництво спирту етилового неденатурованого зі вмістом спирту не менше 80 об.% має тенденцію до зниження, що характеризується даними динаміки (рис. 2).

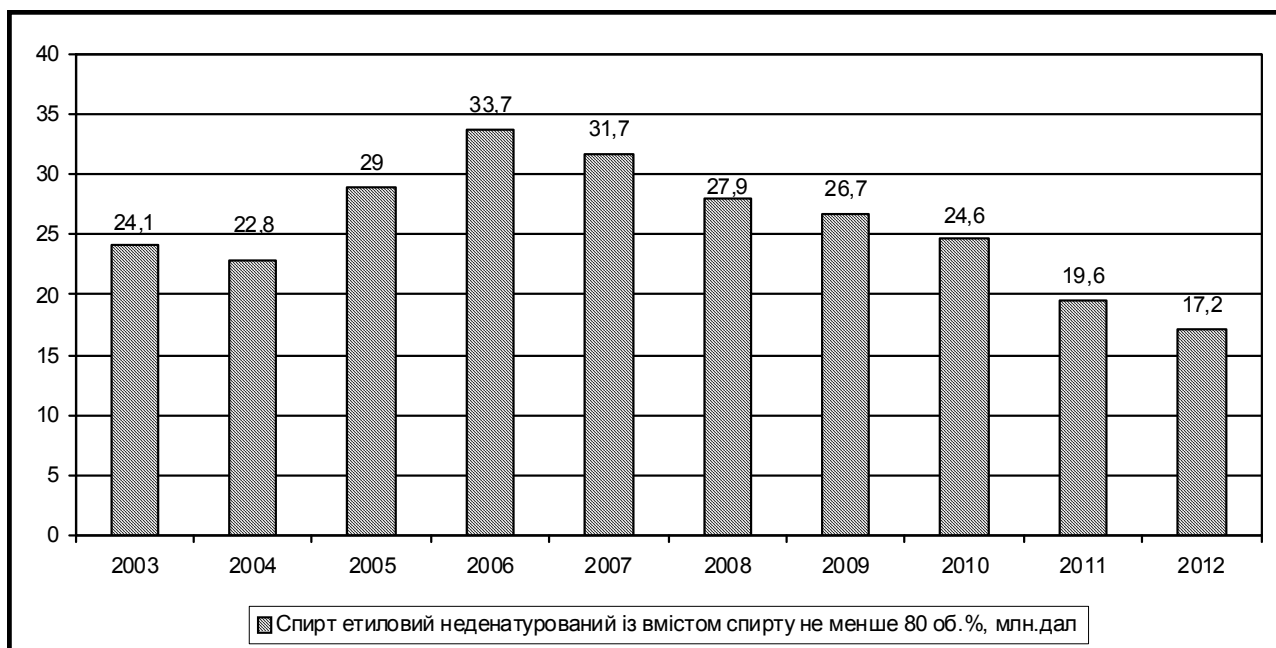

Рис. 2. Виробництво спирту етилового неденатурованого із вмістом спирту не менше 80 об.%, млн дал

Джерело: Розроблено автором на основі [4].

З рисунка 2 видно, що найбільше спирту етилового неденатурованого із вмістом спирту не менше 80 об.% вироблено в 2006 році – 33,7 млн дал, потім спостерігається стрімке падіння обсягів його виробництва. Максимально у 2012 році такого спирту було вироблено в Тернопільській області

– 6172,0 тис. дал. [4]. У цілому його виробляли чотири області України: Вінницька – 2308,7 тис. дал., Житомирська – 498,2, Львівська – 4395,9 тис. дал.

Якщо в 1990 році виробництво спирту в Україні становило 53,9 млн дал., а експорт був на рівні 29,6 млн дал., то у

2005-2012 роках виробництво спирту етилового із харчової сировини становило – відповідно 28,85; 33,2; 31,44; 26,9; 27,4; 24,7; 19,0 і 18,2 млн дал. При цьому експорт за

даними митних органів за вказаний період становив – відповідно 9,8; 11,6; 9,1; 5,3; 4,8; 2,3; 1,0; та 0,450 млн дал., що видно з діаграми (рис. 3).

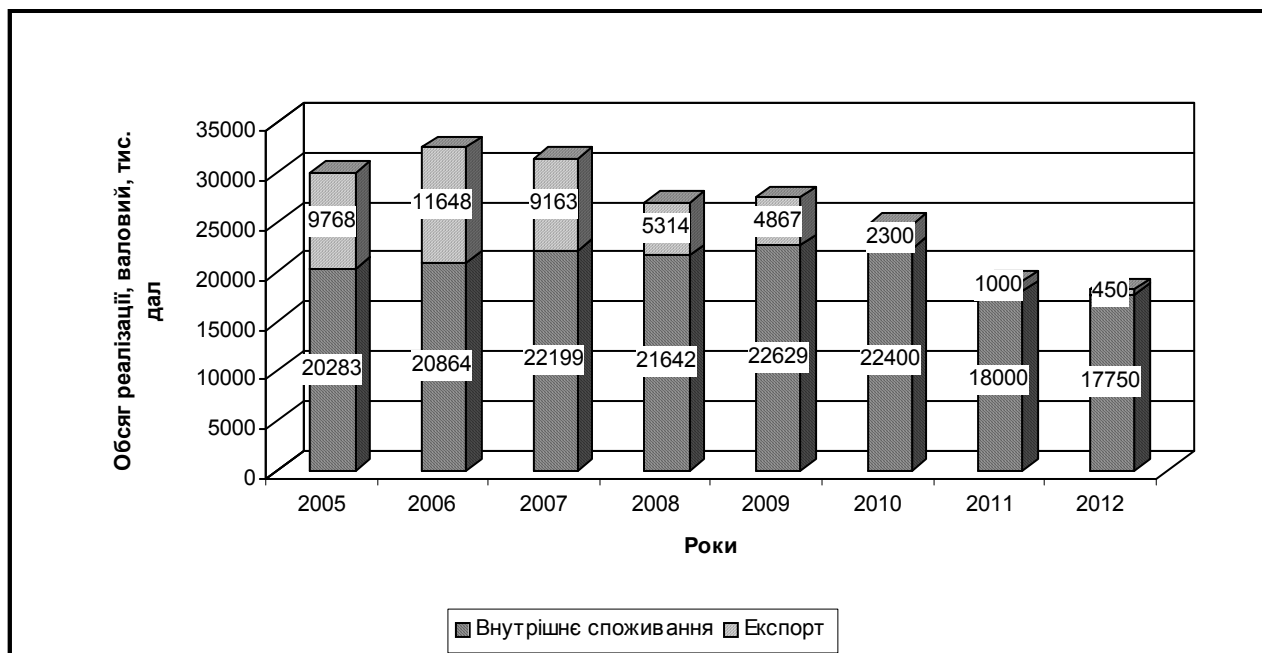

Рис. 3. Динаміка структури експорту та внутрішнього споживання спирту етилового в Україні

Джерело: Розроблено автором на основі [7].

Динаміка реалізації спирту етилового відвантаженого показує його падіння у 2008-2012 роках. Експортовано за 2012 рік спирту етилового на 55% менше, ніж у 2011 році. Зменшення обсягів експорту відбулося переважно через високу собівартість його виробництва і, відповідно, недостатній рівень конкурентоспроможності за ціновим фактором на зовнішніх ринках.

Найдешевший спирт пропонує світовій спільноті США, оскільки підприємства вже змогли звести енергетичну складову в собівартості продукції практично до нуля за рахунок використання як паливо залишків цукрової тростини після подрібнення й віджиму соку. В результаті ціна на спирт у США 2,25-2,45 \$/гал (0,59-0,65\$/л) (табл.1).

1. Ціна на спирт у США

Штат	Ціна етанолу станом на 13.09.2013 р. (\$/гал) ¹
Айова	2,25-2,45
Міннесота	2,25-2,45
Небраска	2,25-2,45
Південна Дакота	2,25-2,40
Іллінойс	2,30-2,50
Канзас	2,25-2,40

Джерело: Розроблено автором з використанням [16].

Як бачимо, коливання цін у США досить високе. Ціна залежить не тільки від вартості сировини, транспортування й енергоносіїв, але й від регіону та методики виробництва.

Основними факторами, що впливають на ціну спирту в Україні, є: ставка акцизного

збору, вартість сировини (особливо зерна) та енергоносіїв.

Слід зазначити, що у рамках щорічної індексації, передбаченої Податковим кодексом України, Міністерство фінансів України розробило законопроект, згідно з яким із 1 січня 2014 року ставка акцизного податку на спирт й алкогольні напої зросте в серед-

¹ 1 американський галлон = 3,78541178 літра.

ньому на 4,7%. На спирт таке підвищення буде в межах 4,8% – з 49,49 грн за літр 100%-го спирту до 51,87 грн.

При зростанні акцизу більше ніж на 2 грн вартість пляшки горілки 0,5 л у роздрібній торгівлі підвищиться на 1 грн, за підрахунками виробників, яких більше турбує, наскільки прогнозованою буде ціна спирту. При цьому у 2011 році Укрспирт двічі підвищував вартість спирту – спочатку

на 18,2%, а пізніше ще на 15,4%. Щоправда, в 2012 році держпідприємство знизило відпускні ціни на 4,9%. Нині вартість декалітра спирту, залежно від виду, становить 145-150 грн, а минулого року вона була близько 139 грн за декалітр і змінювалася кілька разів протягом року [1].

Наведемо середні ціни на спирт етиловий неденатурований із вмістом спирту не менше 80 об.% (рис. 4).

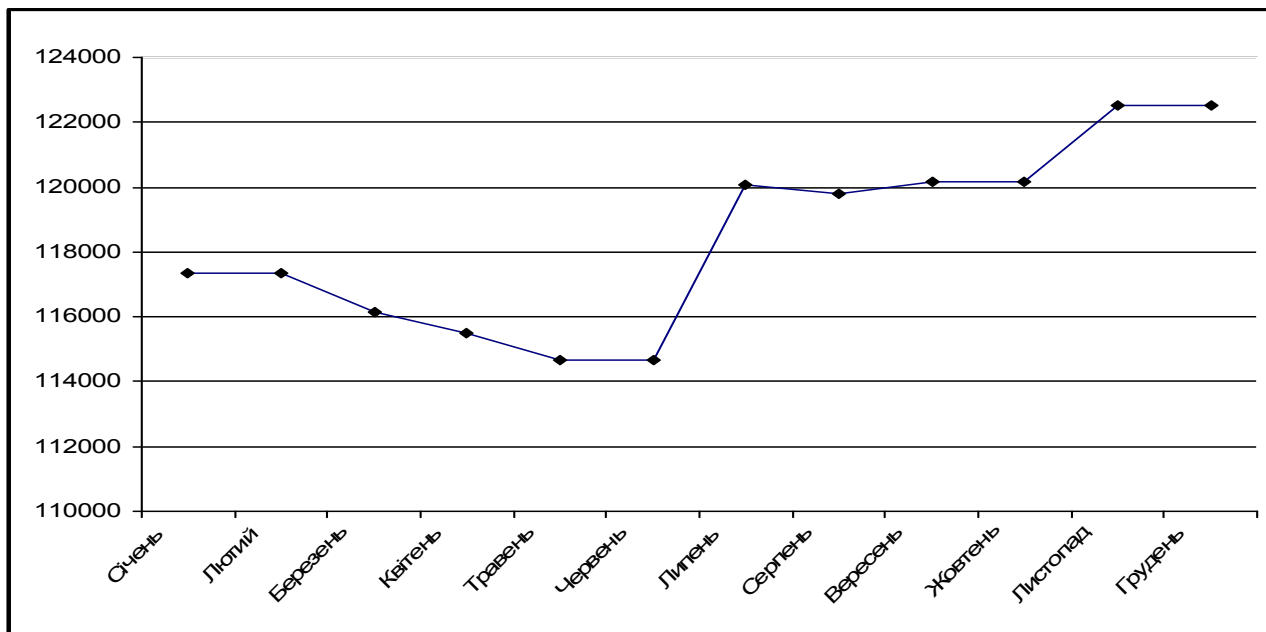

Рис. 4. Середні ціни на спирт етиловий неденатурований із вмістом спирту не менше 80 об.% у 2012 році, грн/тис. дал.

Джерело: Розроблено автором на основі [4].

Отже, у 2012 році середня оптова ціна декалітра спирту становила близько 118,0 грн, у 2013-му – вже 124,10 грн (без податків).

Україна повинна орієнтуватися саме на ринкові ціни в світі, адже необхідно не просто підтримувати зв'язки з перевіреними торговельними партнерами, забезпечуючи їм обумовлену якість та ціну, але й показувати позитивну динаміку конкурентних переваг.

Слід зазначити, що в нинішній час світове виробництво спирту сконцентроване в країнах, що мають велику площу, які, відповідно, можуть забезпечувати себе необхідною си-

ровиною. Звичайно, ще однією важливою характеристикою є те, що основна частка спирту виробляється в тих країнах, в яких головним чином розвинений аграрний сектор, адже спирт в основному виробляють із зернових або з цукрової тростини. Так, лідерами у виробництві спирту є США, Бразилія, Китай та Канада. Оскільки глобально у світі 73% етанолу використовують як пальне, 17 – для приготування алкогольних напоїв і 10% – в індивідуальному секторі, наведемо світове виробництво паливного етанолу в 2011-2012 роках (табл. 2, 3 та рис. 5).

2. Виробництво паливного етанолу у десяти країнах-лідерів світу в 2011 році

Країна	Виробництво, млн галонів	Частка виробництва паливного етанолу кожної країни, %
США	14 319	62,96
Бразилія	5 553	24,42
Китай	555	2,44
Канада	462	2,03
Франція	301	1,32

Німеччина	203	0,89
Індія	147	0,65
Таїланд	135	0,59
Іспанія	122	0,54
Бельгія	106	0,47
Усього у світі	22 742	100,00

Джерело: Розроблено автором на основі [14].

3. Світове виробництво паливного етанолу в 2012 році

Континент	Виробництво, млн галонів	Частка окремого континенту у виробництві паливного етанолу, %
Північна і Центральна Америка	13 768	60,61
Південна Америка	5 800	25,53
з них Бразилія	5 577	24,55
Європа	1 139	5,01
Азія	952	4,19
Китай	555	2,44
Канада	449	1,98
Австралія	71	0,31
Африка	42	0,18
Усього у світі	22 715	100,00

Джерело: Розроблено автором на основі [15].

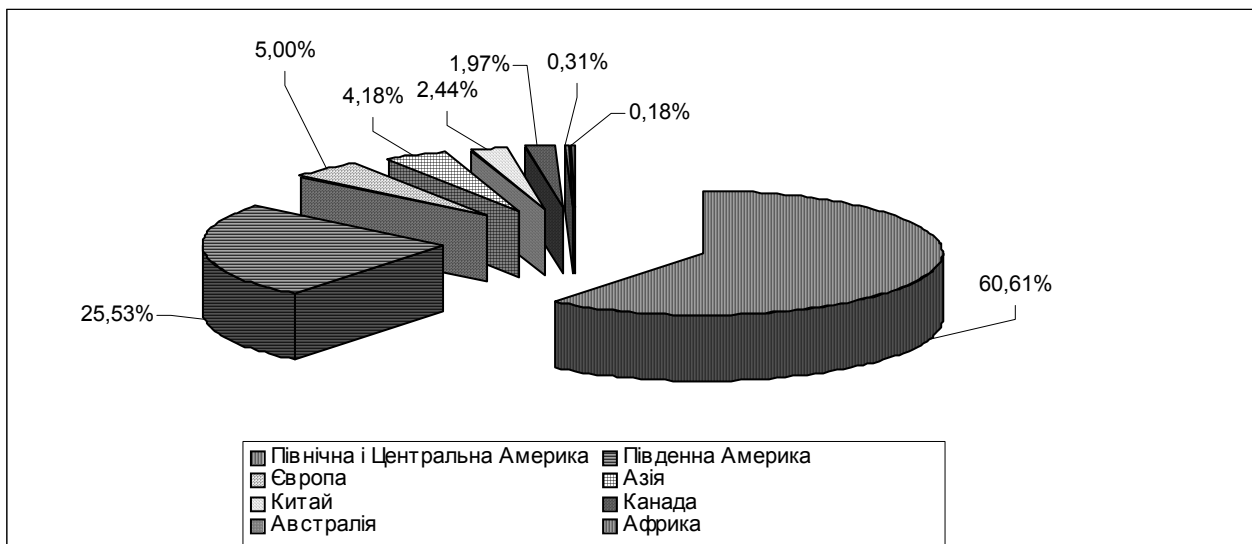

Рис. 5. Світове виробництво паливного етанолу у 2012 році, %

Джерело: Розроблено автором на основі [15].

Як бачимо, Сполучені Штати Америки й Бразилія як і раніше є найбільшими виробниками паливного етанолу.

За підрахунками спеціалістів, нині підприємства спиртової промисловості України можуть виробляти близько 61 млн дал спирту етилового із співвідношенням сировини зерно-м'яса 1:1. Коефіцієнт завантаження потужностей по виробництву етилового спирту за останні роки становить близько 20 %, а знос устаткування – 80-90%. Виробничі потужності спиртових заводів України

значно перевищують внутрішні потреби країни в етанолі, що становлять 18-20 млн дал на рік.

В Україні споживання спирту для потреб алкогольної галузі перевищує 97%, решта використовується на технічні потреби. Вирішення питання завантаженості потужностей спиртових заводів можливе лише перепрофілюванням частини надлишкових потужностей на технічні потреби та пальне.

Висновки. В сучасних умовах розвитку основними завданнями спиртових заводів є

поліпшення якості продукції й підвищення рентабельності її виробництва. Досвід економічно розвинутих країн показує, що досягти визначених завдань можна реконструкцією підприємств і впровадженням у виробництво безвідходних комплексних технологій. При цьому проблеми, що постали перед підприємствами спиртової галузі нині, а саме: високий рівень корумпованості, незавантажених виробничих потужностей, відсутність законодавчої бази, перетворили колись високорентабельне виробництво у збиткове. Розв'язання цих проблем та ефективна господарська діяльність підприємств даної галузі в післякризовий період потребує продуманої й цілеспрямованої політики уряду.

Зокрема, держава і далі розвиватиме альтернативні джерела пального, сприятиме збільшенню виробництва біоетанолу. Таке

положення передбачене Державною програмою активізації розвитку економіки на 2013-2014 роки. Для цього ряд спиртових заводів буде перепрофільовано, що зробить їх прибутковими, зменшить залежність від імпорту світлих нафтопродуктів, а також забезпечить виконання закону про додавання біокомпонентів до бензину.

Слід зазначити, що згідно із законодавством, починаючи з 2014 року обов'язкова частка біоетанолу в пальному становитиме 5%, а з 2016 року – 7%. Протягом найближчих двох років планується перепрофільувати 29 спиртових заводів, які вироблятимуть біоетанол, і щорік давати близько 360 тис. т. Це істотно підвищить рівень енергетичної незалежності держави, зменшить імпорт енергоносіїв, передусім світлих нафтопродуктів.

Список використаних джерел

1. Акцизний податок на спирт та алкоголь знову зростає [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://tvoemisto.tv/news/58550.html>.
2. Бутнік-Сіверський О. Інноваційний шлях розвитку промисловості та проблеми становлення ринку спирту і лікєро-горілчаної продукції в Україні / О. Бутнік-Сіверський, Г. Шматкова, Л. Маринченко // Харчова і переробна промисловість. – 2003. – № 12. – С. 4–6.
3. Державна програма активізації розвитку економіки на 2013-2014 роки / Затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 27 лют. 2013 р. № 187 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.kmu.gov.ua/control/publish/article?art_id=246247059.
4. Державна служба статистики України. Статистична інформація [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
5. Маринченко В.О. Технологія спирту: [підруч.] / В. О. Маринченко, В. А. Домарецький, П. Л. Шиян, В. М. Швець. – К., Вінниця : НУХТ ; Поділля. – 2000, 2003. – 496 с.
6. Мельничук О.І. Державне регулювання спиртової галузі України / О.І. Мельничук // Економіка харчової промисловості. – 2012. – №2(14). – С.46–49.
7. Міністерство економічного розвитку і торгівлі України. Економічна ситуація та прогнози [Електронний ресурс]. – Режим доступу: // <http://www.me.gov.ua>.
8. Потрібний спирт і непотрібні спиртові заводи [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uaevents.com.ua/potribnyj-spyrt-i-nerotribni-spirtzavody.php>.
9. Спиртовий ринок: демонополізація [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.day.kiev.ua/uk/article/ekonomika/spirtoviy-rinok-demonopolizaciya>.
10. Українець А. Інноваційні енергозберігаючі технології. Їх впровадження – пріоритетний напрямок подальшого розвитку спиртової галузі / А. Українець, П. Шиян // Харчова і переробна промисловість. – 2010. – № 4. – С. 5–6.
11. "Укрспирт" вважає, що штрафні санкції АМК загрожують алкогольному ринку України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: // <http://www.newsru.ua/finance/05jun2012/ukrspirt.html>.
12. Шматкова Г. Інноваційний шлях розвитку / Г. Шматкова, О. Маховка // Харчова і переробна промисловість. – 2005. – № 11. – С. 8–11.
13. Шиян П.Л. Інноваційні технології спиртової промисловості. Теорія і практика: [моногр.] / П. Л. Шиян, В. В. Сосницький, С. Т. Олійничук. – К.: ВД «Асканія», 2009. – 424 с.
14. Licht, F.O. «World Ethanol and Biofuels Report», vol. 10, no. 16 (24 April 2012), p. 323 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.earth-policy.org/datacenter/pdf/book_fpep_ch4_all.pdf.
15. Renewable Fuels Association, F.O. Lichts. «Industry Statistics: 2012 World Fuel Ethanol Production» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ethanolrfa.org/pages/World-Fuel-Ethanol-Production>.
16. USDA Livestock, Poultry & Grain Market News «National Weekly Ethanol Summary» Fri, Sep 13 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ams.usda.gov/mnreports/lswethanol.pdf>.

Стаття надійшла до редакції 03.10.2013 р.

* * *

УДК 338.43:631.3

*Д.Ю. СОЛОВЕЙ, кандидат економічних наук,
старший науковий співробітник
Я.К. БІЛОУСЬКО, кандидат економічних наук
Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки»*

Аналіз кон'юнктури ринку сільськогосподарської техніки в Україні

Постановка проблеми. В умовах розвинутої ринкової економіки дослідження кон'юнктури ринку будь-якого товару, включаючи й сільськогосподарську техніку, є звичайним і головне – необхідним явищем. В Україні перехід від соціалістичної економіки до ринкової виявився довготривалим. Промайнуло уже понад два десятки років її розбудови, але повноцінного ринку, зокрема й сільськогосподарської техніки, не маємо.

Вивчення кон'юнктури ринку сільськогосподарської техніки передбачає дослідження його ємності, попиту, пропозиції, операторів, ціноутворення, рівня конкуренції, економічних умов та взаємовідносин. До нинішнього часу як науковці, так і спеціалісти-практики сперечаються про принципи формування й функціонування ринку сільськогосподарської техніки, специфіку інфраструктури, регулювання економічних взаємовідносин між його операторами тощо. Лише окремі автори, як показують наукові публікації, намагаються провести аналіз ситуації, що складається в процесі купівлі-продажу сільгосптехніки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню питання розвитку ринку сільськогосподарської техніки в Україні присвячені роботи багатьох учених: В.В. Іванишина [3], В.І. Кравчука [4], П.А. Денисенка, В.О. Питулька, В.Л. Товстопята [1, 2]. Необхідність визначення взаємовідносин, які складаються в процесі купівлі-продажу на ринку сільськогосподарської

техніки, вимагає поглиблення досліджень у цьому напрямі.

Мета статті – визначення шляхів удосконалення стимулювання розвитку виробництва та ринку конкурентоспроможної вітчизняної сільськогосподарської техніки з метою підвищення технічної оснащеності аграрної галузі.

Виклад основних результатів дослідження. З початком масштабних реформвань у силу різних причин (об'єктивних і суб'єктивних) аграрні підприємства різко скоротили закупівлю сільськогосподарської техніки. Щорічно в 2001–2003 роках її закупували лише на 0,5 млрд грн. Це попит, зумовлений фінансовими можливостями аграрних підприємств. Оскільки вітчизняне сільгоспмашинобудування знаходилося у стані спаду виробництва, придбана техніка на 62–73 % була іноземною.

Ситуація почала змінюватись у зв'язку з прийняттям Закону України «Про стимулювання розвитку вітчизняного машинобудування для агропромислового комплексу». Стаття 8 даного Закону унормувала основні напрями й заходи державної підтримки, у тому числі також сільськогосподарських товаровиробників у придбанні техніки. Це, а також позитивні зрушення фінансово-економічного стану аграрних підприємств, забезпечило збільшення в 2004–2006 роках закупівлі техніки в 1,3–1,8 раза. При цьому знизилася питома вага іноземної техніки до 35,7–55,8 % (табл. 1).

© Д.Ю. Соловей, Я.К. Білоусько, 2014

1. Придбання сільськогосподарської техніки у 2004–2012 роках

Діючі норми щодо підтримки	Рік	Усього		У т.ч. іноземної техніки			
		од.	млн грн	од.	до усього, %	млн грн	до усього, %
Обсяги бюджетних асигнувань на розвиток вітчизняного машинобудування для АПК визначаються згідно з чинним із 2002 р. законом до 1% від загальних видатків державного бюджету. Вони спрямовуються на: а) часткову (до 40%) компенсацію вартості техніки; б) часткову (до 70%) компенсацію облікової ставки НБУ за кредитами комерційних банків; в) фінансовий лізинг	2004	18380	1411,9	2915	15,9	504,3	35,7
Те саме	2005	13769	1386,3	2487	18,1	584,2	42,1
– ” –	2006	18362	2749,3	4510	24,6	1534,6	55,8
За неофіційним розпорядженням КМУ деякі стимули чинного закону поширені на закупівлю імпоротної техніки	2007	22968	3978,0	6298	27,4	2444,4	61,4
Те саме	2008	25908	6585,8	8818	34,0	4391,0	66,7
– ” –	2009	11271	2878,0	4272	37,9	2061,5	71,6
– ” –	2010	14049	4125,2	5270	37,5	2706,5	65,6
Узаконені в 2002 р. стимули втратили чинність у 2010 р., Верховна Рада України відмовилася від пролонгації їх дії, посилаючись на фінансові можливості КМУ	2011	16729	6554,8	6959	41,6	4368,4	66,6
Те саме	2012	14778	6063,6	7122	48,2	4921,1	81,2

Джерело: Сформовано за даними Державної служби статистики України.

У 2007–2008 роках за неофіційним розпорядженням Кабінету Міністрів України деякі стимули цього закону були поширені й на закупівлю іноземної техніки. В результаті придбання техніки в ці роки досягло 4–7 млрд грн, а питома вага іноземної становила 61,4–66,7%. Пізніше стимулюючий ефект діючих важелів зменшився, а з 2010 року їхня дія згідно із законом була призупинена. У період 2009–2012 років закупівля техніки стабілізувалася на рівні 4–6 млрд грн. З листопада 2012 року набули чинності зміни до Закону України «Про стимулювання розвитку вітчизняного машинобудування для агропромислового комплексу», відповідно до яких створено умови

для налагодження внутрішнього виробництва сучасної сільгосптехніки, а обмеження дії стимулюючих заходів періодом з 2003 по 2010 роки було знято.

Аграрні підприємства мають гостру потребу в енергетичних засобах і збиральних машинах, оскільки навантаження на трактори й комбайни у нас у кілька разів перевищує цей показник в економічно розвинутих країнах. Тому вони виділяють на закупівлю тракторів і зернозбиральних комбайнів понад 45,3–57,0% коштів, які витрачаються на придбання вітчизняної сільськогосподарської техніки, а також 50–69,1% коштів від усієї імпоротної нової та 76,7–83,8% від усієї імпоротної уживаної техніки (табл. 2).

2. Вартісна структура придбання сільськогосподарської техніки, %

Техніка	Вітчизняного виробництва		Іноземного виробництва			
	2008 р.	2012 р.	нової		уживаної	
			2008 р.	2012 р.	2008 р.	2012 р.
Трактори	32,6	36,6	28,6	27,4	25,8	26,8
Зернозбиральні комбайни	24,4	8,7	40,5	22,6	58,0	49,9
Жнивarki	1,0	1,2	1,6	1,8	0,6	1,1
Кормозбиральні комбайни	0,8	0,4	1,6	1,2	1,3	2,0
Косарки	0,4	0,4	0,2	0,3	0,1	0,2

Кукурудозбиральна техніка	0,6	0,1	0,1	0,2	0,0	0,7
Бурякозбиральна техніка	0,0	0,0	1,0	1,1	0,6	3,7
Посівна техніка	6,6	11,3	9,7	11,2	3,7	4,2
Ґрунтообробна техніка	11,1	14,6	4,4	6,4	3,8	1,6
Машини для внесення добрив	0,4	2,7	0,6	0,4	0,1	0,3
Обприскувачі	1,4	2,3	3,8	6,4	1,4	1,8
Доїльне обладнання	0,9	0,8	0,1	0,3	0,2	0,0
Обладнання для утримання ВРХ	1,1	0,6	0,1	0,2	0,0	0,0
Обладнання для:						
свинарства	1,2	1,7	0,0	6,2	0,0	0,2
птахівництва	1,9	0,2	0,3	0,1	0,1	0,0
кормоприготування	0,2	0,3	0,2	0,4	0,0	0,1
Поливна техніка	0,6	1,0	0,3	0,9	0,0	0,0
Автомобілі вантажні	2,5	2,6	1,7	2,1	1,0	1,4
Інша техніка	12,3	14,5	5,2	10,8	3,3	6,0
Усього	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Джерело: Власні розрахунки.

Причому зернозбиральних комбайнів більше закуповується імпортних, ніж вітчизняного виробництва. Особливо звертає увагу висока питома вага купівлі уживаних імпортних зернозбиральних комбайнів.

Найбільшою популярністю у споживачів користуються трактори з потужністю понад 84 к. с, їхня питома вага становить 75,9 %; трактори з потужністю менше 56 к. с. становлять у межах 4,1 % (табл. 3). Проте це не означає, що попит на них відсутній. Скоріше

тут є незначна пропозиція. Серед постачальників вітчизняного ринку тракторів найбільшу частку має Мінський тракторний завод. У 2012 році його продукція становила близько 74%. Продукція вітчизняних Харківського тракторного і Південного машинобудівного заводів знаходилася в межах 3-4%. Решта – марки тракторів різних виробників. Аналогічна ситуація спостерігається і з зернозбиральними комбайнами.

3. Купівля сільськогосподарськими підприємствами тракторів у 2012 р.

Найменування	Кількість, шт.	%
<i>Трактори всіх видів</i>	<i>6539</i>	<i>100</i>
У тому числі з потужністю, кВт:		
менше 40 (56 к.с.)	269	4,1
від 40 до 60 (56 – 84 к.с.)	1306	20,0
від 60 до 100 (84 – 140 к.с.)	2697	41,2
понад 100 (140 к.с.)	2267	34,7

Джерело: [5].

Зарубіжні машини кращі від вітчизняних аналогів за багатьма техніко-економічними показниками. Вони надійніші, потужніші, комфортніші та оснащені сучасними системами керування вузлами й агрегатами. Проте йти шляхом масової закупівлі техніки за кордоном, витрачаючи на це величезні кошти та стимулюючи зарубіжного виробника, з державницьких позицій не завжди виправдано. Адже масове придбання господарствами України сільськогосподарської техніки зарубіжних фірм призведе до втрати

вітчизняного виробництва, понад 100 тис. робітників стануть безробітними. Будуть ліквідовані не тільки заводи, а й наукові та конструкторські структури, потенційні можливості яких досить значні. Нашій державі вигідніше витратити кошти на виробництво сільськогосподарської техніки вітчизняними заводами. За ціновим критерієм техніка, вироблена в Україні, залишається конкурентоспроможною, а за якістю і надійністю вже нині частина її не гірша від зарубіжних аналогів (табл. 4).

4. Середні ціни придбання сільськогосподарської техніки, тис. грн за одиницю

Техніка	Вітчизняного виробництва		Іноземного виробництва			
	2008 р.	2012 р.	нової		уживаної	
			2008 р.	2012 р.	2008 р.	2012 р.
Трактори	165,4	229,0	500,0	706,7	362,3	328,3
Зернозбиральні комбайни	631,2	831,0	1259,9	1737,7	516,8	666,4
Жниварки	52,2	107,9	310,9	344,0	88,1	143,8
Кормозбиральні комбайни	132,4	166,9	1184,4	1304,1	228,3	401,6
Косарки	48,9	46,5	70,7	147,3	69,2	112,2
Кукурудозбиральна техніка	237,1	151,8	249,9	406,1	40,0	253,6
Бурякозбиральна техніка	104,0	80,0	1657,8	2715,6	613,8	1046,3
Посівна техніка	80,0	160,2	399,2	638,5	145,6	237,2
Грунтообробна техніка	49,8	83,9	241,9	374,7	145,7	109,4
Машини для внесення добрив	20,0	131,7	141,1	189,2	38,3	164,7
Обприскувачі	48,8	116,5	460,0	1010,7	196,0	396,9
Доїльне обладнання	119,2	63,5	282,8	362,7	305,0	-
Обладнання для: утримання ВРХ	99,6	78,8	349,5	587,3	-	-
для свинарства	477,7	255,9	-	7244,6	-	400,0
для птахівництва	332,3	341,8	2020,0	2500,0	121,0	-
для кормоприготування	79,9	91,8	257,4	471,5	74,0	75,2
Поливна техніка	144,7	617,4	469,2	1214,3	120,0	-
Автомобілі вантажні	200,0	241,2	241,9	426,8	78,2	139,9

Джерело: Пропозиції виробників сільськогосподарської техніки.

Так, середні ціни на трактори вітчизняного виробництва у 3 рази нижчі, ніж на нові імпортовані виробництва та в 1,4-2,2 рази нижчі, ніж на уживані імпортовані. Середні ціни на вітчизняні комбайни у 2 рази нижчі, ніж на нові імпортовані, але у 1,2 рази дорожчі, ніж на уживані імпортовані.

На ринку сільськогосподарської техніки частка машин вітчизняного виробництва становить близько 20%, тому завдання виробників – поступово наповнювати ринок вітчизняною технікою як власного виробництва, так і виготовленою спільно із провідними світовими виробниками.

Висновки. Найближчими роками основними принципами розвитку матеріально-технічної бази повинно бути кількісне й якісне зростання машинно-тракторного парку до рівня, спроможного забезпечити своєчасне та якісне виконання повного циклу сільгоспробіт за сучасними інноваційними технологіями. Для досягнення цієї мети необхідно:

провести структурну перебудову вітчизняного сільськогосподарського машинобудування на основі створення національних і міжнаціональних промислово-фінансових об'єднань;

створити спільні підприємства з виготовлення техніки для села з поступовою локалізацією частки вітчизняних вузлів та агрегатів від 15–20 до 80 %, а також розробити відповідні заходи щодо мотивації господарюючих суб'єктів для впровадження інноваційних технологій;

придбати за кордоном ліцензії й організувати виробництво мінітракторів тягового класу 0,2–0,6–0,9 т/с (з відповідним шлейфом робочих машин) та інших технічних засобів, які не виробляються в Україні;

підтримати економіко-правовими і фінансовими заходами ініціативу "Херсонмашу" з розробки Державної програми комбайнобудування й випуску зернозбиральних комбайнів модельного ряду "Скіф";

виділити зі складу Південного машинобудівного заводу тракторобудівну його частину та за участю Харківського тракторного заводу створити національну корпорацію по виготовленню тракторів різної потужності згідно з вимогами аграрних підприємств;

розглянути питання щодо справляння державного мита на техніку іноземного виробництва, аналоги якої виробляються в Україні.

За своїм аграрним потенціалом Україна є однією з провідних країн світу, вона має ро-

дючі ґрунти, сприятливий клімат і кваліфікованих робітників, а тому повинна мати й відповідне потужне сільськогосподарське машинобудування. Наше сільське господар-

ство має бути забезпечене переважно вітчизняною високоякісною сільськогосподарською технікою.

Список використаних джерел

1. Білоусько Я.К. Державна підтримка техніко-технологічного забезпечення аграрного виробництва / Я.К. Білоусько, В.О. Питулько, В.Л. Товстопят // Економіка АПК. – 2005. – №5. – С.30-35.
2. Розвиток ринку сільськогосподарської техніки / [Я.К. Білоусько, А.В. Бурилко, П.А. Денисенко та ін.]. – К.: ННЦ ІАЕ, 2008. – 132 с.
3. Іванишин В.В. Розвиток та функціонування ринку технічних засобів для сільського господарства в Україні / В.В.Іванишин // Економіка АПК.–2011.–№3. – С. 78-82.
4. Кравчук В.І. Особливості системного підходу до управління вітчизняним ринком сільгосптехніки з врахуванням вимог СОТ / В.І. Кравчук, М.М. Павлишин, В.Г. Гусар // Зб. наук. праць УкрНДІПВТ ім. Л.Погорілого. – 2009. – Вип. 13(27), кн.1. – С. 59-65.
5. Наявність сільськогосподарської техніки та енергетичних потужностей у сільському господарстві у 2012 році: стат. бюл. – К.: Статистика, 2013. – 42 с.
6. Agricultural systems : economics, technology and diversity / Oliver W. Castalonge [editor]. p. cm. Includes bibliographical references and index.
7. Frank Robert H. Principles of economics / Robert H. Frank, Bens Bemanke.–Boston: Mc Graw-Hill Irwin, 2001.– 834 p.
8. Pryor F.L. Market economic systems / F.L. Pryor // Journal of Comparative Economics. – Vol. 33. – 2005. – P. 25-46.
9. Salter W.E.G. Productivity and Technical Change. Front Cover. W. E. G. Salter. Cambridge University Press, 1969. – Labor productivity. – 220 p.

Стаття надійшла до редакції 19.08.2013 р.

* * *

Новини АПК

Студентів-аграріїв готують до вимог ринку

Влада і бізнес об'єдналися для практичної підготовки студентів-аграріїв. Сучасний ринок праці висуває до молодих аграріїв надто високі вимоги, яким вони мають відповідати. Про те, як уникнути прірви між вимогами роботодавців і рівнем підготовки фахівців, говорили учасники круглого столу «Аграрна освіта: партнерство бізнесу та університетів».

Аграрні спеціальності користуються попитом на ринку праці. Великі аграрні компанії відкривають у середньому по 6-7 вакансій на місяць для спеціалістів аграрного профілю і прагнуть поповнити свої кадри найкращими професіоналами. Тож, під час круглого столу представники аграрного бізнесу, центральних органів виконавчої влади та сільгосптоваровиробники обговорили питання підвищення якості підготовки кадрів.

Для підвищення рівня практичної підготовки випускників Мінагрополітики України започаткувало створення навчально-практичних центрів на базі провідних підприємств України. На сьогодні підготовка студентів аграрних вищих навчальних закладів уже здійснюється у 94 навчально-дослідних господарствах.

«Безпосередня участь роботодавців у формуванні навчальних планів та професійних стандартів сприятиме підвищенню якості підготовки кадрів. Це розуміють як представники бізнес-структур, так і співробітники освітніх установ. Міністерство й надалі сприятиме розвитку партнерських відносин між ними», – наголосив директор Департаменту науково-освітнього забезпечення АПВ та розвитку сільських територій Мінагрополітики Сергій Кадигроб.

Прес-служба Мінагрополітики України

*В.С. ДІЄСПЕРОВ, доктор економічних наук,
головний науковий співробітник
Національний науковий центр „Інститут аграрної економіки”*

Соціальні аспекти організації сільськогосподарських підприємств

Постановка проблеми. У нинішній практиці організації сільськогосподарського виробництва виразно домінують приватні й особисті інтереси власників підприємств. Інтереси населення країни, села, працівників відійшли на другий план. Намітилася небезпечна тенденція ведення вузькоспеціалізованого виробництва пересувними механізованими загонами замість організації стаціонарних підприємств, які забезпечують інтенсивне відповідальне господарювання з раціональним використанням земельних та трудових ресурсів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Економічні дослідження в конкретних підприємствах ведуться у вузьких масштабах, безсистемно. Узагальнені висновки щодо організації підприємств у нових умовах у відомих літературних джерелах відсутні.

Разом із тим цінні факти із виробничої практики описуються в книгах з історії окремих сіл, що останніми роками видаються у значній кількості. Висновки з аналізу цього матеріалу нами використано у доповнення до власних досліджень.

Мета статті – сформулювати основні засади організації сільськогосподарського підприємства, дотримання яких забезпечуватиме виконання ним соціальних зобов'язань, сприяючи водночас підвищенню ефективності господарювання.

Виклад основних результатів дослідження. Соціальність у виробничій діяльності можна характеризувати її відповідністю потребам суспільства, а стосовно нашого об'єкта дослідження – також інтересам сільськогосподарських працівників і сільських громад. Така вимога відповідає Конституції, яка визначає Україну соціальною та демократичною державою.

Вітчизняні сільгосппідприємства, директивно створені радянською владою у формі колгоспів та радгоспів, не мали прямих аналогів у світовій практиці організації аграрного виробництва. Формування їх проходило з використанням антисоціальних насильницьких методів, а діяльність постійно контролювалася і спрямовувалася партійними і державними органами. З практики господарювання за непослідовної аграрної політики все ж можна вичленити і використати раціональні положення, які з коригуванням на нинішню ситуацію стануть обґрунтованими складовими організації підприємств.

Успішний розвиток економіки, тим більше сільської, як показує світова практика,

досягається послідовними, виваженими, поступовими еволюційними змінами. Усупереч цьому наше сільське господарство круто ламалося перетвореннями радикального, революційного, поспішного характеру. Першою революцією стала колективізація, другою протилежна їй – деколективізація. В обох випадках руйнувалися продуктивні сили, долі мільйонів селян.

У реформаціях останнього часу виявилися загрозливі тенденції економічного та соціального характеру. Розвиток сільгосп підприємств проходить або стихійно, або виключно в приватних інтересах. Стосовно багатьох підприємств ситуація стає кризовою, тобто такою, яка вимагає невідкладних відповідальних заходів. У кожному селі складається по-своєму, то ж потрібно проаналізувати, які тут відбулися зміни і бачаться перспективи, чи в правильному напрямі організовується виробництво. Переважна частина селян втратили роботу, а ті, що залишилися в підприємствах, відсторонені від участі в його організації й управлінні. Руйнування колгоспно-радгоспної системи стало вигідним бізнесом для чужого капіталу, налаштованого на заволодіння перспективним аграрним виробництвом.

Організаційні форми ведення сільського господарства складаються стосовно до особливостей умов кожної країни. Українські села історично формувалися так, що біля хат зводилися порівняно невеликі садиби, в яких розміщувалося тваринництво й трудовість культури, а більша частина польових земель і природних кормових угідь виносилася за межі населених пунктів. У цьому виявлялася ментальність українського хлібороба, схильного до тісних міжособистісних зв'язків з односельцями. Таким чином склалися умови для спільного ведення господарства на позасільських масивах угідь [3]. До того ж робота на більших площах давала змогу економити працю, раціонально використовувати її знаряддя, особливо продуктивну техніку. Інша, характерна для Заходу, фермерська організація в Україні не поширилася, а на заведені столипінською реформою хутори пішла невелика частина сільських родин. Наприкінці XIX ст. на центрально-українських територіях виникла нова фор-

ма організації – сільські артїлі, власне виробничі кооперативи з частковим усупільненням землеробської діяльності як альтернатива поміщицькому господарюванню з найманою працею. У подальшому, аж до масової колективізації, нагромаджувалася практика добровільного кооперування селянських господарств у різних формах [4]. Тепер потрібні активні пошуки об'єднання діяльності особистих селянських господарств, які одержали можливість розширити своє землеволодіння і самостійно обирати способи організації виробництва.

Колективізація, використавши земельні масиви для створення підвладних підприємств, водночас обірвала вільні пошуки організації виробництва, звівши її до стандартної форми – колгоспу як сільськогосподарської артїлі. Типовий колгоспний статут загалом відповідав уже виробленим на той час міжнародною практикою кооперативним засадам організації [7]. Фактично ж колгоспи, як й інші господарюючі суб'єкти, підпорядковувалися адміністративній радянській системі.

Реформування сільгосп підприємств при корінній зміні всього суспільного ладу в самостійній українській державі безумовно було необхідним. Однак в іншому напрямі. Колгоспи вже були організаційно готовими кооперативами, і належало їх демократизувати разом з наданням їм самостійності. Державну власність сільгосп підприємств належало б передати їхнім колективам. Великі земельні масиви усіх господарств треба було зберегти, враховуючи переваги масштабного виробництва. Розчленування угідь колишнього колгоспу чи радгоспу між кількома підприємствами, тим більше чужими, не виправдано ні економічними, ні соціальними причинами.

Організація виробництва, включаючи його організаційні форми, повинна коригуватися відповідно до технологічних та суспільних змін. На зламі двох тисячоліть об'єктивно з'явилася потреба пошуку нових форм, власне вироблення українських моделей господарювання в аграрному виробництві. Однак директивно всім господарствам було вказано на однакові для всієї економіки організаційно-правові форми, які визнано

ринковими. Специфіку села було проігноровано [5]. Одна з пропонуванних форм – акціонерні товариства – швидко показала свою неспроможність. Господарства із сильною економікою виявилися привабливими для одноосібного володіння у формі приватних підприємств. Найбільш масовими стали ТОВи. Їхнє створення дало змогу заволодіти сільськогосподарським виробництвом, землею й селом різним несільським фірмам і чужим особам.

До дозволених форм було включено й виробничі кооперативи, але невдовзі вони попали в немилість і навіть були оголошені проміжною формою як такі, що мали схожість із неавтономними колгоспами. Кооперативний статус обрали переважно слабкі господарства, які не зацікавляли приватизаторів. Частина даного сектора звужується. В останній редакції закону про сільськогосподарську кооперацію виробничі кооперативи віднесено до прибуткових організацій, що суперечить міжнародно визнаним засадам кооперації. В Україні не створено, як в інших країнах, кооперативного союзу. Між тим, саме кооперативна форма найкраще відповідає вимогам демократії та соціальності. Члени кооперативу повноправні й рівноправні. Тоді як ТОВи і приватні підприємства, будучи власністю вузького кола осіб, включаються в операції торгів, перекупуються. Обравши кооперативну форму господарства, громада зберігає село [1]. Доцільно разом із громадським виробництвом включити на території села в кооперування й господарства населення. Відсутність на території сільради власного сільгосп підприємства має спонукати до організації обслуговуючого кооперативу, якому доцільно передати також землі, що залишилися неприєднанними.

Масово заволодіває селом і сільгоспугіддями великий капітал, який приходить як інвестор, а при цьому стає власником підприємства одноосібно керованого (часто через виконавчого директора) й сам розпоряджається продукцією, результатами господарської діяльності.

В організації економічного механізму підприємства переоцінюється роль фізичного та грошового капіталу. Фінансовий капі-

тал, використовуючи свою здатність концентрації, за неписаним правилом визнається повним господарем, не зобов'язаним рахуватися з правами працівників. Між тим сучасними економічними теоріями робоча сила визнана людським капіталом, вартість якого є визначальною. Власник людського капіталу як найдорожчого ресурсу повинен визнаватися співвласником виробництва. Тоді чому обов'язково робоча сила має налягати до власника засобів виробництва замість того, щоб самій керувати господарством, орендуючи чи позичаючи необхідні засоби?

Усупереч світовим тенденціям в українській економіці праця оцінюється як найдешевший ресурс, через що країна втрачає свій трудовий потенціал, а в суспільстві утверджується різка соціальна нерівність. Знижується частка трудових доходів, зростає частка нетрудового характеру від власності, в тому числі й земельної.

Нехтується роль працівників підприємств. Варто згадати, що у 80-ті роки діяв закон про трудові колективи. Розширені права було надано колективам підприємств, організацій та їхніх підрозділів – первинним колективам. Створювалися ради колективів, значні повноваження мали збори трудівників. У нинішній, за визначенням демократичній державі демократизація господарського механізму навіть не проголошується. З кодексу законів про працю статті про трудові колективи вилучено. Не передбачаються повноваження колективів і в підготовлюваному Трудовому кодексі. Залишається гаслом соціальне партнерство. У колективних договорах підприємств права працівників та колективів представляються звужено.

Із практики ще недавніх часів заслуговує на особливу увагу колективний підряд як засіб дієвого стимулювання ефективної праці й демократизації господарського механізму. В сільському господарстві особливо успішно застосовувався підряд у колективах механізаторів у землеробстві, за якими закріплювалися сівозмінні ділянки. Колективний підряд у різних формах охоплював усю економіку держави, був визнаний за кордоном, став найзначнішим радянським вкладом у практику організації виробництва.

Принципи колективного підряду та господарського розрахунку утверджували максимально доцільну самостійність підрозділів підприємства [10].

Антисоціальне спрямування мала зміна статусу сільськогосподарського працівника. У приватних підприємствах і господарських товариствах він неусвідомлено (при реформуваннях 2000 року це замовчувалося) став безправним найманим робітником. І в Російській, і в Австро-Угорській імперіях наймана праця в сільському господарстві була обмеженою, вважалася змушеною, вона не відповідала волелюбному менталітету українського селянина. Після проведення суцільної колективізації наймана праця, як й оренда землі, була заборонена. Легалізація її почалася від 1988 року [6]. Експлуатація найманої праці взагалі – факт неспростовний. Наймана праця є основою самовідтворення капіталу і водночас відчуження людини праці від власності, влади й культури. Вільною за своїм характером залишається праця в господарствах населення, справжніх кооперативах, у фермера та членів його сім'ї.

Змінилося й суспільне ставлення до праці. В радянські часи вона була водночас правом і обов'язком, вважалася справою честі, дармоїдство каралося. Тепер праця не є реальним правом людини, зовсім не обов'язково працездатному працювати, а шануються аж ніяк не прості трудівники.

В українському селі протягом багатьох поколінь виявлявся надлишок робочої сили. Розвитком міст і промисловості він відтягувався тільки частково, а в радянські роки до того ж рух селянства в міста стримувався адміністративними методами. З урахуванням неповної зайнятості колгоспними статутами як обов'язковий мінімум визначався виробіток у громадському виробництві, рівний приблизно третині річного фонду робочого часу. Надмір трудових ресурсів стримував підвищення продуктивності праці в колгоспах та радгоспах. Скасування обов'язковості праці в наш час виштовхнуло із сільгоспідприємств значну частину штатних працівників. Але головною причиною масового вивільнення трудового ресурсу стало руйнування й припинення діяльності одних господарств і різка зміна структури

галузей в інших із ліквідацією чи скороченням об'єктивно трудомістких виробництв. Робочі місця стали монополією приватної власності, зокрема великого капіталу. Розширення господарств населення із малопродуктивною працею тільки частково компенсувало втрату зайнятості та заробітків у підприємствах. Робота селян в особистих господарствах нині є здебільшого доповнювальною до основної, вторинною зайнятістю. З урахуванням цього можна було б встановити для частини сільськогосподарських працівників нижчу норму річної чи тижневої зайнятості.

Раціонально зайняти сільські трудові ресурси у місцях проживання людей нереально, але сільськогосподарська зайнятість може бути істотно розширена при інтенсифікації виробництва, відновленні й розвитку тваринництва, трудомістких галузей і в підприємствах, й у господарствах населення. Нинішня ситуація цьому ніяк не сприяє, бо трудомісткі продукти з високою часткою доданої вартості не вигідні виробникам. У багатьох підприємствах виробництво зведено до трьох-чотирьох високоприбуткових, кон'юнктурно привабливих культур. Звужений асортимент продукції та примітивна технологія виробництва мають несприятливі економічні й соціальні наслідки. Кардинальним засобом розширення сільської зайнятості вважається диверсифікація із створенням робочих місць у промисловій та обслуговуючій діяльності. На жаль, капітал не виявляє інтересу до розвитку такої на глибинних сільських територіях. Між тим у колгоспах і радгоспах аж до кінця 80-х років зберігалися розвинені підрозділи несільськогосподарського профілю. Майбутні підприємства на селі, залишаючись в основному аграрними, вбачаються як широкогалузеві, спрямовані, насамперед, на використання місцевих ресурсів із доведенням кінцевих продуктів до ринкової готовності.

В українських селах люди споконвіку жили дружно, неофіційно кооперуючись між собою в різних справах, допомагаючи один одному. Спільність інтересів та розвинені, розгалужені міжособистісні зв'язки сформували такий інститут соціальної організації, як сільська громада. Єдність громади

підтримувалася діяльністю колгоспів і радгоспів. Працівниками місцевого господарства була, як правило, більшість працевлаштованої частини жителів села, а підприємство своїми послугами охоплювало практично всіх селян. Від успішності діяльності підприємства залежав соціальний розвиток території. Єдність громади була запорукою життєспроможності села. Тепер вона порушена, оскільки залишилося мало спільних інтересів. У формуванні громадянського суспільства в Україні роль сільської громади як первинного його осередку надто важлива. Зміцнити громади можна закріпленням за ними сільської території та забезпечивши демократичне, з масовою участю селян її використання, коли вигоду від цього відчуватиме кожний. Важливо зміцнювати в людях усвідомлення своєї малої батьківщини.

Звільнення сільськогосподарських підприємств від соціальних зобов'язань перед місцевими жителями діяло на руйнування громади. До того ж з'ясувалося, що бюджетне фінансування не задовольняє навіть мінімальних потреб соціальної інфраструктури. Правомірно громади (сільради) стали вимагати від великих землекористувачів вагомих внесків на сільські потреби. Як показує досвід кращих аграрних підприємств, успішне господарювання здебільшого спроможне забезпечувати сільський розвиток. Якщо не вилучати із села доходів, які дає користування сільгоспугіддями, економіка більшості сіл стане самодостатньою [9].

Село поріділо, постаріло, духовно збідніло, втратило активні й кваліфіковані кадри. Втім деструктивні процеси у сільських місцевостях проходять неоднаково, що пояснюється насамперед суб'єктивними чинниками – рівнем керівництва, різною активністю сільських громад тощо. Водночас значно впливають об'єктивні щодо села фактори. Особливо важливим виявляється розташування села. Рятують його близькість залізничних станцій, розташування на жвавих автомобільних трасах, наявність недалеко великих підприємств, а найбільше – розміщення поблизу великих міст і промислових центрів. Цей вплив настільки суттєвий, що дає підставу виділити села приміських зон як окремий тип сільських територій із спри-

ятливішими умовами розвитку, з яких найбільш важлива тепер – можливість працевлаштування з вибором місця роботи. Різниця між приміськими й глибинними селами зростає. Безумовним чинником збереження та розвитку села є наявність місцевого сільгоспідприємства. А нині такого не мають більшість населених пунктів. Безсумнівне значення має розмір поселення. Майже всі села неухильно дрібнішають. Набагато менше стає таких, що мають кількатисячне населення, і тепер великими вважаються ті, в яких більше тисячі жителів. У таких селах, як правило, зберігається типовий комплект об'єктів соціальної інфраструктури. Менше село не має школи I-III ступенів, медичної амбулаторії. У малому селі здебільшого тільки фельдшерський пункт, клуб і один-два магазини. Дрібний населений пункт не має й торгової точки. У міру зменшення села наростають темпи його знелюднення.

Серед чинників, які визначають долю села, також наявність своєї сільради. У переважній більшості сіл її ніколи не було, але в останні десятиліття мережа сільрад скорочувалася набагато меншими темпами, ніж кількість населених пунктів. Нині сільрада в середньому на два-три поселення, але є й такі, які об'єднують до десятка населених пунктів.

Передбачувана адміністративно-територіальна реформа неминує внесе зміни в організацію сільської життєдіяльності. Якою буде ця реформа, невідомо. Дискутуються різні пропозиції. При будь-якому варіанті кількість адміністративних одиниць і чисельність їхніх штатів скорочуватиметься. Обґрунтовується це тим, щоб у місцевій громаді забезпечувалося задоволення всіх важливих постійних потреб населення. У проекті, який передбачалося здійснити 2005 року, орієнтиром розміру первинної територіальної одиниці була визначена людність у 5 тис. осіб. На нинішній час офіційно розглядається можливість залишати сільраду на 9 тис. жителів. При цьому вона обслуговуватиме в середньому 16 сіл, а віддаль до населеного пункту від неї не має перевищувати 30 км. Така реформація призведе до погіршення ситуації в тисячах сіл, які втратять

статус адміністративних центрів. З іншого боку, важко сподіватися, що в центри укрупнених сільрад перейде частка функцій спеціалістів районних органів, тим більше, що відбуваються протилежні зміни, коли їх заміщають міжрайонними. Слід однак визнати, що нераціонально зберігати при неухильному зменшенні чисельності населення усю мережу закладів освіти й охорони здоров'я. Виправданим є створення освітніх округів та амбулаторій загальної практики сімейної медицини. Тільки слід розміщувати ці заклади так, щоб вони не зосереджувалися в небагатьох селах на противагу численним іншим. Штати сільрад можна дещо скоротити, але так, щоб і в невеликій громаді залишався хоча б голова й секретар. До того ж не слід адміністративно звільняти кваліфікованих працівників, яким буде важко в умовах села влаштуватися. Доцільно довантажити сільрадівські штати участю в організації сільськогосподарської та іншої виробничої діяльності.

За радянської влади підтримувалася єдність підприємств і сільрад, отже, цей принцип треба відновити. Повноваження органів місцевого самоврядування зміцнюватимуть діяльність виробничників. Усі місцеві підприємства й організації мають бути підконтрольними сільраді. Будь-яка влада повинна мати економічну базу. Такою стане підприємство, в якому зосереджуватимуться ресурси території. Важко уявити дієве самоврядування на селі, якщо воно буде позбавлено головного – земельного ресурсу (це застереження проти обезземелення села). Досі повноваження сільради обмежуються територією в межах населених пунктів, і потрібно їх поширити на всі землі, які в земельних органах рахуються за сільрадами. Ділити ресурси території сільради між кількома підприємствами недоцільно.

Вітчизняні підприємства формувалися за територією проживання селян і використовуваних ними угідь. Таким чином склалися цілісні земельні масиви, що сприяло раціональній організації виробництва [8]. Нинішня мережа підприємств вкрай нераціональна. Жителі села повідавали свої земельні частки в оренду різним підприємствам, часто й з інших районів, навіть областей. На

території ж сільради розміщуються частини виробництв різних підприємств. Отже, належить працювати в напрямі консолідації земельних ресурсів.

Територія нинішньої сільради, як правило, достатня для того, щоб мати на ній підприємство раціонального розміру. Достатня площа угідь підприємства може варіювати у значному діапазоні. Невелика площа компенсуватиметься вищою інтенсивністю й відповідною структурою виробництва. У цілому по країні варто мати більшу кількість сільгоспідприємств, не рахуючи сюди фермерських, які за своєю природою як сімейні вважаємо однотипними з господарствами населення. Частина підприємств є такими, що стали господарями на територіях двох чи кількох сільрад. У таких випадках доцільність розукрупнення може виявитися вагомішою за об'єднання сільрад, хоча, звичайно, в кожному випадку потрібно робити своє обґрунтування. Сільрадам, де вже немає підприємств чи їх підрозділів, слід починати з організації обслуговуючої кооперації селян. Допустимо, щоб при необхідності таке кооперування не мало організаційного оформлення і постійного характеру діяльності. Спільні інтереси в селян завжди знайдуться.

Виходячи з вищевикладеного аналізу, можна сформулювати засади організації сільськогосподарських підприємств як стаціонарно функціонуючих господарюючих суб'єктів. Водночас це напрями їхніх реформуваль [2].

1. Господарські об'єкти, техніка, інші засоби виробництва розміщуються на закріпленій за підприємством площі.

2. Територіальний принцип формування підприємств. Сільськогосподарські угіддя кожного складаються єдиним масивом.

3. Стабільність землекористування, гарантована державою.

4. Узгодження формування мережі підприємств із адміністративно-територіальним поділом. Кожна сільрада повинна мати своє підприємство, яке є економічною базою місцевого самоврядування. Підприємство має соціальні зобов'язання перед місцевою громадою.

5. У підприємстві об'єднуються земельні, матеріальні, трудові ресурси території.

6. Підприємство кооперується з господарствами населення, а при погодженні – також із фермерськими господарствами.

7. Добровільність формування трудового колективу. Гарантована зайнятість добросовісних працівників.

8. Різноманітність сільськогосподарського виробництва, розширений асортимент продукції. Обов'язковість скотарства при значній площі угідь.

9. Диверсифікація виробництва з включенням промислової, обслуговуючої, іншої діяльності.

10. Інтенсифікація аграрного виробництва, спрямована на високу віддачу угідь при збереженні цінних їхніх властивостей. Головний критерій ефективності – додана вартість з одиниці площі.

11. Чітка система підрозділів при їх взаємодії та визначенні місця в кооперованій діяльності кожного працівника.

12. Врахування в організації діяльності вирішальної ролі людського фактора, активізація трудового ресурсу, поступове підвищення частки оплати праці в доходах.

13. Демократизація механізму господарювання. Розширені права працівників і трудових колективів в управлінні виробництвом та використанні результатів його діяльності.

14. Гарантування майнових прав учасників виробництва.

15. Залучення інвестицій на умовах, які убезпечують від заволодіння підприємства інвестором.

16. Підприємство може вступати в спільну діяльність з іншими юридичними особами, у тому числі іноземними.

Подальша доля сіл залежить від державної політики, але ще більшою мірою від самих сільських громад, які до цього часу в основному залишалися пасивними учасниками непередбачуваних процесів. Майбутнє села буде надійним, якщо зберігатиметься історично сформована небайдужа позиція селянства, коли згуртована громада усвідо-

млює свою територію, відповідає за неї і безпосередньо заінтересована в раціональному використанні її ресурсів. Кількість сіл і надалі скорочуватиметься, але жодне з них не слід розглядати як неперспективне. Кожне поселення бажано зберегти, враховуючи матеріальні цінності, людські долі, історичну пам'ять.

Державна політика щодо села й сільгосп-підприємств, як показує столітній досвід, ніколи однозначно не схилилася на їхню користь. Не можна надіятися на неї і тепер, коли вона лобіюється великим капіталом. Якщо заявляється тим чи іншим засобом підтримка сільськогосподарського виробника, то слід уточнити, кого саме. Часто більшою мірою підтримуються ті, хто вилучають на власну користь мільйонні прибутки від діяльності на селі. Держава завжди активно використовувала свій інструмент – владу. Суспільство, яке має намір стати громадянським, повинно паралельно задіювати свій, також потужний інструмент – солідарність. В аграрних питаннях таке поєднання вкрай необхідне.

Висновки. Сільськогосподарські підприємства виконують важливі функції щодо всього суспільства, села і зайнятих у них працівників. Процеси, які відбувалися на селі в час радикальних реформувань, будучи спрямованими на вигідне господарювання, водночас ставили на друге місце соціальні потреби більшості населення. Назріла таким чином необхідність критичного перегляду засад організації великого аграрного виробництва. Виходячи з цього, запропонована система принципів організації сільськогосподарських підприємств, відповідно до яких слід спрямовувати подальшу їхню діяльність.

Необхідно відновлювати дослідження безпосередньо в самих підприємствах, оскільки поза увагою залишається функціонування внутрішньогосподарського економічного механізму. Таке обмеження досліджень пояснюється закритістю приватних підприємств, а також недостатністю фінансування науки.

Список використаних джерел

1. Гелуй С.Д. Теорія та історія кооперації / С.Д. Гелуй, Р.Я. Пастушенко. – К.: Знання, 2006. – 514 с.
2. Дієсперов В.С. Еволюція сільськогосподарських підприємств / В.С. Дієсперов. – К.: ННЦ ІАЕ, 2013. – 290 с.
3. Доценко А.І. Сільське розселення в Україні, динаміка та структура / А.І. Доценко. – К.: РВПС України НАН України, 2010. – 288 с.

4. Історія українського селянства. Т.1. –К., 2006. – 632 с.
5. Історія українського селянства. Т.2. –К., 2006. – 654 с.
6. Лановик Б.Д. Економічна історія України і світу / Б.Д. Лановик, З.М. Матисякевич, Р.М. Матейко. – К.: Вікар, 2002. – 478 с.
7. Примірний статут сільськогосподарської артілі. – К.: Державне видавництво колгоспної і радгоспної літератури УРСР, 1941. – 32 с.
8. Сільське господарство України від минулого до сьогодення. Т.1. – К.: Аграрна наука, 2005. – 280 с.
9. Соціальний розвиток сільських територій. – Умань: СПД „Сочінський”, 2009. – 249 с.
10. Тимочко Н.О. Економічна історія України / Н.О. Тимочко. – К.: КНЕУ, 2005. – 204 с.
11. Нефедова Т.Г. Сельская Россия на перепутье. – М.: Новое издательство, 2003. – 408 с.
12. Экономика организации и отраслей агропромышленного комплекса. Кн. 1. – Минск: Беларуская навука, 2007. – 892 с.

Стаття надійшла до редакції 19.09.2013 р.

*

UDS [631.152:631.111.4] 001.76

*S.A. NESTERENKO, Ph.D.(Economy) Associate Professor
Tavria State Agrotechnological University*

Clusters as a form of enterprise's competitiveness management

Scientific problem. Nowadays, with the development of market forms of economic activity in Ukraine is changing economic and social relations that affect on the foundations of the development of regions and local self-governments. The main tasks of local self-government in the system of regional economy has traditionally been the creation of conditions for stable economic development of businesses operating in the area, the support of the required standards of living, the supply of population with full nutrition through the stable development of agriculture. Especially for Ukraine, especially in the increasing globalization and competition, the issue of the rapid development and promotion of the effective development of cluster groups becomes especially important and has absolute perspective, especially in terms of changes occurring in the world economy, which in the forefront of owning quality is a new kind of resource, namely information, innovations and intellect.

Analysis of recent researches and publications. The analysis of recent researches and publications which found the discussion of this issue and are relied on, are allocated to un-

solved problems to which the article is devoted to. Native scholars over the past decade actively continued development of the basic ideas of the cluster approach, among which are scientific researches of Z. Varnaliy [2], M. Vojnarenko [3], V. Geets [4], P. Laik [7], B. Paskhaver [10], , and many others.

However, despite the large number of researches devoted to the cluster approach, there is a significant number of unresolved issues related to its applicability as a part of a regional mechanism for managing the competitiveness of enterprises.

The objective of the article of the research is to study current issues of a formation of a cluster as a form of competitiveness in management of enterprises aimed at sustainable economic development of businesses.

Statement of the main results of the study. The global and domestic economy form a new paradigm of development, parts of which are the growing relationship between capital markets and new technologies, the development of the knowledge of economy, increased social orientation of new technologies, global pattern of development and results of research and operations. Research in this area forced to create or update organizational structures involved in

© S.A. Nesterenko, 2014

4. Історія українського селянства. Т.1. –К., 2006. – 632 с.
5. Історія українського селянства. Т.2. –К., 2006. – 654 с.
6. Лановик Б.Д. Економічна історія України і світу / Б.Д. Лановик, З.М. Матисякевич, Р.М. Матейко. – К.: Вікар, 2002. – 478 с.
7. Примірний статут сільськогосподарської артілі. – К.: Державне видавництво колгоспної і радгоспної літератури УРСР, 1941. – 32 с.
8. Сільське господарство України від минулого до сьогодення. Т.1. – К.: Аграрна наука, 2005. – 280 с.
9. Соціальний розвиток сільських територій. – Умань: СПД „Сочінський”, 2009. – 249 с.
10. Тимочко Н.О. Економічна історія України / Н.О. Тимочко. – К.: КНЕУ, 2005. – 204 с.
11. Нефедова Т.Г. Сельская Россия на перепутье. – М.: Новое издательство, 2003. – 408 с.
12. Экономика организации и отраслей агропромышленного комплекса. Кн. 1. – Минск: Беларуская навука, 2007. – 892 с.

Стаття надійшла до редакції 19.09.2013 р.

*

UDS [631.152:631.111.4] 001.76

*S.A. NESTERENKO, Ph.D.(Economy) Associate Professor
Tavria State Agrotechnological University*

Clusters as a form of enterprise's competitiveness management

Scientific problem. Nowadays, with the development of market forms of economic activity in Ukraine is changing economic and social relations that affect on the foundations of the development of regions and local self-governments. The main tasks of local self-government in the system of regional economy has traditionally been the creation of conditions for stable economic development of businesses operating in the area, the support of the required standards of living, the supply of population with full nutrition through the stable development of agriculture. Especially for Ukraine, especially in the increasing globalization and competition, the issue of the rapid development and promotion of the effective development of cluster groups becomes especially important and has absolute perspective, especially in terms of changes occurring in the world economy, which in the forefront of owning quality is a new kind of resource, namely information, innovations and intellect.

Analysis of recent researches and publications. The analysis of recent researches and publications which found the discussion of this issue and are relied on, are allocated to un-

solved problems to which the article is devoted to. Native scholars over the past decade actively continued development of the basic ideas of the cluster approach, among which are scientific researches of Z. Varnaliy [2], M. Vojnarenko [3], V. Geets [4], P. Laik [7], B. Paskhaver [10], , and many others.

However, despite the large number of researches devoted to the cluster approach, there is a significant number of unresolved issues related to its applicability as a part of a regional mechanism for managing the competitiveness of enterprises.

The objective of the article of the research is to study current issues of a formation of a cluster as a form of competitiveness in management of enterprises aimed at sustainable economic development of businesses.

Statement of the main results of the study. The global and domestic economy form a new paradigm of development, parts of which are the growing relationship between capital markets and new technologies, the development of the knowledge of economy, increased social orientation of new technologies, global pattern of development and results of research and operations. Research in this area forced to create or update organizational structures involved in

© S.A. Nesterenko, 2014

the production and further realization of scientific knowledge and technologies, small, medium and large companies, universities, laboratories, parks, techno and so on. As the practice shows, the most successful enterprises and economic system in the modern form of economic growth is such an organizational form as a cluster [11, p. 325].

The founder of the theory of cluster development is M. Porter, who studied this problem based on studies of the competitive position of more than 100 branches around the world. M. Porter believes that no national industry can not achieve the competitiveness in the foreign or domestic market without the nascence and strengthening of a number of supporting and related industries that make up a system set out in his theory as a cluster [12, p. 221].

Cluster is geographically concentrated groups of interconnected companies in various industries, as well as dependent from activities of organizations (educational institutions, research institutes, advertising agencies, trade journals, trade institutions) which has a huge progressive impact on economic development of a country and is a new way of structuring the economy, organization theory and practice of economic development [12, p. 207].

Modern cluster is a voluntary association of companies that is not necessary for the same industry but is linked technologically and economically to produce competitive products [1, p.10].

Nowadays competitive advantages in the regional economy increasingly are determined by its ability to produce the restructuring of the economy, to improve the skill level of its workforce, to cooperate with other regions and even countries to implement joint programmes, to introduce new organizational forms.

Nowadays clusters are one of the most effective forms of regional innovation development, according to which not individual companies will compete but the entire systems which reduce their costs through joint technology cooperation of companies.

The term cluster (from English-cluster – a group of the same elements gathered or occurring closely together) means combining of several homogeneous elements, which can be con-

sidered as an independent unit that has certain qualities.

Porter gave the definition of the cluster as a group of interconnected companies promoting geographically and linked with some organizations operating in the defined area, characterized by common activities and interacting with each other [12, p. 7].

According to Voynarenko M. P. cluster is a territorial and sectoral voluntary association of companies that cooperates closely with research institutions and local authorities to improve the competitiveness of its products and economic growth in the region [3, p.4].

That is why logical aim of cluster creation may be an economic development and competitiveness of the enterprises and the whole region not only in domestic but also in foreign markets. To create a cluster is to make a range of economic, legal and humanitarian efforts, while ensuring certain basic conditions for regional development. Organizational union members in the cluster can be done in various forms - from setting between free enterprise partnerships based on trust business, up to a hard association by creating legal persons in the form of society in which commercial non-government structures are partners, and contributors may be state-owned enterprises. However, as their contribution can be considered an intellectual property.

Developing the clusters one can use the following sources of information: statistical data analysis focused on identifying of specialization in the field of employment, interviewing of experts, the results of the joint work in agricultural policies which is hold in, aimed at projects to integrate businesses.

The economy which is based on clusters is a model of a competitive economy and an attractive investment that provides a high level and quality of populations life.

Ukraine has weak points in the development of clusters, even for a country with its income. Local models that were historically developed did not help in the creation of clusters, but rather opposed to them. The economy of the country is still paying for it. In comparison with the progressive countries of the developed economic the weak points of Ukraine are business and financial services. The main reason for

the existence of such economic structure is historical: planned economy was focused on manufacturing and services were seen as something less important, or as a part of the large vertically integrated companies.

Ukraine is characterized by the needs for widespread formation of effective “growth points”, which in most cases require the participation of many regions. Due to this, one of the tasks of government is to develop mechanisms of cooperation in the creation of clusters not only between business and government, but also between the authorities in the following areas:

- coordination of positions on issues identifying perspective clusters;
- formation (taking into account the priorities of all stakeholders) agreed areas of work;
- the selection and implementation of important for the state and regions of complex projects cluster development;
- regulatory legal support interaction;
- information-analytical support of interaction.

Choosing the mechanisms of cluster formations in economy include:

1. Direct financial participation of the state.
2. Financing infrastructure.
3. Indirect regulation of business.

Such propositions provide a basis of economic competitiveness of the country and the region. First of all they include the institutional framework for the providing of economic activity relating to the formation of the business without of the expected gains of specific groups of businesses.

The use of cluster approach is only possible in close cooperation between regional and businesses and can fully realize this indirect effect. In addition, cluster initiatives encourage the flow of foreign investments into region, as large international companies usually prefer to invest in those regions and countries where there are clusters that formed in the required fields, or at least there is a background for their formation.

A distinctive feature of the cluster is the occurrence within it a number of positive effects, first of all effect of scale production. Its basis is the existence in one of the companies a core of

a cluster to produce a certain kind of products and services.

Another positive effect which is a characteristic of clusters is the effect of compass. In general, the effect of a compass occurs when a factor of production exists, which can be used simultaneously to produce some kinds of products. This factor is characterized by multifunctional nature. In the grouping of firms in clusters a compass effect is greatly increases because there is the possibility to use multi-factor on a variety of businesses minimizing costs of transaction connected with its transmission.

The third positive effect of a cluster is a synergy effect that occurs within total product standardization. In the action of these three effects (scale, compass and synergy) non-profit enterprises of a cluster can overcome the lower border of profitability through specialization providing productivity of labor and reduce the cost of manufactured goods. Thus, firms of a cluster have more competitive advantages.

Creating of clusters in Zaporizhzhya region is one of the most effective mechanisms to improve competitiveness of a region, ensure stable economic development, contributing to:

- increasing of level and quality of life;
- increasing of national security;
- sustainable economic development;
- formation of economic potential development.

The main conditions for the development of clusters in Zaporizhzhya region are:

- presence in the region of businesses that interact within a single business process and use the competitive advantages of the region to market segments that are dynamically developing.

- presence in the region a large number of small and average enterprises that use similar technologies and professional specialization focused on the production of one or more types of products;

- the existence in Zaporizhzhya region of big scientific organizations with high entrepreneurial culture in scientific field, qualified specialists, available production facilities and infrastructure necessary for business organizations;

- presence in the region structures which would support industrial development: indus-

trial parks, industrial zones, innovation and industrial complexes, agency of sub-contract relationship and partnership;

- availability of a Chamber of Commerce and trade associations;
- the orientation of the regional administration in the maintenance and development of clusters.

Organization of a union in clusters can be done in various forms - from setting between free enterprise partnerships based on trust business, up to a hard association by creating legal persons in the form of society in which commercial non-state structures are partners, and contributors may be state enterprises. At the same time as their contribution can be considered as an intellectual property.

In the development of clusters can be used the following sources of information: statistical data analysis focused on identifying specialization in the field of employment, interviewing of experts and the results of the joint work of the industrial policy directed to the projects to integrate the enterprises.

Selection of potential clusters was based on three criteria: the effect of base: enterprises of a cluster are making a significant contribution to the GRP growth and increasing the employment of a population, competitiveness: products of a cluster are represented at regional, national and global markets, rates of a market growth and profitability of an industry. Dynamically developing target markets.

On the basis of the formation of models of clusters in the region is the principle of unification of voluntarily interconnected enterprises (agricultural and processing), specialized suppliers, service providers, research and educational institutions, financial institutions, government authorities, etc. connected with technological chain [9].

Backgrounds of the appearing of agro-industrial cluster in the economy of Zaporizhzhya region are:

- the structure of an enterprise that is historically developed in the region;
- the presence of very close cooperation relations between economic agents in the production, processing, financing, marketing and so on agricultural products;

- industrial and agricultural profile of the region, self-sufficient supply of land and labor resources;

- tendency to engage in agricultural production, which is reflected in a very common and effective functioning of the personal and ancillary farms;

- the minimum costs of modern technologies in the formation and development of a cluster of this type in the region;

- infrastructure that has been made requires upgrading, but not artificial formation of the "empty" place;

- regional project of sustainable rural development of Zaporizhzhya region, but the cluster provides a comprehensive and systematic approach and does not focus on the administrative resources (as in the project as a management company), and the initiative, enterprises that are interested in, their associations.

Recommendations for the appearing of agro-industrial cluster in the area are based on:

- favorable climatic conditions;
- availability of land and labor resources;
- presence of strong linkages between economic agents in the production, processing, marketing and so on of agricultural products;
- the efficiency of functioning of peasant farms and private farms.

Conclusions. Thus, nowadays the use of a cluster approach is necessary for the revival of domestic production, the improvement of efficiency of innovational regional development, the achievement of a high level of economic development and competitiveness:

1. New manufacturers coming from other industries force their development by stimulating scientific research and providing the necessary aims to imply new strategies.

2. Free exchange of information takes place and rapid dissemination of news through the suppliers or customers who have contacts with numerous competitors.

3. Interconnections within the cluster are often unexpected and lead to new ways of competition and generate new possibilities.

4. Human resources and ideas form new combinations

References

1. *Bil'skiy V. H.* Resursne zabezpechennia pidpriemstv ahropromyslovoho kompleksu / Bil'skiy V. H. // Formuvannia vyrobnychoho potentsialu ta rynku zasobiv vyrobnytstva / Za red. P. T. Sabluka, V. H. Bil'skoho. – K.: Urozhai, 1993. – 259 s.
2. *Varnalii Z. S.* Rehiony Ukrainy: problemy ta priorityety sotsialno-ekonomichnoho rozvytku: monohrafiia / Z. S. Varnalii. – K.: Znannia Ukrainy, 2005. – 498 s.
3. *Voinarenko M. P.* Mekhanizmy adaptatsii klasternykh modelei do polityko-ekonomichnykh realii Ukrainy // Svitovyi ta vitchyzniani dosvid zaprovadzhennia novykh vyrobnychykh system (klasteryv) dlia zabezpechennia ekonomichnoho rozvytku terytorii / Materialy konferentsii 1-2 lyst. 2001r. – Kyiv: Spilka ekonomistiv Ukrainy, 2001. – S.25–33.
4. *Heiets V. M.* Rynkovi transformatsii v 1991-2000 r.: zdobutky, trudnoshchi, uroky / V. M. Heiets // Ukraina na porozi 21 stolittia: uroky reform ta stratehii rozvytku: materialy nauk. konf. / NTUU KPI – K., 2001. – S. 29-41.
5. Zakon Ukrainy "Pro priorityetni napriamy innovatsiinoi diialnosti v Ukraini" vid 16.03.2003r. #433-IV
6. *Kisil M. I.* Investytsiina ta innovatsiina skladovi doktryny ahromoi polityky Ukrainy // Ekonomika APK. – 2003. – #7. – S. 82.
7. *Laiko P. A.* Yakist silskohospodarskoi produktsii ta produktiv kharchuvannia yak vyrishalna skladova prodovolchoi bezpeky / P. A. Laiko, M. F. Babiienko, Ye. A. Buzovskiy, T. D. Ishchenko // Ekonomika APK. – 2005. – # 1. – S. 12 - 21
8. *Melnyk A.F.* Derzhavne upravlinnia [pidruch. za red. A.F.Melnyk] / A.F. Melnyk, O.Yu. Obolenskiy, A.Yu. Rasina. – K.: Znannia, 2009. – 582 s.
9. *Nesterenko S.A.* Osnovni napriamy pidvyshchennia konkurentospromozhnosti pidpriemstv / S. A. Nesterenko // Zbirnyk naukovykh prats Tavriiskoho derzhavnogo ahrotekhnolohichnoho universytetu. Seriia: Ekonomichni nauky. – Melitopol, 2012. – # 1 (17), T. 2. – S. 58– 64.
10. *Paskhaver B. Y.* Dinamika fondovoi nayavnosti / B. Y. Paskhaver // Ekonomika Ukrainy. – 2002. – # 7. – S. 23 - 32.
11. *Porter M.* Konkurentnaya stratehiya: Metodika analiza otraslei y konkurentov / Maikl Porter; Per. s angl. – 3-e yzd. M.: Alpyna Byznes Buks, 2007. . 453 s.
12. *Porter M.* Konkurentnoye preimushchestvo. Kak dostich vysokoho rezultata i obespechit eho ustoichivost / M. Porter. – M. : Alpyna Biznes Buks, 2006. – 715 s.
13. *Hammel G., Prahalad C.K.* The Core Competence of the Corporation, Harvard Business Review, 71, May – June 1990, 71: P. 79 – 91.
14. *Commons J.R.* Institutional Economics // American Economic Review/ – V.21. – 1931. – PP. 68-657. – Retrieved from: <http://www.socserv2.socsci.mcmaster.ca>
15. *Edgeworth F.Y.* Mathematical Psychics. Mountain Center, CA: James & Gordon, 1995. — 176 p.
16. *Enright M.* The Geographical Scope of Competitive Advantage // Stuck in the Region? Changing scales for regional identity / Ed by E. Dirven, J. Groenewegen and S. van Hoof. - Utrecht, 1993. - P. 87-102.

The article has been received 08.10.2013

* * *

Новини АПК

Державна продовольчо-зернова корпорація у лютому приступить до нових форвардних закупівель

З лютого Державна продовольчо-зернова корпорація розпочне закупівлі зерна майбутнього врожаю. Планується, що державний оператор закупить понад 1 млн т збіжжя за форвардними контрактами та ще 1млн – за спотовими. Здебільшого це буде кукурудза, яку активно купують торговельні партнери України. На форвардні та спотові закупівлі планується виділити близько 4 млрд грн. Про це повідомив Міністр аграрної політики та продовольства України Микола Присяжнюк.

До форвардних закупівель приступив і Аграрний фонд. Він планує законтрактувати 1,2 млн т зерна врожаю 2014 року, зокрема продовольчої пшениці, жита та фуражного ячменю. Аграрний фонд може спрямувати на форвардні закупівлі близько 2 млрд грн. «На сьогодні Аграрний фонд вже розпочав закупівлі – у його планах закупити 1 млн 200 тис. т зерна. Це допоможе гарантувати забезпечення продовольчої безпеки, а також мінімізувати цінові коливання на внутрішньому ринку. Крім того, такі механізми дають можливість доступу аграріїв до більш дешевих коштів у період високих відсоткових ставок комерційних банків», – наголосив Міністр.

Прес-служба Мінагрополітики України

УДК 631.304

*А.О. СОКОЛОВА, кандидат економічних наук, доцент
Волинська державна сільськогосподарська дослідна станція Інституту
сільського господарства Західного Полісся НААН
Т.М. РАТОШНЮК, кандидат економічних наук,
старший науковий співробітник
Інститут сільського господарства Полісся НААН*

SWOT-аналіз як дієвий інструмент процесу формування продуктивної зайнятості сільського населення

Постановка проблеми. Сучасна стратегія розвитку аграрного сектору економіки України, яка побудована на соціально-економічних засадах, вимагає пошуку нових дієвих інструментів процесу формування продуктивної зайнятості сільського населення. Розвиток сільських територій прямо залежить від якості управління трудовим потенціалом (забезпечення умов для його збереження і відтворення, створення можливостей для ефективного прикладання трудової діяльності, регулювання мобільності працівників тощо).

Негативним соціальним наслідком ринкового реформування аграрного сектору економіки стала втрата сільськими жителями місць прикладання праці та, відповідно, заробітків [1, с. 35]. Існуюча критична демографічна ситуація на селі, посилення міграційних процесів, незбалансованість ринку аграрної праці, низький рівень доходів сільського населення і якість його життя вимагають виокремлення основних факторів підвищення зайнятості сільського населення, яка забезпечується вжиттям системи науково обґрунтованих і взаємозв'язаних соціально-економічних та організаційно-управлінських заходів, що впливають на всі форми ефективного використання трудового потенціалу села. Утвердження ринкових відно-

син створює передумови для застосування в процесі формування продуктивної зайнятості сільського населення методів й інструментів стратегічного управління, основна ідея якого ґрунтується на розробці комплексної системи дій та рішень, виходячи з єдиних пріоритетів, цінностей і поставлених завдань [2].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню проблем зайнятості сільського населення присвячені наукові роботи Д.П. Богині, О.М. Бородіної [1], О.Г. Булавки, О.Д. Гудзинського, В.С. Дієсперова, В.К. Збарського, Г.І. Купалової, В.І. Куценко, Е.М. Лібанової, М.Й. Маліка, Л.І. Михайлової, О.М. Онищенко, О.Л. Попової [4], І.В. Прокопи [1, 4], К.В. Прокопишак, К.І. Якуби та ін. Проте динамічні зміни умов життя й господарювання в сільській місцевості на етапі поступового нарощування економічного зростання в умовах глобалізації економіки вимагають поглибленого вивчення регіональних особливостей зайнятості сільського населення та розробки стратегічних напрямів її зростання.

Серед вітчизняних і зарубіжних науковців, що зробили вагомий внесок у питання формування сучасної теорії та практики стратегічного управління, можна виділити І. Ансоффа [7], В. Винокурова, О. Виханського, В. Герасимчука, П. Друкера [8], О. Криворучка, Ю. Красовського, В. Поно-

© А.О. Соколова, Т.М. Ратошнюк, 2014

маренка, О. Пушкаря, М. Портера [9], А. Стрикленда [10], А. Томпсона [10], Е. Чандлера, Н. Чабанову, З. Шершньову [2], й багатьох інших. Однак, зважаючи на велику кількість теоретичних розробок із даної проблематики, практична реалізація стратегічного підходу та використання інструментів стратегічного аналізу в процесі формування продуктивної зайнятості сільського населення не здійснюється.

Мета статті – науково-теоретичне й практичне обґрунтування доцільності використання методів стратегічного управління у процесі формування продуктивної зайнятості сільського населення.

Виклад основних результатів дослідження. Теоретичною та методологічною основою дослідження були діалектичний метод пізнання і системний підхід до вивчення економічних процесів; законодавчі, нормативні акти, наукові розробки й публікації вітчизняних і зарубіжних учених щодо проблем зайнятості, мотивації та ринку праці й розвитку сільських територій. У процесі виконання завдання використовували наступні методи та прийоми: *абстрактно-логічний* (теоретичні узагальнення й формування висновків); *метод аналізу і синтезу* – для вивчення інструментарію стратегічного управління та обґрунтування доцільності його ви-

користання; *економіко-статистичний* – для оцінки сучасного стану й динаміки, складу і структури сільського населення досліджуваного регіону за економічною активністю; *графічне моделювання* – для схематичного зображення розробленого алгоритму SWOT-аналізу рівня зайнятості сільського населення. Проведений *SWOT-аналіз* зовнішнього та внутрішнього середовища процесу формування продуктивної зайнятості сільського населення на Волині дав змогу розробити стратегічні напрями підвищення її рівня.

Зайнятість сільського населення є одним із головних індикаторів трансформаційних процесів в аграрній економіці. Формування розвинутого ринку праці у Волинській області, підтримання належної збалансованості між вільними місцями й вивільненими з виробництва працівниками – одна з основних проблем сучасного періоду. На процес формування продуктивної зайнятості на селі, крім економічних і матеріально-технічних, впливають також демографічні, екологічні, політичні та соціальні фактори. На Волині, як і в Україні у цілому, розвиток ринкових відносин у сфері праці ускладнюється через депопуляцію, старіння, диспропорції у статевому складі сільських жителів, їх механічний вплив, особливо молоді (табл. 1).

1. Склад і структура сільського населення Волинської області за економічною активністю у 2011-2013 рр., станом на 1 січня

Категорія населення	2011		2012		2013		
	Населення – всього, тис. осіб	у т.ч. сільське, тис. осіб	Населення – всього, тис. осіб	у т.ч. сільське, тис. осіб	Населення – всього, тис. осіб	у т.ч. сільське, тис. осіб	у % до всього населення
Економічно активне населення	474,1	246,7	480,0	253,2	481,8	249,4	51,8
- працездатного віку	435,7	218,8	440,4	223,6	445,4	223,3	50,1
Зайняті	433,6	223,1	440,1	227,5	442,8	225,8	51,0
- працездатного віку	395,2	195,2	400,5	197,9	406,4	199,7	49,1
Безробітні	40,5	23,6	39,9	25,7	39,0	23,6	60,5
Економічно неактивне населення	271,3	95,6	266,0	89,6	264,9	93,4	35,3
- працездатного віку	192,5	67,7	186,2	63,3	187,0	66,9	35,8

Джерело: Розраховано за даними [3, с. 302–303].

У 2012 році чисельність економічно активного населення області знизилася на 11,6% порівняно з 2000-м і становила 481,8 тис. осіб. Проте за останні п'ять років найвища чисельність економічно активного населення працездатного віку спостерігається саме у звітному періоді – 2012-му, яка

порівняно з 2010 роком зросла на 9,7 тис. осіб [3, с. 302]. Це відбулося в основному за рахунок підвищення пенсійного віку у зв'язку із змінами в пенсійному законодавстві, а також активізації самостійної зайнятості населення, особливо в аграрному секторі.

Характерною особливістю сільського ринку праці в пореформеній період є збереження тривалої негативної тенденції до зростання обсягів як відкритого, так і прихованого безробіття серед сільського населення. Вищенаведені дані показують переважаючу більшість сільського населення у контингенті безробітних Волинської області (60,5 % у 2012 р.). У досліджуваному регіоні дуже низький офіційний попит на робочу силу працівників аграрного сектору. На 1 січня 2013 року потреба підприємств у кваліфікованих працівниках галузі становила лише п'ять запропонованих робочих місць, при цьому навантаження на одне вільне робоче місце 34 особи, що на 14 осіб більше, ніж у 2011 році [3, с. 309]. У контексті даного дослідження справедливим є твердження

І.В. Прокопи, О.Л. Попової та М.Г. Бетлій про те, що головною особливістю нинішньої трудової діяльності сільського населення є надзвичайно низький рівень зайнятості в підприємствах і організаціях, розташованих у сільській місцевості (за місцем проживання) [4].

Процеси трансформації аграрного сектору й економічний стан підприємств, які функціонують у сільському господарстві, значно вплинули на зайнятість трудових ресурсів Волині. В сільськогосподарських підприємствах різних організаційно-правових форм господарювання та мисливстві у 2012 році було зайнято 8,4 тис. осіб найманих працівників, що на 8,1 тис. осіб менше, ніж у 2008 році (табл. 2).

2. Середньорічна чисельність найманих працівників у галузі сільського господарства Волинської області

Вид діяльності	Рік						2012 р. до 2000 р., (+,-)
	2000	2008	2009	2010	2011	2012	
Всього зайнятих в області, тис. осіб	283,7	221,4	203,9	200,2	195,1	192,7	-91,0
Сільське господарство, мисливство, лісове господарство, тис. осіб у т.ч.:							
сільське господарство і мисливство, тис. осіб	86,3	20,6	17,5	15,1	13,1	11,1	-75,2
Питома вага зайнятих у сільському господарстві, %	27,6	7,5	6,9	6,0	5,3	4,3	-23,3

Джерело: Розраховано за даними [3, с. 318-320].

У цілому за з 2000-2012 роки середньорічна чисельність працівників, зайнятих у сільському господарстві, мисливстві, лісовому господарстві Волині, зменшилася на 75,2 тис. осіб, найбільше скорочення відбулось у 2000-2005 роках – 50,6 тис. осіб. Тому природним суспільно-економічним явищем, що поглинає надлишок робочої сили на ринку праці області, є самозайнятість. Звуження можливостей працювати за наймом змусило активізувати процеси цієї трудової діяльності, для якої на Волині нині склалися об'єктивні соціально-економічні умови. За підсумками державного статистичного спостереження щодо окремих показників розвитку сільських, селищних, міських рад, станом на 1 січня 2013 року в сільських населених пунктах області, що знаходяться у їхньому підпорядкуванні, зареєс-

тровано 156 123 домогосподарства, членам яких відповідно до чинного законодавства надані земельні ділянки з цільовим призначенням «для ведення особистого селянського господарства». Їхня частка у структурі виробництва валової продукції сільського господарства, незважаючи на поступове скорочення, залишається переважаючою – 69,5 % у 2012 році.

На рівень зайнятості населення сільських територій впливає ряд факторів, які можна поділити на зовнішні та внутрішні [5]. До зовнішніх належать: нормативно-правове регулювання зайнятості й безробіття; науково-методичне та інформаційно-консультатійне забезпечення ефективної самозайнятості населення; розвиток прогресивних технологій підтримки малого підприємництва на селі тощо. В свою чергу внутрішніми

факторами, що впливають на процес формування використання трудового потенціалу села у Волинській області, є: розвиток соціальної інфраструктури; економічна ефективність сільськогосподарського виробництва в підприємствах різних організаційно-правових форм господарювання; відсутність дієвих мотиваційних стимулів до праці й ін.

Для обґрунтування перспективних напрямів підвищення рівня зайнятості сільського населення Волині доцільним є застосування одного з інструментів стратегічного управління – SWOT-аналізу (*S* – *Strengths*, *W* – *Weaknesses*, *O* – *Opportunities*, *T* – *Threats* – відповідно, сильні сторони, слабкі сторони, можливості та загрози), який є однією з найчастіше застосовуваних

моделей стратегічного аналізу, що дає змогу охопити максимально широке коло чинників й аналітичних показників, які характеризують досліджувану проблему [6]. У рамках кожної групи необхідно сформулювати не більше десяти лаконічних тверджень – висновків за результатами проведеної оцінки. Практична доцільність здійснення SWOT-аналізу полягає в тому, що він визначає напрями підвищення рівня зайнятості та зменшення безробіття в конкретному регіоні. За його допомогою ідентифікуються головні переваги формування продуктивної зайнятості й певні перешкоди розвитку. Принципова схема проведення SWOT-аналізу досліджуваного процесу наведена на рисунку 1.

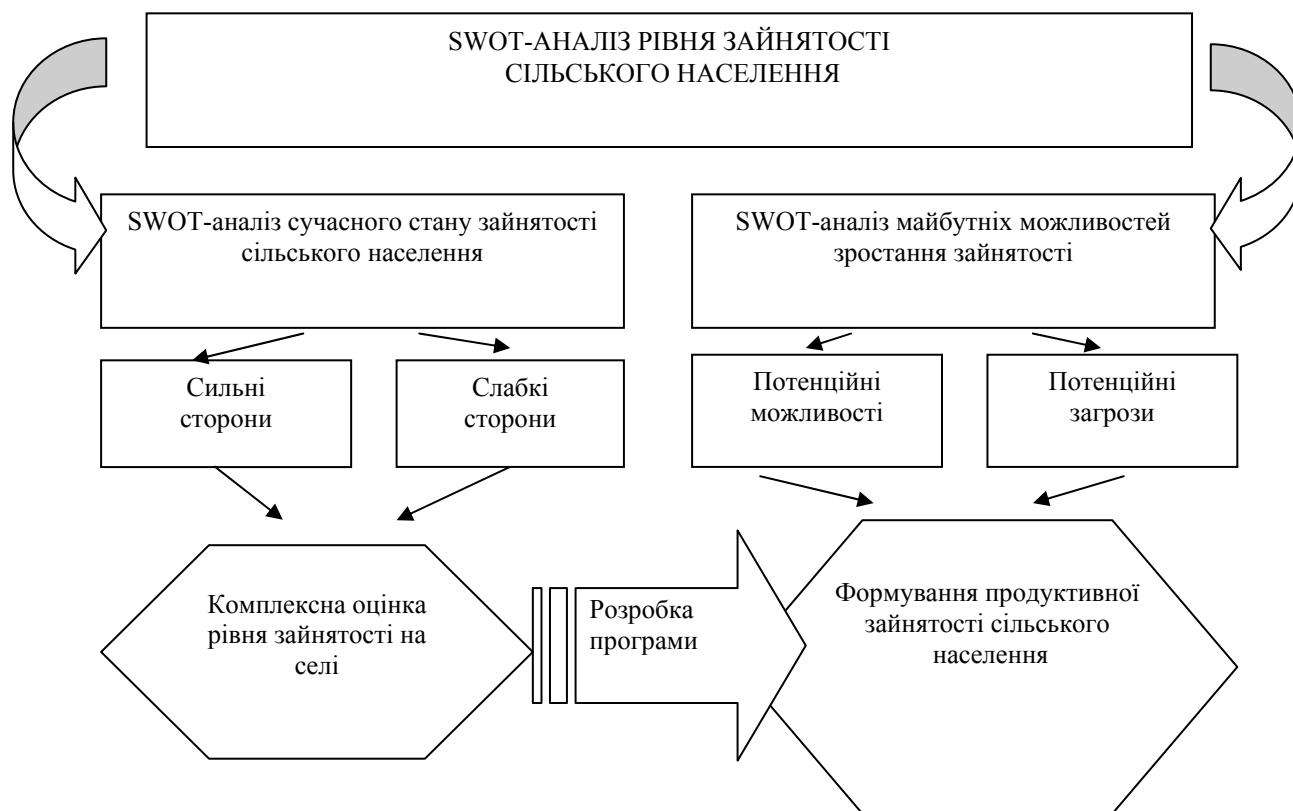

Рис. 1. Алгоритм SWOT-аналізу рівня зайнятості сільського населення

Джерело: Власні дослідження.

Результати SWOT-аналізу уможливають створити початкову інформаційну базу для її наступної обробки, адекватно оцінити рівень розвитку ринку праці, виявити переваги та визначити напрями прикладання зусиль щодо зниження рівня безробіття й забезпечення зростання зайнятості сільських жителів.

Проведений аналіз факторів внутрішнього та зовнішнього середовища й ранжування їх за рівнем впливу на процес формування зайнятості сільського населення Волинської області дав змогу сформулювати конкретний перелік його слабких і сильних сторін, а також загроз та можливостей (табл. 3).

3. SWOT-аналіз процесу формування зайнятості сільського населення Волинської області

СИЛЬНІ СТОРОНИ	СЛАБКІ СТОРОНИ
➤ Прибуткове виробництво сільськогосподарської продукції в аграрних формуваннях області (15,5% рівень рентабельності у 2012 р.); ➤ активізація інвестиційних процесів у розвиток аграрного сектору; ➤ значний досвід та професіоналізм сільськогосподарських працівників; ➤ тісна співпраця обласного і районних Центрів зайнятості з органами влади та Департаментом агропромислового розвитку; ➤ зростання обсягів виробництва продукції рослинництва і тваринництва в ОСГ	➤ Глибока демографічна криза (низька народжуваність та висока смертність населення на селі, швидке старіння), як наслідок – скорочення чисельності сільського населення; ➤ високий рівень безробіття й незбалансованість ринку робочої сили; ➤ зовнішня і внутрішня міграція кваліфікованих сільських працівників; ➤ низький рівень матеріальної мотивації праці найманих працівників сільськогосподарських підприємств та реальних доходів домогосподарств; ➤ високий рівень плинності кадрів
МОЖЛИВОСТІ	ЗАГРОЗИ
• Прискорене відтворення (відродження) соціальної інфраструктури села; • залучення населення до підприємницької діяльності; • перетворення ОСГ у сімейні (родинні) ферми і надання їм відповідного статусу; • розвиток сільського зеленого туризму (агротуризму); • диверсифікація виробництва в сільськогосподарських підприємствах; • посилення ролі сільських громад та їх міжсільських об'єднань у сільській місцевості; • створення нових робочих місць	• Нестабільність розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів; • низький рівень взаємодії між сільськогосподарським, переробними й особистими господарствами; • перешкоджання вільного доступу до необхідних фінансово-кредитних, інформаційних та земельних ресурсів; • недостатнє виділення коштів підприємствами корпоративного сектору на утримання соціальної сфери села; • посилення впливу факторів невизначеності й ризику на господарську діяльність

Джерело: Власні дослідження.

Комплексний аналіз сильних і слабких сторін процесу формування продуктивної зайнятості сільського населення області дає можливість оцінити його реальний стан. Встановлено, що слабкими сторонами досліджуваного явища є: поглиблення демографічної кризи в сільській місцевості; недостатнє матеріальне стимулювання працівників сільського господарства (рівень заробітної плати в підприємствах аграрної сфери Волинської області залишається найнижчим серед усіх галузей економіки та найнижчим серед усіх областей України; у 2012 році середньомісячні заробітки волинських селян становили 1532 грн на 1 працівника); міграційний вплив селян (за 2008-2011 роки найвищий показник міграційних потоків населення області (сальдо міграції) був у 2009 році й становив 218 осіб, у 2011 році міграційні процеси стабілізувалися, сальдо зовнішньої міграції позитивне – прибуло в об-

ласть 5736 осіб, а вибуло лише 5065, проте у 2012 році міграційні процеси відновились, і за всіма потоками міграції у звітному році прибуло 17074 особи, а вибуло 17350); низька якість життя сільського населення порівняно з міським (частка сільського населення із середньодушовими еквівалентними грошовими доходами, нижчими прожиткового рівня, становила в 2012 році 30,8%, що засвідчує той негативний факт – кожен третій волинський селянин живе за межею бідності); втрата інтелектуального потенціалу села (у 2012 році було прийнято 2914 працівників, а звільнено 5082, тобто рух кадрів на селі характеризується високим рівнем мобільності). Крім того, процеси трансформації аграрного сектору та економічний стан підприємств, які функціонують у сільському господарстві, значно вплинули на зайнятість трудових ресурсів Волині. Всього у 2012 році в сільському господарстві та су-

міжних галузях області було зайнято 118,8 тис. осіб, у тому числі 14,1 тис. найманих працівників, тобто на 100 працівників, зайнятих в аграрному секторі економіки області, лише 12 осіб працюють на умовах найму.

У свою чергу, важливою є наявність сильних сторін процесу забезпечення зростання зайнятості сільських жителів області. На формування й використання трудового потенціалу села вагомо впливає рівень розвитку соціальної інфраструктури. У Волинській області щороку зростає кількість закладів соціального спрямування: в 2012 році порівняно з 2000-м збільшилася кількість дитячих дошкільних закладів на 79,5 %, бібліотек – на 3,4, лікарняних закладів – на 9,7 %. Крім того, сільський житловий фонд збільшився порівняно з 2000 року на 9,5 в.п. Визначено, що волинське село має величезну історико-архітектурну спадщину, самотній побут, багаті лікувально-рекреаційні ресурси і звичайно – працьовитий трудовий потенціал. Тому в сучасних умовах господарювання у Волинській області необхідно знайти нові види діяльності, які б доповнили сільськогосподарську, що зумовлює доцільність диверсифікації аграрного підприємництва та розвитку сільського туризму.

Як було зазначено вище, функціонування ОСГ є основним чинником, що пояснює різкі динамічні зміни зайнятості сільського населення області у 2000-2012 роках. Нині проходить перетворення ОСГ у сімейні (родинні) ферми, яких, за оперативними даними Департаменту агропромислового розвитку Волинської облдержадміністрації, станом на 1.08.2013 року нараховується 3263 сімейні (родинні) ферми, в яких утримується 10 999 корів. Відповідними державними органами влади області затверджено положення про сімейну (родинну) ферму, розроблено посвідчення встановленого зразка. Перед Міністерством аграрної політики та продовольства України і Кабінетом Міністрів України ініційовано визначення статусу сімейних (родинних) ферм на законодавчому рівні з наданням певних преференцій (пільга з пенсійного забезпечення принаймні одному члену СРФ).

Сильною стороною процесу формування продуктивної зайнятості сільського населення області є тісна співпраця обласного й районних Центрів зайнятості з органами влади та Департаментом агропромислового розвитку облдержадміністрації. За даними Волинського обласного начального центру підготовки, перепідготовки й підвищення кваліфікації кадрів АПК у 2012 році пройшли підготовку і перепідготовку та підвищили кваліфікацію 1218 осіб робітничих спеціальностей при замовленні на 940 осіб, підвищили кваліфікацію 1000 керівників і спеціалістів аграрного сектору при замовленні на 1000 осіб. Зокрема: 89 керівників агроформувань, 30 агрономів, 82 ветлікарі та ветфельдшери, 300 техніків штучного осіменіння, 390 фермерів і власників особистих селянських господарств. Ці показники вказують на те, що з кожним роком зростає попит на висококваліфікованих працівників галузі, які володіють сучасними знаннями й технологіями виробництва продукції рослинництва та тваринництва. У 2012 році на 100% було виконано заплановані показники щодо чисельності слухачів курсів підвищення кваліфікації керівників і спеціалістів агропромислового комплексу Волинської області. Крім того, на договірній основі підвищили кваліфікацію 501 власник ОСГ. Слід відзначити активізацію інвестиційних процесів в аграрному секторі регіону: прямі інвестиції в сільське господарство, мисливство та пов'язані з ним послуги у 2012 році становили 228,2 млн грн (7,0 % до загального обсягу); у 2011-му вартість інвестицій в основний капітал досліджуваної галузі дорівнювала 196,7 млн грн, що на 70,3 млн грн вище рівня 2010 року.

Проведений *SWOT-аналіз* зовнішнього і внутрішнього середовища процесу формування зайнятості сільського населення на Волині дає змогу виокремити нормативно-правові, організаційно-економічні й інформаційно-консультаційні заходи та розробити перспективні напрями підвищення рівня продуктивної зайнятості селян (рис. 2).

Рис. 2. Стратегічні заходи підвищення рівня зайнятості сільського населення Волинської області

Джерело: Власні дослідження.

Висновки. Проведене дослідження рівня зайнятості сільського населення Волинської області доводить про необхідність поліпшення умов та якості життя мешканців сільської місцевості; досягнення відтворення людського капіталу; зменшення рівня сільського безробіття та викоренення нерегламентованої тіньової зайнятості тощо. Для розв'язання вказаних вище проблем необхідно вміти прогнозувати труднощі, які можуть виникнути в майбутньому, а також вра-

ховувати нові можливості, які можуть відкритися в мінливому ринковому середовищі. Тому саме SWOT-аналіз як інструмент стратегічного управління, вивчаючи зовнішнє середовище, зосереджує увагу на з'ясуванні загроз і можливостей, передбачає виявлення сильних та слабких сторін з подальшим встановленням ланцюгів зв'язку між ними, є основою для формування продуктивної зайнятості сільського населення.

Список використаних джерел

1. Українська модель аграрного розвитку та її соціоекономічна переорієнтація: наук. доп. / [О.М. Бородіна, В.М. Геєць, А.О. Гуторов та ін.]; за ред. В.М. Гейця, О.М. Бородіної, І.В. Прокопи; НАН України, Ін-т екон. і прогнозув. – К., 2012. – 56 с.
2. Шершньова З.Є. Стратегічне управління: підруч. / З.Є. Шершньова.– [2-ге вид., перероб. і доп.].– К.: КНЕУ, 2004. – 700 с.
3. Статистичний щорічник Волинь – 2012; за ред. В.Ю. Науменка. – Луцьк: Головне управління статистики у Волинській області, 2013. – 522 с.
4. Прокопа І.В. Зайнятість сільського населення в Україні: територіальна диференціація / І.В. Прокопа, О.Л. Попова, М.Г. Бетлій // Економіка і прогнозування: наук.-аналіт. журнал. – 2007. – №3. – С. 56-74.
5. Проблеми та перспективи розвитку сільських територій України (на прикладі Карпатського регіону): наук.-аналіт. доп. / [В.В. Борщевський, Х.М. Притула, В.Є. Крупін, І. М. Куліш]; НАН України. Інститут регіональних досліджень. – Львів, 2011. – 60 с.
6. Економічна діагностика: навч. посіб. / О.М. Яценко, А.О. Соколова, Є.І. Ходаківський, В.І. Ткачук. – Житомир: ЖНАЕУ, 2010. – 464 с.
7. Ansoff A. The Secrets of Strategic Management: The Ansoffian Approach Paperback. – February 23, 2006.
8. Drucker Peter. Managing the Nonprofit Organization: Practices and Principles (New York: Harper Collins). – 1990.
9. Porter, M.E. The Five Competitive Forces That Shape Strategy, Harvard Business Review, January 2008, p. 79–93.
10. Thompson A., Strickland Jr. A. III. Strategic Management: Concepts and Cases. – 12th ed. – Boston, Mass.: McGraw-hill/Irvin, 2001. – 666 p.

Стаття надійшла до редакції 13.09.2013 р.

* * *

Новини АПК

Експорт українського м'яса зріс в 1,6 раза

У 2013 році постачання вітчизняної м'ясної продукції за кордон зросло майже на 60%. Так, найсуттєвіше збільшився експорт м'яса птиці й перевищив 80%. Цьому, зокрема, посприяло і відкриття ринку ЄС. Для того щоб продукція галузі тваринництва не лише збільшувала свою присутність на зовнішніх ринках, але й нарощувала показники, держава продовжить програми підтримки. Про це заявив Міністр аграрної політики та продовольства України Микола Присяжнюк.

«У 2013 році нам вдалося зменшити імпорт м'ясопродуктів майже на 24%. Паралельно з цим ми змогли і наростити експорт майже на 60%. Цьому посприяли такі фактори, як відкриття нових ринків збуту, збільшення виробництва тваринницької продукції, а також нарощення поголів'я. Тому Уряд продовжить свої програми підтримки розвитку тваринництва. Одним з основних здобутків цього року став початок експорту продукції птахівництва до ЄС», – зазначив Микола Присяжнюк.

Крім того, поступово зростає експорт яловичини свіжої і мороженої. На кінець року її експорт збільшився на 40%. Кабінет Міністрів України підтримав ініціативу Міністерства аграрної політики та продовольства України щодо зниження мита на експорт живої худоби з 25 до 5%. На переконання очільника відомства Миколи Присяжнюка, ухвалення таких змін сприятиме підвищенню зацікавленості у виробництві яловичини та збільшенню її експорту.

Найбільшими покупцями вітчизняного м'яса птиці є країни СНД, Ірак, Туреччина, Грузія, Йорданія, Лівія, ЄС; яловичини – Росія, Азербайджан, Білорусь, Казахстан, Туркменістан, Молдова; свинини – Росія. Міністр зазначив, що Україна вже має традиційні ринки збуту м'ясної продукції. Але з кожним роком її виробництво зростає. І, після забезпечення внутрішніх потреб, є змога експортувати м'ясопродукти. Для цього Уряд приділяє велику увагу розширенню ринків збуту. Від цього виграють як самі виробники, так і бюджет держави.

«Наразі Мінагрополітики працює над тим, щоб збільшити присутність української м'ясної продукції на ринку ЄС. Для цього триває гармонізація санітарних і фітосанітарних вимог України та Європи. Наша кінцева мета – усунення будь-яких бар'єрів у торгівлі», – наголосив Міністр.

Прес-служба Мінагрополітики України

УДК 631.674.6:631.559

*Г.М. КАЛЕТНИК, доктор економічних наук, професор, академік НААН
Вінницький національний аграрний університет*

Крапельне зрошення як інноваційний фактор забезпечення високих врожаїв

*Земля не може бути без вологи
Аристотель*

Постановка проблеми. В умовах постійно зростаючої кількості населення землі, обмеженості обсягів сільськогосподарських угідь та недостатньої зволоженості ґрунту в багатьох регіонах постало питання пошуку ефективних технологій використання малопродатних земель для вирощування сільськогосподарських культур. Одним з інноваційних способів вирощування рослин на малопродатних землях і в нестабільних кліматичних умовах із низькою сумарною кількістю опадів є використання зрошувальних систем. Прикладом дослідження стало вирощування сільськогосподарських рослин в одному з автономних районів Китаю.

© Г.М. Калетнік, 2014

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам ефективного ведення сільського господарства, підвищення урожайності сільськогосподарських культур за допомогою використання систем штучного зрошення присвятили свої праці багато зарубіжних і вітчизняних учених, серед них Фреді Лем, Ден Роджерс, Лорд Стоун (Kansas State University), Кевін Ларсон (Colorado State University), П.І. Коваленко, М.І. Ромашенко [9, 10], Ю.І. Авдєєв [1], М.С. Григоров [4], Н.П. Демченко [5], В.А. Писаренко [8], С.В. Рябков [11].

Мета статті – визначення теоретико-методичних засад формування економічного механізму господарювання на землях, малопродатних для ведення сільського господарства, зокрема таких, які не забезпечені вологою в достатньому обсязі. В заданому аспекті висвітлення проблеми зrealizovuyetsya завдання з висвітлення досвіду Китаю, а також можливостей і перспектив його застосування в Україні.

Виклад основних результатів дослідження. За останнє століття спостерігається тенденція до невпинного зростання населення світу. Подібне твердження можемо простежити на основі прогнозу щодо кількості народонаселення планети, що зробили учені у другій половині ХХ ст. [3]: 1850 р. – 1,3, 1950 – 2,5, 2000 – 6,5, 2010 – 7,6, 2020 – 8,7, 2030 – 9,7, 2040 – 10,6, 2050 – 11,2, 2060 – 11,7, 2070 – 12,0, 2080 – 12,2, 2090 – 12,3, 2100 – 12,3, 2110 – 12,3, 2120 р. – 12,3 млрд. Зробленому прогнозу і його пока-

зникам на віддалену перспективу варто вірити, оскільки його передбачення підтверджуються сучасними показниками: за даними Продовольчої і сільськогосподарської організації ООН (FAO) у 2000 р. кількість населення становила 6 млрд; у 2011 р. цей показник сягнув 7 млрд осіб. Хоча прогноз темпів збільшення чисельності населення після 2020 р. незрівнянно нижчий, ніж у попередні десятиліття, проте реальний стан і нові дослідження свідчать, що тенденція до зростання кількості населення зберігатиметься і надалі, що викликає занепокоєння людства. На думку іноземних і вітчизняних учених, зростання чисельності населення планети обмежить доступність харчів, води і навіть кисню. Згадане вже далось взнаки, адже у 2009 році кількість людей, які голодують, у світі сягнула рекордно високої позначки і становила 1,023 млрд осіб.

Причин значної чисельності людей, що голодують, на нашій планеті є чимало, але основною з них, як вважають українські учені, є обмежена можливість природи планети Земля забезпечити харчами сучасну людську цивілізацію. За розрахунками вітчизняних науковців, після 2011 р. «межа людського заселення нашої планети визначається уже сучасною можливістю виробництва продукції для харчування» [6].

Постає складне запитання: у чому полягає причина? На нашу думку, відповідь є такою. На планеті Земля, за даними геологічної науки, є понад 4,0 млрд га с.-г. угідь [7], які можуть використовуватися для виробництва харчів, але вікова практика показала, що із цих угідь ефективно можна використовувати не більше 1 млрд га, які тепер фактично перебувають в обробітку.

Враховуючи, що визначальним фактором можливостей виробництва сільськогосподарської продукції є наявність угідь, постає правомірне завдання щодо використання решти с.-г. угідь (4–1,0 млрд га с.-г. угідь), або хоча б частини їх. Проте, на перший погляд, важко знайти пояснення для відповіді: де є ті 3,0 млрд га с.-г. угідь на планеті Земля, які людство може використати для виробництва харчів? Відповідь, звісно, є, але для цього потрібно спалювати ліси, що негативно позначиться на довкіллі. Необхідно та-

кож навчитися використовувати території в пісках та інші малопродуктивні і непридатні землі, що потребують вкрай багато вологи, якої майже немає, а опріснення морської води – величезних зусиль та кількості енергії.

Проте у скрутну хвилину людина понад усе прагне до винахідливості. У цьому можемо пересвідчитися на прикладі Китаю, де у зв'язку із зростанням виробництва сільськогосподарської продукції, задля забезпечення продовольчої безпеки, уряд КНР проводить державну політику підвищення ефективності використання сільськогосподарських земель. Китай – країна перенаселена, у неї виникає об'єктивна потреба ефективного використання кожного гектара не тільки якісних сільськогосподарських угідь, а й малопродуктивних і непридатних земель за рахунок активізації їхніх продуктивних якостей: за допомогою вологи, поліпшення якості ґрунту, зменшення екологічного навантаження, підвищення врожайності, збільшення виробництва тваринницької продукції. Звісно, виконання цього складного завдання неможливе без використання новітніх технологій.

Однією з прогресивних технологій підвищення ефективності використання малопродуктивних земель та збільшення виробництва сільськогосподарської продукції є використання системи поливу, яка за умов нестабільного водозабезпечення та посушливого клімату на значній території дає змогу створити сприятливі умови для стабільного росту рослин та отримання високих врожаїв.

Ознайомлення на практиці з новітніми технологіями свідчить, що використання систем поливу в Сіньцзянській будівельно-виробничій Корпорації КНР є не тільки новизною, а й високим рівнем ефективності сільськогосподарського виробництва.

Сіньцзянська виробничо-будівельна Корпорація, заснована 1954 р. у складі Сіньцзян-Уйгурського автономного району (СУАР), є його важливою господарсько-адміністративною частиною, у ньому здійснює свою унікальну діяльність, яка заслуговує на увагу науки і практики. Особливість кліматичних умов та географічного розташування Сіньцзян-Уйгурського автономно-

го району визначає й особливі функціональні обов'язки всіх структурних підрозділів, одним з яких є Сінцзянська будівельно-виробнича Корпорація.

Про особливі завдання, здавалося б, несумісні з виробничою діяльністю, які покладені державою на Корпорацію, свідчить її розташування, межі якої співпадають з державними кордонами: Таджикистану, Киргизії, Казахстану, Росії та Монголії. Тому не є наддивовижу, що Корпорація, крім своєї виробничої функції, виконує покладені державою обов'язки щодо освоєння цілинної землі і захисту кордонів, реалізує особливий режим, який об'єднує партію, уряд, армію і підприємства.

У сфері своєї території та виробничої діяльності Корпорація також здійснює управління внутрішніми адміністративно-судовими справами відповідно до законів і правил КНР і СУАР. Для виконання цих функцій Корпорації підпорядковуються адміністративні та юридичні органи, а також велика кількість невикробничих організацій у галузі науки і техніки, освіти, культури, охорони здоров'я, спорту, фінансів і страхування.

Сінцзянська Корпорація для крапельного поливу використовує воду, яка надходить із Східних Тянь-Шанських гір. Територія, на якій вона здійснює свою діяльність, відзначається складними суперечливими властивостями, де межують і жорсткі кліматичні умови для сільськогосподарського виробництва та й власне життєдіяльності, і важливі ресурси для живої природи. З одного боку, ми бачимо тут великі простори гірських степів і напівпустель, чимало навіть холодних пустель так звані сирти. Це переважно землі, що хоча і за геологічним переліком належать до територій, на яких можна проживати, але дотепер вони не вважалися придатними для сільськогосподарського виробництва. З іншого боку, поряд існує гірська система Середньої і Центральної Азії – Тянь-Шань, найвища вершина якої сягає 7439 метрів [12]. Щоб збагнути потужність цих гірських масивів, нагадаємо, що вони за своєю величиною знаходяться серед найбільших гірських масивів планети земля: Еверест (8850 м) – Непал; Гімалаї – Каракорум

(8610 м) – Китай; Кіліманджаро (5895 м) – Танзанія.

Цінність велетенських Тянь-Шанських гірських масивів полягає у тому, що вони здатні внести корективи у вікову практику людства, створивши умови для використання напівпустель і навіть пустель для вирощування рослин. Саме завдяки таким потужним гірським масивам можна безперервно постачати прісну воду і для сільського та комунального господарства, і для промисловості, і для інших потреб людини. Звісно, такі унікальні умови є не в усіх пустелях і напівпустелях, але виняткове, надскладне поєднання здібностей людини і можливостей природи заслуговує на увагу практики і науки.

Унікальність полягає в тому, що гірська прісна вода є невичерпним джерелом, а тому людина може розраховувати на її використання на століття вперед, а це сприятлива умова для застосування новітніх технологій. Йдеться про те, що прісна вода, яка безперервно утворюється в землі дрібними капілярами, просочується в одне й те саме місце. Це помітив і описав ще Аристотель: «Горные породы и возвышенные места, как плотные губки, возвышаются над землей. Просачиваясь мало-помалу, через такую губку, во многих местах сливаются вместе частицы воды» [2]. Як результат, що вищі гори, то більше води несуть її з гір для потреб потужні ріки, у нашому випадку Тянь-Шаню: Нарин, Чу, Ілі та інші. Крім гірської води, ріки поповнюються ще й за рахунок льодовиків на цих горах, загальна площа яких сягає 7,3 тис. км кв.

У теорії геологічної історії справедливим є твердження, що «Больше всего рек и самые крупные стекают с самых больших гор». Щодо цього складного за кліматичними і природними умовами району, то тут із східних Тянь-Шанських гір тече тільки ріка Ілі, але є й чимало невеликих річок, які при витоках з гір повноводні, а коли досягають пустельних і малопродуктивних територій, то пересихають. Отже, завдання полягає в тому, щоб вода, яка стікає з гір у достатній кількості, мала ефективно використання.

Ми пропонуємо ознайомитися з цікавим практичним явищем у природі і суспільстві.

Йдеться про мистецтво людини виживати в критичній ситуації та здатність ефективно використовувати при цьому дари природи – гірську воду і практично непридатні території землі для сільськогосподарського виробництва.

Для підтвердження цієї практичної цінності людського мистецтва відзначимо, що корпорація розташована на площі 8 млн га, з них тільки 1 млн 330 тис. га орних земель, або 16,6%, на яких функціонує понад 3000 підприємств у сфері промисловості, транспорту, будівництва, торгівлі та незначна кількість сільськогосподарських підприємств. Подібне співвідношення в мініатюрі показує картину, яка існує в цілому на планеті Земля щодо наявності якісних угідь для сприятливого сільськогосподарського виробництва, про що йшлося вище. З усього видно, що для ведення сільського господарства тут склалися складні природні умови, а тому не дивно, що після півстолітнього розвитку на величезній території тепер у складі 14 дивізій Корпорації налічується лише 175 фермерських господарств.

І це відображає реальний стан природних умов, адже більшість земель Корпорації знаходиться у пустельних районах із посушливим кліматом та з недостатньою сумарною кількістю опадів. У цьому районі надзвичайно бідна лісистість, якщо взяти до уваги, що тільки 8% території Китаю покрито лісом, тут розташована одна з найбільших пустель країни – пустеля Такла-Макан, інші пустелі менші за розмірами. Таким чином, розвиток водоощадних систем зрошення у цьому районі є єдиним шляхом ефективного розвитку сільського господарства та забезпечення стабільно високих врожаїв.

Корпорація взяла на себе відповідальність перед державою активізувати природні якості ґрунтів, що дасть змогу використати великі території малопродуктивних, навіть пустельних земель у підконтрольному їй окрузі та підвищити ефективність використання уже введених у виробництво сільськогосподарських угідь. На виконання взятих зобов'язань спрямовується вся діяльність як у сфері ефективного ведення сільського господарства із застосуванням найсучасніших технологій, так і здійснення активної полі-

тики урбанізації, індустріалізації з метою поліпшення життя сільського населення.

Взяті зобов'язання виконуються відповідно до державної політики «стабілізації обсягів виробництва зерна, поліпшення якості бавовни, збільшення споживання фруктів та продукції тваринництва». Перше місце тут відводиться системі водоощадного поливу. З метою підвищення ефективності використання цієї системи Корпорація активно здійснює реструктуризацію сільського господарства, створює сучасну механізовану базу, активно впливає на зміну традиційних технологій і організаційних форм аграрного виробництва, підвищення конкурентоспроможності сільськогосподарської продукції та сприяння індустріалізації аграрної сфери.

Потреба у збільшенні виробництва продуктів харчування сприяла започаткуванню використання штучного зрошення ще у 80-х роках ХХ ст., однак упродовж десятиліть ефективність використання води традиційними технологіями не перевищувала 30%.

Враховуючи низьку ефективність традиційних способів поливу (дощування, полив у борозну), Корпорація почала активно переходити на крапельне зрошення, також знане як зрошення цівкою, мікрозрошення або локалізоване зрошення. Система крапельного зрошення дає змогу заощаджувати воду та добрива, через мережу трубопроводів, клапанів, крапельних ліній та емітерів (дозатор-крапельниць) вода повільно надходить безпосередньо до коріння рослин чи на поверхню ґрунту. Технологія крапельного зрошення забезпечує досягнення ефективності використання води в межах 96–98%. Уже у 2013 р. Корпорації вдалося створити найбільшу в країні високотехнологічну систему зрошення на площі 770 тис. га, що є суттєвим досягненням, якщо врахувати наявність площі сільськогосподарських угідь 1 млн 330 тис. гектарів.

Система крапельного зрошення, що використовується Сінцзянською будівельно-виробничою Корпорацією, включає: вузол забору води; вузол фільтрації (гравійні та піскові фільтри, сітчасті фільтри, дискові фільтри, вихрові фільтри); вузол фертигації (застосування добрив та гербіцидів разом із системою внесення вологи); магістральний

трубопровід; розвідний трубопровід; крапельні лінії; центральну станцію управління поливом.

Крапельні лінії поділяються на краплинні трубки і краплинні стрічки. Характеризуючи краплинні трубки, зазначимо, що йдеться про суцільні поліетиленові трубки діаметром від 16 до 20 мм, з товщиною стінки від 100 мікрон до 2 мм з прикріпленими до них крапельницями – зовнішніми, накладними, інтегрованими (вмонтованими всередину). Характеризуючи краплинні стрічки, зауважимо, що їх називають крапельні лінії, виготовлені із смужки поліетилену, згорнутої в трубку і склеєної або звареної термічним способом. Крапельне зрошення можна використовувати для вирощування таких культур, як кукурудза, виноград, бавовна, декоративні дерева, банани, баклажани, кокоси, цитрусові, полуниці, цукрова тростина, помідори, фініки та багато інших рослин у теплицях і на відкритому ґрунті.

Система крапельного зрошення приєднана до центрального комп'ютера (контролера), незалежно від місця встановлення системи крапельного поливу – у теплицях чи на відкритому ґрунті. Це дає змогу контролювати кількість поданої води, внесених добрив, вимірювати тиск та своєчасно подавати вологу. Звісно, вода з гір містить багато механічних домішок, а тому, перш ніж потрапити у розподільчі труби та у ґрунт, вона пропускається через потужну фільтрацію за спеціальною водоспрямувальною системою. Для ефективної роботи системи крапельного зрошення фільтри є одними з ключових елементів здійснення поливу, особливо з огляду на те, що отвори, через які вноситься вода, є досить вузькими, вони вимагають ретельного догляду. Саме задля цього періодично для очищення магістральних систем поливу застосовують такі хімічні речовини, як хлор або сірчану кислоту. Для їх подачі використовують хімічні інжектори (мембранні чи поршневі насоси).

Розробку технологій крапельного поливу для Сінцзянської Корпорації забезпечує Академія наук сільського господарства Корпорації, дослідні господарства і підприємства, що входять до її структури.

Економічні переваги: висока ефективність використання води за рахунок дозованої та локалізованої подачі; відносно низькі витрати енергії завдяки подачі води під низьким тиском та без перетікання, порівняно з іншими системами зрошення, які потребують застосування високого тиску; скорочення обсягів використання засобів захисту рослин за рахунок зменшення забур'яненості, оскільки земля між рядками залишається сухою; можливість освоєння земель на схилах та зі складним рельєфом, а також малопродуктивних (малопотужних, піщаних, супіщаних, рекультивованих) земель; істотне підвищення врожайності сільськогосподарських культур за значного поліпшення товарної та споживчої якості продукції; високий рівень механізації та автоматизації технологічних процесів (полив, внесення добрив, хімічних меліорантів, засобів захисту рослин) і на цій основі високий ступінь контрольованості всіх процесів;

Технологічні переваги: рівномірний розподіл вологи, особливо на краях; зниження ураження рослин грибковими і бактеріальними хворобами, порівняно з традиційними системами зрошення, за яких змочується поверхня листя; глибоке просочування води безпосередньо до кореневої системи; забезпечення внесення оптимальної кількості добрив відповідно до фізіологічних потреб рослин на основі створення сприятливого водного та поживного режимів ґрунту; зниження ерозії ґрунту, порівняно з іншими системами поливу; унеможливлення впливу вітру на процес зрошення; зниження вимог до систем дренажу; екологічна безпека застосування.

За умови суворого дотримання технології крапельного зрошення та інших технологічних прийомів вирощування сільськогосподарських культур можна уникнути незначних недоліків подібного зрошення, таких як імовірність засмічення (у разі неефективності роботи фільтрувальних елементів), деформації поливних стрічок та інших частин системи (сонячні промені, високі температури), пошкодження окремих частин гризунами та іншими шкідниками, вилуговування ґрунтів (у разі застосування води з підвищеною солоністю). Одним із відчутних недолі-

ків систем крапельного зрошення, порівняно з підвісними системами, є більш висока вартість його обладнання. Однак правильно встановлені системи крапельного поливу, за умови належного управління та дотримання експлуатаційних вимог, можуть дати змогу використовувати високовартісну систему близько 20 років, а термін окупності обладнання становить тільки два роки.

Під час застосування крапельного поливу у розрахунку кількості внесення води враховуються природно-кліматичні особливості території (клімат, опади, сонячні дні та радіація), а також якісні характеристики ґрунту (родючість, пропускна здатність, випаровування). Найчастіше полив здійснюється поетапно, що дає змогу визначати оптимальну технологічну потребу води. Для кукурудзи оптимальними є такі етапи поливу (табл.).

Етапи та кількість внесення води при вирощуванні кукурудзи*

Етапи	Потреба води на 1 га, м ³
4-й день після проростання	400
8–10-й день після проростання	400
25–30-й день після появи сходів (кожні 2–4 дні)	300
30-й день після появи сходів до зав'язі (кожні 2–4 дні)	1100
Період запилення (кожні 2–4 дні)	800
Дозрівання зерна до молочної стадії (мінімум через 15 днів після запилення)	1100
За сезон у середньому	4500

*Джерело: Сформовано автором.

За добу одна рослина використовує 2–4 л води, водночас кукурудза не витримує переуволоження. Оптимальна для кукурудзи вологість ґрунту становить 70–80% НВ (НВ – вологість ґрунту в шарі h за найменшої вологості, % сухої маси). На практиці доведено, що за інтенсивного режиму зрошення максимальна продуктивність кукурудзи формується тоді, коли передполивна вологість ґрунту підтримується на рівні 80% НВ.

Задля посіву кукурудзи з використанням інноваційних методів поливу Сінцзянська компанія “Кешень Лтд” з науково-технічного освоєння сільськогосподарського обладнання розробила посівні машини з функцією прокладки плівки та трубопроводів для систем крапельного зрошення, що значно зменшує кількість технологічних операцій, а отже, знижує витрати коштів та кількість шкідливих викидів CO₂ в атмосферу (рис. 1).

Рис. 1. Багатофункціональна сівалка 2 VMJ-12

Такі посівні машини поєднують багато технологічних операцій при висіванні таких сільськогосподарських культур, як бавовна,

кукурудза, соняшник, диня та ін. Разовою операцією можна виконувати 8 програм сівби, а саме: оновлення борозни, відкриття

плівкової стрічки, розстелення трубопроводу для крапельного зрошення, прокладання плівки, укріття землею країв плівки, перфорацію точного висіву, покриття землею лунки, притиснення посівних рядів. Використання згаданої сівалки дозволяє зберігати на 1 га 120–150 тис. стебел кукурудзи та забез-

печити чергування технологічної ширини міжрядь – 40 та 70 см. Після прокладання поливних ліній вони приєднуються до головних водопроводів (колекторів), а перед збиранням урожаю шланги для крапельного поливу прибирають з поля (рис. 2).

Рис. 2. Площа посіву кукурудзи з використанням крапельного поливу

Щоб гарантувати дружні сходи кукурудзи за умов, несприятливих для її зростання, розроблено полімерну плівку, яка здатна саморозкладатися, що уможливує здійснення посіву на 2 тижні раніше, ніж з використанням звичайного способу. Крім того, полімерна плівка захищає сходи від ранньовесняних заморозків, перешкоджає випаровуванню, підтримує вологість ґрунту за одночасного підвищення суми ефективних температур ґрунту і повітря, прискорюючи таким чином процес проростання.

Цінність полімерної плівки полягає ще й в тому, що вона переробляється мікроорганізмами, і вже за рік перебування у ґрунті її об'єм зменшується приблизно до 10%. Плівка виробляється з поліетилену, також до її складу входить спеціальний компонент на основі кисню, що прискорює процес розкладання плівки, при цьому масова частка поліетилену становить 93%. Як стверджують виробники, полімер плівки екологічний, його використання не завдає шкоди здоров'ю людей і тварин.

Досвід Сінцзянської будівельно-виробничої Корпорації підтверджує, що застосування системи крапельного поливу та

укривання полів плівкою, використання високоякісного насіння забезпечує урожайність кукурудзи в обсязі 20 т/га. Якщо порівняти високий показник з реальною середньою урожайністю кукурудзи у світі за 2011/12 маркетингові роки, яка становила 5,2 т/га, а також 9,24 т/га у США, 9,97 т/га у Франції, 6,44 т/га в Україні, то стане очевидним величезне досягнення у застосуванні новітніх технологій крапельного поливу.

Можна навести яскравий приклад, який свідчить, що свою обіцянку корпорація успішно виконує. Зокрема, 2012 р. уперше за останні 15 років кількість голодуючих у світі зменшилась на 130 млн і становила 893 млн осіб. Таке зниження спостерігалось одночасно із деяким збільшенням населення планети. Спеціалісти підраховали, що скорочення кількості людей, які голодують, у світовому масштабі значною мірою відображає реальні новітні технологічні заходи в галузі продовольчого забезпечення населення, які були прийняті в Китаї та Індії, позаяк, згідно з матеріалами FAO, понад 40% людей, які потерпають від голоду, проживають саме в цих країнах.

Рис. 3. Збір та переробка гібридної кукурудзи

Досвід науки і практики використання води в сільськогосподарському виробництві Сіньцзянської Корпорації КНР має вагомe значення для України, де водних ресурсів обмаль.

В Україні площа земель, що знаходяться в зонах недостатнього та нестабільного зволоження, становить близько 20 млн га, з яких станом на 1 січня 2013 р. лише 2178 тис. га обладнані системами зрошення (що майже на 20% менше, ніж у 1990 р). Однак, зважаючи на незадовільний технічний стан обладнання, за даними Департаменту землеробства, фактичний полив земель здійснювався на площі 613 тис. га. За міжнародною класифікацією, лише Закарпатська область належить до середньозабезпе-

чених місцевим стоком (6,3 тис. куб. м на одну людину); низька забезпеченість у Чернігівській, Житомирській, Волинській та Івано-Франківській областях (3,3–2,0 тис. куб. м); в інших областях – досить низька і надзвичайно низька забезпеченість (1,98–0,12 тис. куб. м на одну людину).

Найбільші площі ґрунтів-чорноземів, що за умов достатнього зволоження могли б забезпечити високі врожаї сільськогосподарських культур, розташовані в АР Крим, Вінницькій, Дніпропетровській, Донецькій, Закарпатській, Миколаївській та Одеській областях. Недостатнє зрошення у цих областях різко знижує урожайність, що призводить до неефективного використання сільськогосподарських угідь.

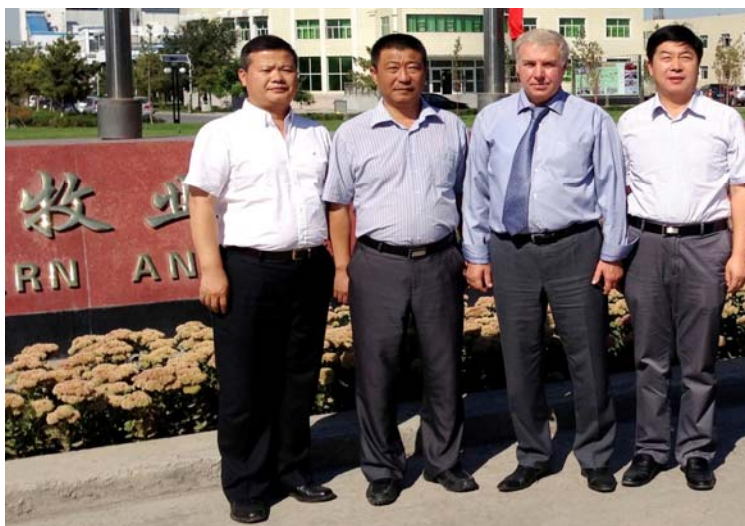

Рис. 4. На фото зліва направо: пан Лью Хуаньлінь – виконавчий директор Китайсько-Української асоціації з реалізації міжнародних проектів, пан Лю Цінде – заступник Сіньцзянської будівельно-виробничої Корпорації із сільського господарства, Григорій Калетнік – президент ВНАУ, пан Цзян Чжендун – головний агроном 8-ї Дивізії Сіньцзянської будівельно-виробничої Корпорації

Нині в Україні здебільшого використовуються традиційні системи зрошення (дощування). Системи крапельного зрошення встановлені лише на 2,1% зрошувальних земель. Застосування традиційних систем зрошення є витратним з погляду використання води. Крім того, більшість таких систем морально застаріли та потребують постійного ремонту. Зважаючи на незадовільний технічний стан обладнання, практично зрошення проводиться лише на третині земель, обладнаних поливними системами.

Таким чином, сучасні системи крапельного зрошення стали одними з найвизначніших інноваційних винаходів у сфері сільськогосподарства, починаючи з 30-х років ХХ ст., коли вперше було запропоновано альтернативу штучному внесенню води на поверхню ґрунту. Системи крапельного зрошення почали розвиватися в Україні з 2002 року і нині встановлені на площі 71,3 тис. га (3,3% загальної площі зрошуваних земель). У посушливих регіонах використання систем крапельного зрошення є єдиною можливістю вирощування сільськогосподарської продукції та отримання стабільно високих врожаїв, що є особливо актуальним за умов зростання кількості населення Землі та кількості людей, які потерпають від голоду.

Рекордно високий урожай кукурудзи в обсязі 20 т/га, що отримують в Сіньцзянській виробничо-будівельній Корпорації КНР, свідчить про високу ефективність застосування системи крапельного зрошення, яку можна застосовувати для вирощування багатьох сільськогосподарських культур у різних умовах. Враховуючи низьку ефективність використання води у традиційних системах штучного зрошення, Україні потрібно якнайшвидше перейняти досвід Сіньцзянської Корпорації та перейти на застосування

систем крапельного зрошення. Це сприятиме значному підвищенню використання потенціалу українських чорноземів, що дасть змогу отримувати у 3–4 рази вищі врожаї, ніж ми їх маємо сьогодні. Це насамперед сприятиме підвищенню ефективності використання кожного гектара сільськогосподарських земель, підвищить продовольчу безпеку держави, збільшить та поліпшить її експортний потенціал, зрештою забезпечить значні додаткові надходження до державного та місцевих бюджетів.

Висновки. Теорія і практика підтверджує, що в сучасну епоху людство відчуває труднощі у забезпеченні власних потреб ресурсами природи для своєї життєдіяльності. Особливо це стосується такої складової живої речовини, як сільськогосподарська продукція та потреби у прісній воді. Нестача якісної прісної води нині відчувається повсюдно на планеті Земля, а тому ефективне і ощадливе її використання найважливіше в людській цивілізації.

Прикладом раціонального й ефективного використання прісної води може слугувати досвід Сіньцзянської Корпорації КНР, де, використовуючи новітні технології вирощування сільськогосподарських культур, досягли значних результатів: високі врожаї кукурудзи (20 т/га) за мінімальних витрат прісної води. Досягнення високих результатів стало можливим при застосуванні раціонального використання води у вирощуванні сільськогосподарських культур – новітніх технологій системи крапельного зрошення.

Україна недостатньо забезпечена ресурсами прісної води як для комунальних потреб, так і для вирощування сільськогосподарських культур. Тому досвід Сіньцзянської Корпорації КНР у застосуванні технології системи крапельного зрошення має вкрай важливе значення.

Список використаних джерел

1. *Авдеев Ю.И.* Рекомендации по возделыванию сельскохозяйственных культур при капельном орошении / Ю.И. Авдеев. – М.: Изд-во МСХ РФ, 2003. – 46 с.
2. *Аристотель.* Сочинения в четырех томах. – М., 1981, Т. 3. – С. 468.
3. *Голубець М.А.* Кілька постулатів академіка В.І. Вернадського як заповіт всесвітньому людству на ХХІ століття (з погляду еколога) / М.А. Голубець // Вісник Нац. акад. наук України. – 2012. – № 10. – С. 13.
4. *Григоров М.С.* Водосберегающие технологии выращивания сельскохозяйственных культур / М.С. Григоров. – Волгоград: ВГСХА, 2001. – 170 с.
5. *Демченко Н.П.* Резервы повышения эффективности орошаемого земледелия юга Украины / Н.П. Демченко. – К.: Урожай, 1989. – 216 с.

6. *Панасюк Б.Я.* Можливості природи і потреби людини / Б.Я. Панасюк // Вісник аграрної науки. – 2013. – № 9. – С. 79.
7. *Паньків З.П.* Земельні ресурси : навч. посіб. / Паньків З.П. – Львів: Вид. центр ЛНУ імені Івана Франка, 2008. – С. 272.
8. *Писаренко В.А.* Рекомендації з режимів зрошення сільськогосподарських культур в Херсонській області / В.А. Писаренко, С.В. Коковіхін, П.В. Писаренко. – Х.: Айлант, 2005. – 20 с.
9. *Ромащенко М.І.* Мікрозрошення сільськогосподарських культур / М.І. Ромащенко, В.М. Корюненко, А.Т. Каленіков та ін. // Меліорація і водне господарство. – 2004. – Вип. 90. – С. 63-86.
10. *Ромащенко М.І.* Технології вирощування овочевих культур при крапельному зрошенні в умовах Запорізької області (рекомендації) / М.І. Ромащенко, В.М. Корюненко, С.А. Балюк та ін. ; за ред. акад. УААН Ромащенко М.І. – К., 2003. – 124 с.
11. *Рябков С.В.* Обґрунтування технології мікрозрошення розсадника та саду мінералізованими водами в умовах півдня Одеської області : автореф. дис. ... к.с.-г.н.: спец. 06.01.02 „Сільськогосподарські меліорації” / С.В. Рябков. – К., 2005. – 20 с.
12. Советский энциклопедический словарь. – М., 1989. – С. 1385.

Стаття надійшла до редакції 22.11.2013 р.

* * *

Новини АПК

За останні три роки географія експорту української сільгосппродукції розширилася на 30%

За останні три роки в Україні валове виробництво сільськогосподарської продукції зросло на 25%. Цього вдалося досягти завдяки системній роботі, проведеній Урядом і виробниками. За цей час аграрний сектор закріпив за собою статус лідера в економіці країни. І надалі необхідно працювати над тим, щоб АПК став невід'ємною частиною соціального забезпечення українського села. Про це в інтерв'ю інформаційному агентству «УНІАН» повідомив Міністр аграрної політики та продовольства України Микола Присяжнюк.

«Завдяки політиці Уряду вдалося підтримати динаміку розвитку аграрного сектору. У результаті, за три роки нам вдалося наростити валове виробництво сільгосппродукції на 25%, покращити рівень матеріального забезпечення села», – наголосив Микола Присяжнюк.

Міністр додав, що за три роки Україна стала одним із світових лідерів з експорту аграрної продукції, зокрема зернової групи. Крім того, за цей час на 30% вдалося розширити географію постачання української сільгосппродукції на зовнішні ринки. Микола Присяжнюк наголосив, що поступово зростають обсяги вирощування базової культури – зерна. Цьогоріч Україна одержала рекордний урожай зерна – понад 61 млн т.

Ми маємо вселити в селянина надію на те, що про село піклується держава. Це і є одним з основних наших завдань на наступні роки», – наголосив Глава відомства.

Прес-служба Мінагрополітики України

УДК 339.5:633.11(477)

*І.Ю. САЛЬКОВА, кандидат економічних наук, доцент
Вінницький національний аграрний університет*

Україна в міжнародній торгівлі пшеницею

Постановка проблеми. Стратегічним напрямом розвитку будь-якої країни світу є міжнародна торгівля. Експортна діяльність забезпечує надходження коштів до країни, а імпорт – потреби її мешканців. Найважливішими товарами для кожної держави є продукти харчування, а саме сільськогосподарська сировина, адже вони дають змогу забезпечити базові потреби населення. Зокрема, аналіз світового ринку зерна та тенденцій розвитку вітчизняної зернової галузі дає підстави стверджувати, що Україна поступово зміцнює свої позиції на світовому ринку, що є одним з основних вітчизняних експортних товарів. Відтак дослідження міжнародної торгівлі пшеницею набуває особливої актуальності

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми розвитку міжнародної торгівлі зерном та експортних відносин на світовому ринку завжди були у центрі економічних досліджень. Фундаментальні питання, пов'язані з даною проблематикою, розглядалися у працях багатьох учених, зокрема: Н. Голомші [1], В. Губенка [2], І. Камінського [3], С. Кваші [4], О. Кищенко [5], І. Кузнецової [7], Ю. Воскобійника [8] та ін. Проте сучасний стан світового ринку пшениці характеризується недосконалістю й циклічністю, а тому питання розвитку міжнародної торгівлі пшеницею та ролі в ній України потребують подальшого дослідження.

Мета статті – дослідження ролі України у міжнародній торгівлі пшеницею і перспектив інтеграції українських виробників зерна на світовому ринку.

Виклад основних результатів дослідження. В сучасних умовах посилення глобалізації світогосподарських зв'язків, екологічних колапсів, продовольчої кризи та зростання чисельності населення на планеті першочерговим завданням кожної країни є забезпечення власного населення сільськогосподарською продукцією. Розвинуті країни світу за рахунок запровадження досягнень аграрних наук і технічного оснащення сільського господарства повною мірою забезпечують себе продуктами харчування, винятком є лише ті, в яких несприятливі агрокліматичні умови для рослинництва й обмеженість посівних площ.

Упродовж останніх років в Україні були одержані порівняно високі врожаї зернових культур. Це є свідченням того, що на шляху надзвичайно складних процесів ринкових перетворень у сільському господарстві держави визначилися певні позитивні зрушення. Україна займає активну позицію на зерновому ринку та є повноцінним партнером у світовому поділі праці щодо забезпечення населення планети продовольством.

У 2008 і 2011 роках було вироблено рекордну кількість пшениці за останнє десятиліття, а врожайність досягла рекордного рівня (близько 36,7 та 34,9 ц/га відповідно) початку 90-х років (рис. 1). За 2009–2010 МР врожайність, а відповідно й валовий збір пшениці були дещо нижчими за показники 2008 року, що спричинено дією ряду факторів, насамперед, несприятливими погодними умовами. У 2012 році Україна зібрала третій за обсягом урожай за роки незалежності, що становив 46,2 млн т [7].

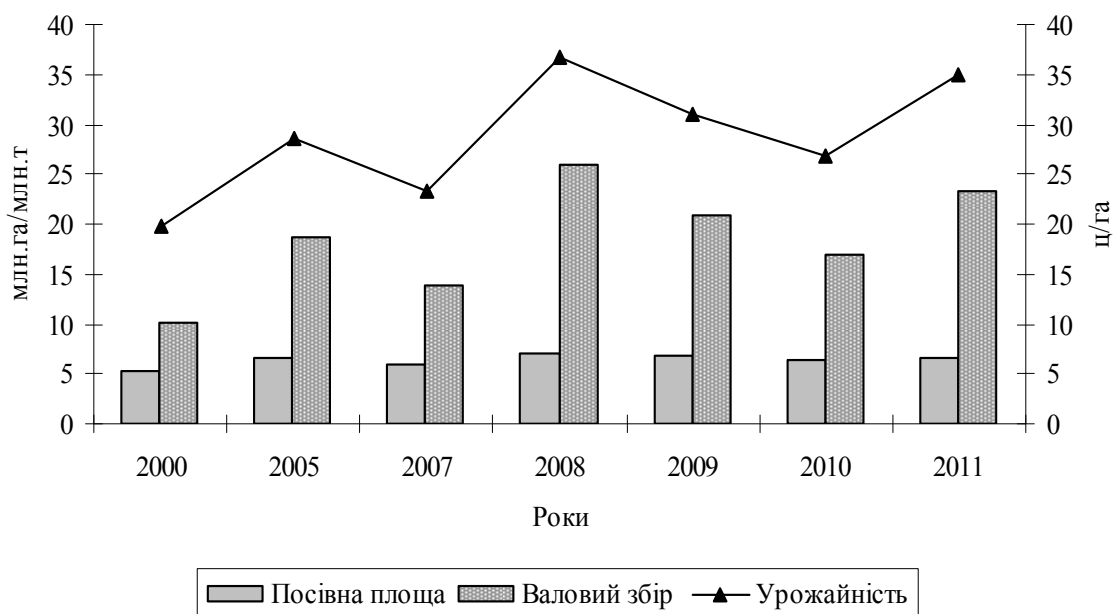

Рис. 1. Динаміка виробництва пшениці в Україні

Джерело: За даними Держслужби статистики України [7].

На відміну від динаміки показників урожайності та посівних площ, кількісні показники виробництва продукції дають змогу об'єктивно оцінити перспективи розвитку галузі, спроможність формування резервів і пропозиції виробників. Порівняння мінімального збільшення посівних площ із значним підвищенням кількості зібраного врожаю пшениці показує, що результати діяльності вітчизняних товаровиробників у сфері зернового виробництва дедалі поліпшуються.

На показниках кількості зібраного врожаю ґрунтуються висновки щодо підвищення рівня формування пропозиції на міжнародному ринку пшениці, що є стратегічним продуктом для України й становить основу продовольчої безпеки держави та експортного потенціалу. Найбільшими регіонами з вирощування пшениці є Дніпропетровська (487 тис. га), Запорізька (486 тис. га), Одеська (473 тис. га), Херсонська (445 тис. га) області. Незважаючи на високу врожайність останніх років, не відбулося зростання внутрішнього споживання пшениці. Внутрішній ринок насичений зерном. Річні норми споживання продуктів переробки зерна (більшість з яких належать пшениці) становлять 111 кг на душу населення, що на 10% перевищує її раціональні показники. Індекси зростання цін на продукти – найнижчі у

продовольчій групі товарів, що є позитивом такого виробництва [7].

Наявний економічний та агропромисловий потенціал дають змогу вітчизняним підприємствам не тільки насичувати внутрішній ринок, але й брати активну участь у міжнародній торгівлі. Так, експорт зерна у 2011/12 МР році оцінюється у 8,5 млн т, загальна пропозиція зерна на внутрішньому ринку перевищувала 24 млн т. При цьому для задоволення внутрішніх потреб необхідно близько 11,2 млн т, у тому числі продовольче споживання – понад 5,6 млн т, насінневий фонд – 1,6 млн т, потреби тваринництва – 3,4, нехарчової переробки – до 0,3 млн т [12].

Загальносвітовою тенденцією є постійне зростання потреб у пшениці. У 2009 році обсяг експортно-імпортних операцій становив 135342 тис. т, для порівняння, у липні 2013-го – 148170 тис. т, а серпневий прогноз 2013 року зріс майже на 3 млн т і становить 151870 тис. т [11].

Беззаперечним лідером за експортом пшениці є США. У 2010 році країна реалізувала максимальний обсяг пшениці – 36046 тис. т, що становить 26,88 % світового обсягу. Тоді як в Україні у 2010 році були зафіксовані найнижчі показники експорту пшениці – 4302 тис. т, Росії – 3983 тис. т,

Казахстані – 5519 тис. т. Однак у 2011 році ситуація поліпилася, а за прогнозами 2013 року експорт пшениці з України перевершить показник 2009 року. Також сильними гравцями на міжнародному ринку пшениці є ЄС, Канада й Австралія, яка

останніми роками суттєво наростила власні обсяги експорту. Росія з показником 17000 тис. т закриває п'ятірку експортерів-лідерів, а Україні за прогнозами 2013 року належить шосте місце (6,58% від загального обсягу експортно-імпортних операцій) (рис. 2).

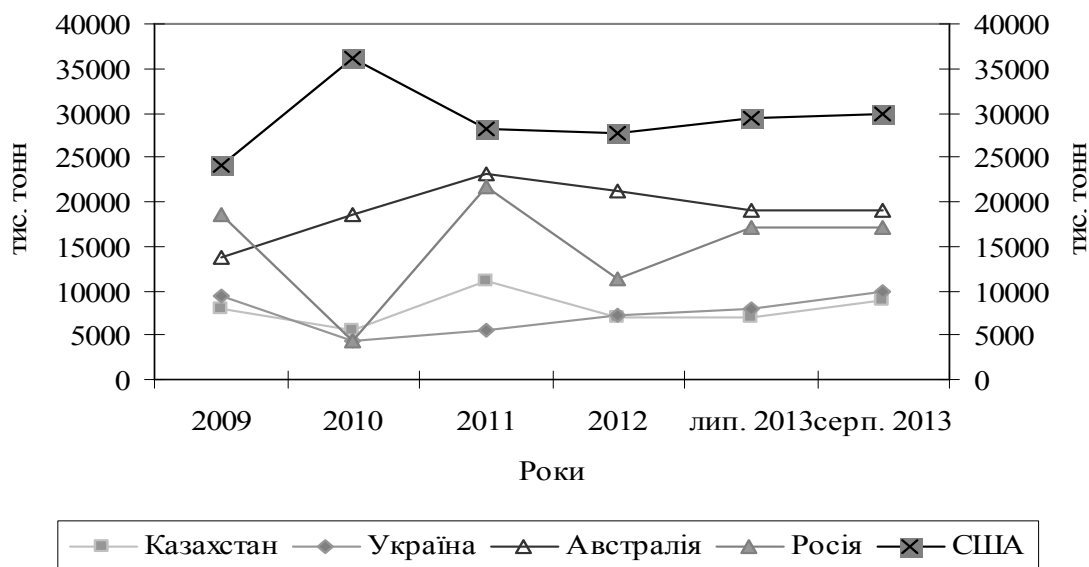

Рис. 2. Динаміка обсягів експорту пшениці основними світовими виробниками у 2009–2013 роках

Джерело: За даними United States Department of Agriculture [12].

Найбільшим світовим споживачем пшениці з 2009 року був Єгипет, який щорічно імпортував від 8300 до 11650 тис. т, та за прогнозами 2013 року Китай уперше випередить його за обсягами імпорту, які у 2012 році зросли майже втричі (з 2960 до 8500 тис. т). Іран є найбільш нестабільним за динамікою обсягів споживання, у 2010 році вони скоротилися в 10 разів (із 3650 до 350 тис. т), а в 2012 році сягнули свого максимуму – 5 400 тис. т.

До потужних країн-експортерів пшениці належать також Аргентина, Уругвай, Індія й Туреччина. Однак країн-імпортерів пшениці відчутно більше, серед яких 25 країн із обсягом 101 905 тис.т (67,31%). Найбільшими з них є Єгипет, Китай, Бразилія, Індонезія, Японія та Алжир, а їхня географія в основному зосереджена серед країн, що тяжіють до екватору, усіх африканських країн та Азії, крім Росії й Казахстану. Основними експортерами є держави помірною кліматичного поясу, які мають значні площі, та ЄС [12].

Незважаючи на те, що Україна нині входить до десятки країн – найпотужніших трейдерів у зерновому сегменті, найбільшою проблемою збуту її зерна є наявність численних посередницьких компаній, які перехоплюють основну частину прибутку від експорту. Найбільшими експортерами зернових із України залишаються представництва міжнародних трейдерів (ПП «Серна», ТОВ «Луї Дрейфуз Комодітіз Україна ЛТД», ДП «Сантрейд», ООО «Кернел Трейд», ООО «Альфред С. Топфер Україна» та ін.), а серед компаній із вітчизняним капіталом – «Агроекспорт» і «Адора». Із 600 компаній, які експортують зернові, на частку найбільших припадає близько 60–70% відвантаженого зерна. Загальна кількість експортерів практично не змінюється з роками, більшість із них знаходяться в Київській, Одеській, Миколаївській та Херсонській областях.

Пшениця, як і будь-який інший товар, перш ніж потрапити до кінцевого споживача, на своєму шляху проходить низку трансформацій та етапів, на яких її початкова вартість збільшується за рахунок додат-

кових витрат, а також маржі продавця й посередника. Негативним явищем, що перешкоджає розвитку ринку пшениці та світогосподарських зв'язків, є те, що виробник зерна як початок ланцюга постачання товару може реалізовувати свою продукцію на світовому ринку.

Висновки. Україна останніми роками значно посилила свої позиції у міжнародній торгівлі пшеницею. Потенціал країни як потужного експортера сільськогосподарської продукції, безперечно, колосальний. Крім забезпечення власного населення достатньою кількістю високоякісної продукції харчування, наша земля здатна прогодувати ще не одну країну. Однак для забезпечення

такого результату необхідна правильна побудова взаємозв'язків держави з аграрними товаровиробниками та прийнятна система ціноутворення для всіх учасників ринку.

Для подальшого розвитку міжнародної торгівлі зерном необхідне державне втручання, здійснення державних фінансових інтервенцій для стабілізації цінової кон'юнктури. Досвід попередніх років доводить, що країна не здатна стратегічно використовувати переваги великих урожаїв та забезпечити ефективну логістику зерна на зовнішні ринки, внаслідок чого недоодержує мільярди валютної виручки від повноцінної участі у світовій зерновій торгівлі.

Список використаних джерел

1. Голомша Н.С. Конкуренентоспроможність зернових на аграрному ринку / Н.С. Голомша // Економіка АПК. – 2009. – №12. – С. 83-88.
2. Губенко В.І. Конкуренентоспроможність продукції АПК: стан та можливості в умовах глобалізації / В.І. Губенко // Вісн. Сумського нац. аграр. ун-ту. – Сер.: Економіка та менеджмент. – 2010. – Вип. 5.2. – С. 3-7.
3. Камінський І.В. Стан виробництва та кон'юнктура ринку зернових культур в Україні Електронний ресурс / І.В. Камінський. – Режим доступу : http://archive.nbuv.gov.ua/portal/chem_biol/agroin/2010_46/KAMINSKIY.pdf
4. Кваша С.М. СОТ та пріоритети аграрної економічної науки / С.М. Кваша // Економіка АПК. – 2008. – № 5. – С. 8-12
5. Кищенко О.Г. Оцінки ефективності державного регулювання експорту та експортних цін на ринку зернових та олійних культур в Україні / О.Г. Кищенко, О.В. Артюшин // Ринкова трансформація економіки: стан, проблеми, перспективи. – К.: ІАЕ УААН, 2009. – С. 23-30.
6. Кузнецова І. Яка ж роль відведена Україні в світовому виробництві та експорті пшениці? / І. Кузнецова // Зерно і хліб. – 2008. – № 2. – С. 3-6
7. Статистична інформація. Державна служба статистики України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.propozitsiya.com>.
8. Формування і розвиток ринку зерна в Україні / [Шпикуляк О. Г., Воскобійник Ю. П., Саблук Р. П., Овсянніков О. В.]. – К.: ННЦ ІАЕ, 2008. – 190 с.
9. Dan O'Brien Wheat. Market Outlook in September 2013. [Elektronik resource]. – Mode of access: <http://www.agmanager.info/marketing/outlook/newletters/Wheat.asp>
10. Prospects for Agricultural Markets and Income in the EU. [Elektronik resource]. – Mode of access : http://ec.europa.eu/agriculture/publi/caprep/prospects2010/fullrep_en.pdf
11. Reports and statistical data [Elektronik resource]. – Mode of access: <http://faostat.fao.org/desktopdefault.aspx?pageid=342&lang=en&country=230>
12. The US WTO Agricultural Proposal for Global Trade Reform [Elektronik resource]. – Mode of access: <http://www.usda.gov/>.

Стаття надійшла до редакції 20.10.2013 р.

* * *

УДК 338.43

*О.М. ЗАГУРСЬКИЙ, кандидат економічних наук, доцент, докторант
Державна навчально-наукова установа «Академія фінансового управління»*

Інституціоналізація корпоративних процесів в аграрній сфері

Постановка проблеми. Інституціональні зміни, що відбулися в українській економіці останніми роками, насамперед пов'язані з трансформацією відносин власності від суспільної до приватної форми та подальшим створенням на її основі корпоративних структур. Посилення процесів глобалізації й концентрації капіталів породили новий тип економічних відносин і відобразилися у створенні організацій, які суттєво впливають не тільки на економічні, а й на ключові політичні та соціальні рішення. Дослідники визначають, що ці відносини, виявили цілий спектр теоретичних і практичних проблем, найважливішими з яких є напрями подальшого розвитку корпоративізму. І якщо процеси останнього стали відповіддю на інституціональні зміни, що відбувалися у суспільстві, то відповідно проблеми розвитку корпоративних структур – це, насамперед, інституціональні проблеми, що викликані реаліями суспільного, політичного й економічного стану та посиленням глобальної конкуренції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В сучасній науковій літературі дослідженню корпоративізму як механізму управління складними мережами відносин в основному присвячені праці в галузях соціологічних та політичних наук. Серед них вирізняються праці зарубіжних Г. Лембруха [14, 15], П. Уільямсона [18], Ф. Шміттєра [11], Г. Шахназарова [9] та вітчизняних учених – В. Гончара [3], В. Кременя [6], М. Радевої [8] й інших. Проблема становлення і функціонування корпоративних структур у контекс-

ті еволюції економічних процесів в агробізнесі України присвячені наукові праці О. Бородіної [1], А. Борщ [2], С. Дем'яненка [4], Н. Супрун [10] та інших. Проте, незважаючи на значну кількість наукових праць, присвячених корпоративізму в цілому і в аграрному секторі зокрема, мало дослідженими залишаються проблеми інституціоналізації розвитку корпоративних структур аграрного сектора.

Мета статті – теоретико-методологічне обґрунтування проблеми інституціоналізації корпоративних процесів в аграрному секторі України.

Виклад основних результатів дослідження. Форму соціальної організації, за якої ключові економічні, політичні й соціальні та економічні рішення приймаються оформленими корпоративними групами, прийнято називати корпоративізмом. Сутність явища «корпоративізм» дослідники різних напрямів науки визначають по-різному. Зокрема, у Д. Чалмерса корпоративізм виступає моделлю відносин між державою і групами, режимом та ідеологією [12]. Представник інституціонального підходу Ф. Шміттєр корпоративізм розглядає як один із можливих механізмів, що дають змогу асоціаціям інтересів бути посередником між своїми членами (індивідами, сім'ями, фірмами, локальними спільнотами, групами) і різними контр-агентами (передусім, державними й урядовими органами) [11]. Його колега Г. Лембрух вбачає у корпоративізмі форму політичної участі організованих великих груп у прийнятті політичних рішень, передусім економічних [14]. В. Грант стверджує, що корпоративізм є лише теорією середньо-

© О.М. Загурський, 2014

го порядку опосередкування інтересів окремих груп [13]. Український дослідник В. Гончар у корпоративізмі вбачає шлях між соціалістичною та капіталістичною політичними економіками, що розвивається завдяки державному спрямуванню переважно приватизованої промисловості згідно з ідеологічними принципами єдності, порядку та успіху, й форму держави, в основі якої парламентаризм, і форму опосередкування інтересів, яка відрізняється від плюралістичної системи обмеженою кількістю ієрархічно впорядкованих монополістичних організацій, що представляють інтереси своїх членів у ході переговорів та втілюють в життя їхню внутрішню політику [3].

Інституціональні основи корпоративізму ґрунтуються на наявності відповідної соціальної структури суспільства й певних моделях поведінки економічних агентів, зокрема щодо захисту їхніх власних професійних прав. Відмінності в інституціональній основі економіки країни генерують системні відмінності корпоративної стратегії. Відповідно, ідеї корпоративізму висувають адекватні сучасному стану суспільного розвитку методи та підходи до розуміння нових соціально-політичних і соціально-економічних феноменів. На зміну класичній економіці «вільного ринку» приходять нова стадія капіталістичної формації – корпоративна економіка, яка являє собою «особливу форму відносин власності», коли, незважаючи на антимонопольне законодавство, неможливе позаекономічне розчленування або розукрупнення великих корпорацій [5, с. 85]. Інтегровані корпоративні структури є основою економіки більшості країн і мають досить велике значення для подальшого розвитку економіки України та її трансформації у світовий економічний простір. Їхня діяльність створює широкі можливості для розвитку виробництва і забезпечує конкурентоспроможність продукції вітчизняних виробників.

Перевагами великотоварного виробництва є можливість забезпечити максимальний синергійний ефект за допомогою злиття чи поглинання аграрних структур, розвитку вертикальних та горизонтальних зв'язків, міжгалузевих відносин і кластерів. Наявність достатньої кількості фінансових ресурсів,

можливість їх акумуляції, маневрування й оптимізація напрямів використання, інтенсифікація та диверсифікація виробництва, розвинена спеціалізація, поєднання виробництва з переробкою і реалізацією, впровадження сучасних інноваційних технологій, зменшення трансакційних витрат та уникнення монополізму посередницьких структур, оптимізація оподаткування, можливості залучення інвестицій і одержання кредитів, залучення досвідчених фахівців, доступ до ринків збуту дає змогу корпоративним структурам одержувати порівняльні інституціональні переваги, які за наявності різних умов узгодження ефективності, з якою фірми займаються певною діяльністю, впливають на ефективність, з якою вони можуть виробляти певні види товарів і послуг [17, с. 38-44]. Проте процес інституціональної трансформації української економіки в напрямі формування корпорацій через недосконалість, невідповідність і неефективність діючих формальних інститутів має недостатньо цілеспрямований характер. Розвиток корпоративізму стримується істотними інституціональними обмеженнями, в ролі яких виступають традиційно сформовані соціально-психологічні бар'єри. Серед найбільш важливих, що визначають природу вітчизняної моделі, слід назвати такі:

соціальна апатія, пасивна споживацька поведінка та нерозвиненість почуття власника у більшості міноритарних акціонерів, що унеможлиблює реалізацію основних принципів корпоративного управління;

укорінення інституту патерналізму, що стримує формування засад корпоративної соціальної відповідальності й громадянського суспільства;

суперечність між очікуванням паліативних заходів від держави та недовірою до ефективності інституціональних способів перетворення заощаджень в інвестиції, реалізації права на відчуження цінних паперів і можливостей здійснення ринкового корпоративного контролю через фондовий ринок [10, с. 79].

У зв'язку з цим вітчизняні корпоративні структури мають свої специфічні форми. В аграрному секторі України процеси корпоративізму в основному пов'язані з агрокор-

пораціями та агрохолдингами. Такі форми агрокооперації передусім обґрунтовуються їхньою економічною ефективністю. Проте зазначимо, що в аграрній сфері, як і в будь-якій іншій галузі з низьким рівнем концентрації, при збереженні ринкових відносин між усіма учасниками корпорації економія від масштабу не буде значною порівняно із звичайними ринковими угодами. А додатковий ефект, що виникає від кооперації спільної праці, знижуватиметься через складність процедур узгодження цін та взаємозобов'язань, які постійно вимагатимуть проведення нових етапів переговорів. Інша ситуація виникає, коли формується інсайдерська модель, за якою ринкові трансакції замінюються внутрішньофірмовими операціями й адміністративними процесами. У цьому випадку виділяється головне підприємство, роль якого полягає у виході на аграрний ринок для продажу виробленої сільгосппродукції та купівлі необхідних ресурсів для відновлення виробництва. Його поява всередині формальної структури приводить до значної економії за рахунок скорочення трансакційних витрат з укладення ринкових угод між усіма господарюючими суб'єктами всередині корпоративної структури, що зумовлює виникнення неринкового типу взаємин через довгострокові контракти.

Формально координована робота, яка має низьку конкурентних переваг, дає поштовх до розвитку організацій з раціоналізованою формальною структурою [16, с. 342]. Така форма корпоративізму веде до спрощення процедури господарювання завдяки заміні ринкових трансакцій внутрішніми ієрархічними взаємозв'язками. У результаті створюються умови для формування розвинутої агропромислової інтеграції, яка об'єднує всі ланки продовольчого ланцюга – починаючи з вирощування продукції сільського господарства та її первинної переробки і закінчуючи реалізацією готових продуктів харчування через роздрібну мережу, та, як результат, створення комплексного механізму відтворення в аграрній сфері. Внутрішнє здійснення цих функцій зменшує собівартість кінцевого продукту, спрощує координацію всіх процесів, уможлиблює оперувати більш своєчасною й точною інформацією

і в кінцевому рахунку зменшує ризик агробізнесу.

Українські аграрні корпоративні структури – це переважно несільськогосподарські вертикально-інтегровані компанії, для яких сільськогосподарське виробництво не є основним видом діяльності, але які займаються ним, створюючи в своїй структурі аграрні підприємства, які зазвичай знаходяться в різних природно-кліматичних зонах і мають чітку спеціалізацію. Вони створені на основі зарубіжних інвестицій та коштів вітчизняних фінансово-промислових груп із метою забезпечення власного виробництва сировиною й збільшення власного капіталу за рахунок переведення аграрного виробництва на індустріальну основу. Їхня діяльність спрямована на короткострокове одержання доходу, має експортну направленість і залежить від кон'юнктури світових товарних ринків. Великі капіталовкладення в розвиток виробництва та у вертикальну інтеграцію дали їм змогу доволі легко подолати бар'єри входження в галузь і стати її лідерами. Однак зростання кількості корпоративних структур пояснюється не тільки фактором ефективності ведення бізнесу.

У ході інституціоналізації соціальні процеси, зобов'язання та існуючі умови набувають у соціальному мисленні статус правил, тому не останню роль тут відіграє ментальність українського бізнесу (сформована в трансформаційний період 90-х років ХХ ст.), який більш схильний вкладати кошти в звичні для нього організаційно-правові форми, що раніше давали можливість суттєво збільшувати капітали. Зростання капіталізації агрохолдингів у сучасних умовах є результатом активізації діяльності таких утворень на фондових ринках, на жаль, в основному на зарубіжних (більшість акцій українських агрохолдингів розміщені на Лондонській, Франкфуртській і Варшавській біржах). А найкращим підтвердженням інвестиційної їх привабливості є постійно зростаюча ринкова вартість десяти найбільших публічних українських агрохолдингів (за перший квартал 2010 року вона збільшилася на 45% і зросла з 3,52 до 5,10 млрд дол. США) та котирування акцій цих компаній на міжнародних фондових біржах [2, с. 46].

Проте сприйняття діяльності агрохолдин- гів українським суспільством і особливо сільським населенням є неоднозначним та суперечливим. Особливе занепокоєння й со- ціальну напругу викликають: надмірна кон- центрація в одних руках земельних ресурсів, монополізація ринку сільськогосподарської продукції; витіснення з агробізнесу тради- ційних форм ведення сільськогосподарсько- го виробництва – аграрних підприємств і фе- рмерських господарств; зростання безробіття на селі; нераціональне використання земель- них ресурсів; погіршення екологічних умов; відсутність у багатьох випадках соціально- економічного розвитку сільських територій тощо. Більш того, лобіюючи свої інтереси на всіх рівнях, вони прагнуть безпосередньо вбудувати в суспільство свої цілі та проце- дури як інституціональні правила. І як за- значає О. Бородіна, «з інституціональної то- чки зору це можна ідентифікувати як незба- лансований інституційний розвиток, який породжує певні мотивації в поведінці госпо- дарюючих суб'єктів, спрямовуючи їх на експлуатацію природних ресурсів та ігнору- вання соціально-економічних завдань роз- витку суспільства» [1, с. 54]. Тут слід розу- міти, що активне формування надвеликих корпоративних структур здійснюється не тільки завдяки концентрації й інтеграції ви- робництва, а також монополізації економіч- ної влади на агропродовольчому ринку та в політиці. Тенденція до експансії в усі сфери соціального життя несе в собі загрозу пору- шення балансу спеціалізованих і комплекс- них ролей як в інституціональній структурі аграрного сектора так й у цілому суспільст- ва, веде до руйнування місцевих аграрних комплексів, що при досягненні певної кри- тичної межі створює загрозу продовольчій безпеці та продовольчій незалежності країни.

Сучасні проблеми корпорацій вже давно сягнули за рамки локальних і набули націо- нального характеру. Від того, наскільки вдало проходитимуть процеси їхнього ста- новлення, залежить соціально-економічний розвиток країни в цілому. Сфера державного регулювання має створити систему управ- ління корпораціями, структура якої направ- лена на розв'язання завдань соціально- економічного розвитку економіки країни

[8, с. 4]. Тобто одним із головних завдань державних і соціальних інститутів на сучас- ному етапі є побудова системи, спрямованої на підвищення соціальної відповідальності великого аграрного бізнесу – ліберального корпоративізму, в основі якого лежать від- носини погодження інтересів. Метою ство- рення такої системи на стратегічному рівні стає забезпечення національної безпеки й рівня якості життя всіх громадян, що відпо- відає міжнародним стандартам.

Відповідно противагою великим корпо- ративним структурам повинна бути «вісь»: держава – інститути самоорганізації насе- лення (сім'я, малий бізнес, включаючи коо- перацію, місцеві спілки самоврядування то- що). Проте, на нашу думку, держава має спрямувати свої зусилля не на боротьбу з агрохолдингами (як наполягають окремі ав- тори) та на заклики до соціальної відповіда- льності великого бізнесу, а на розвиток люд- ського капіталу, формування підприємниць- кого ресурсу на селі й підтримку самоорга- нізуючих структур, які можуть стати перс- пективними формами корпоративізму в аг- рарному секторі. Сама ідея креативного кор- поративізму вимагає синтезу нових знань, які забезпечують розвиток контрактних від- носин, передусім, крізь призму взаємовигід- ного обміну. Їх можливо розглядати як ін- новаційний продукт, одержаний в результаті взаємодії держави та агропідприємців, ме- тою якого є мінімізація трансакційних ви- трат у процесі генерації виробничих іннова- цій. А це, у свою чергу, передбачає цілесп- рямоване формування особливого інститу- ціонального середовища діяльності еконо- мічних суб'єктів, реально сприяє досягнен- ню компромісу між інтересами сторін кор- поративних відносин. Конкуренція корпора- тивних селянських господарства із велики- ми корпоративними структурами цілком можлива, особливо якщо вони припинять намагатися для одержання захисту з боку офіційної влади ідентифікувати себе лише як основні носії культурних традицій і цін- ностей, а займуть свою нішу на аграрному ринку, забезпечать відповідну спеціаліза- цію, наприклад, на виробництві екологічно чистої продукції, сільському туризмі, виро-

бництві трудомісткої та якісної продукції тощо.

Проте говорити про справжню зміну суспільних відносин можна лише за умови розгортання процесу корпоративного самонавчання сільського населення. І якщо в цілому по Україні функціонує 12 технопарків, 20 інноваційних центрів, 24 інноваційних бізнес – інкубаторів, 11 центрів комерціалізації інтелектуальної власності, 15 центрів науково-технічної й економічної інформації [7], то в агропромисловому комплексі діє єдина інноваційна структура технологічний парк “Агротехнопарк”, базовою науковою організацією якого є Національний університет харчових технологій.

В аграрному секторі, як і в інших секторах економіки, потрібно створити мережу бізнес-інкубаторів та технопарків, в яких бажаючі займатися підприємницькою діяльністю (відібрані на конкурсній основі) вивчать основи агропідприємництва, організації агровиробництва, одержать навички ведення фермерського господарства й основи корпоративної культури, які зможуть застосувати працюючи у своїх господарствах. Центрами такої підготовки можуть стати аграрні вищі, які є в багатьох областях і районах України. Після навчання з кожним, хто пройшов підготовку, укладається договір від імені адміністрації району та надається навчально-виробничий майданчик, що входить до складу бізнес-інкубатора (для цього можна використовувати університетські технопарки), технічна й консультаційна підтримка. Після формування стартового капіталу і створення фермерського господарства, 50-100 таких господарств за державної підтримки утворюють корпоративну структуру з аутсайдерською державною управлінською компанією, спеціалізованим господарством, дослідним центром, переробними підприємствами та сучасною інформацій-

ною інфраструктурою. Така підтримка з боку держави дасть змогу створити агрохолдинг «знизу», засновниками якого будуть жителі села. Вони і члени їхніх сімей будуть заінтересовані в підтримці соціальної й комунальної інфраструктури сільських територій: засобів комунікації, медичних, культурних і освітніх закладів, що забезпечить стійкість нового інституціоналізованого суб'єкта аграрного ринку. Крім того, на відміну від традиційної підтримки держава стимулює розвиток людського капіталу, здатного до самостійного здійснення підприємницької діяльності.

Висновки. Розвиток агрохолдингів в Україні потрібно сприймати як об'єктивну реальність, спрямовану на здобуття конкурентних переваг у ринкових умовах. Проте у ситуації недосконалості державних інститутів і недостатнього впливу профспілок розраховувати на соціальну відповідальність великого бізнесу навряд чи доводиться. Тому для подолання негативних екстерналій діяльності великих корпоративних структур буде потрібна зміна вектора державної політики від надання пільг та преференцій великотоварному виробництву на підтримку креативних моделей корпорацій, формування інститутів соціального партнерства як системи соціальних інститутів і механізмів, створених за участю державних структур, об'єднань роботодавців та профспілок із метою консенсусного розв'язання конкретних соціальних проблем і визначення загальних цілей соціальної політики. Такий підхід до корпоративізму передбачає зміну методу господарювання, що тягне за собою й відповідну трансформацію інституціонального середовища аграрного сектору, і певне зосередження зусиль на глибокому, всебічному та комплексному аналізі інституціоналізації процесів корпоративізму.

Список використаних джерел

1. *Бородіна О.М.* Інституційний розвиток сільського господарства та села України і Росії та його гармонізація з європейською політичною практикою / О.М. Бородіна // Економіка України. – 2012. – № 11. – С. 48-61.
2. *Борщ А.Г.* Фінансові аспекти організації діяльності вітчизняних агрохолдингів / А.Г. Борщ // Зб. наук. праць Таврійського держ. агротехнол. ун-ту (економічні науки); за ред. М.Ф. Кропивка. – Мелітополь: Вид-во Мелітопольська друкарня «Люкс», 2012. – № 2 (18). – Т. 1. – С. 42-49.
3. *Гончар В.М.* Корпоративізм як модель взаємодії держави і громадянського суспільства: автореф. дис. ... канд. політ. наук: спец. 23.00.02 / В.М. Гончар. – К., 2009. – 24 с.

4. Дем'яненко С.І. Агрохолдинги в Україні: добре чи погано? [Електронний ресурс] / С.І. Дем'яненко. – К. : Ін-т економічних досліджень та політ. консультацій, 2008. – Режим доступу: <http://ierpc.org/>.
5. Еремеев В. Перспектива державно-корпоративного управління в сільському господарстві / В. Еремеев // Економіст. – 2012. – № 4. – С. 83-87.
6. Кремень В. Приреченість на корпоративізм? / В. Кремень, В. Ткаченко // Політичний менеджмент. – 2007. – № 6 – С. 3-21.
7. Методичні матеріали для інформаційно-консультаційної підтримки об'єктів інноваційної інфраструктури та забезпечення їх взаємодії [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dknii.gov.ua/2010-09-09-12-22-00/2010-09-09-12-25-43/235-2010-12-07-11-34-29>.
8. Радева М.М. Концепція інституційного розвитку корпоративного сектора економіки України / М.М. Радева // Сталий розвиток економіки : всеукр. наук.-виробн. журнал. – Хмельницький, 2012. – №11. – С. 3-8.
9. Самоопределение России. Аналитический доклад по проекту «Россия в формирующейся глобальной системе» / Г.Х. Шахназаров, К.Н. Брутенц, А.А. Галкин, Ю.А. Красин, В.А. Медведев и др. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.uct.kiev.ua/~sofi/pf2/shakhn.htm>.
10. Супрун Н.А. Інституціональні чинники та бар'єри розвитку корпоративного управління на постприватизаційному етапі / Н. А. Супрун // Економіка і регіон. – 2009. – № 2 (21). – С. 76-80.
11. Шмиттер Ф. Неокорпоративізм / Ф. Шмиттер // Политические исследования. Полис. – 1997. – № 2. – С. 14-22.
12. Chalmers, D.A. Corporatism and comparative politics / D.A. Chalmers // New Directions in comparative politics. Edited by H.Wiarda. – 1991. – С. 59-81.
13. Grant, W. The Political Economy of Corporatism / W. Grant. – N.Y.: St. Mary's. Press, 1985 – 274 p.
14. Lehbruch, G. Consociational Democracy, Class Conflict and the New Corporatism / G. Lehbruch // Trends toward corporatist intermediation. – 1979. – P. 53-61.
15. Lehbruch, G. Patterns of corporatist policy making / G. Lehbruch, F. Schmitter. – Beverly Hills : SAGE Publications, 1982. – 292 p.
16. Meyer, John W. Institutionalized Organizations: Formal Structure as Myth and Ceremony / John W. Meyer, B. Rowan // American Journal of Sociology, Vol. 83, No. 2 (Sep., 1977). – P. 340-363.
17. Varieties of Capitalism: The Institutional Foundations of Comparative Advantage/ P. Hall, D. Soskice. – N.Y., Oxford: Oxford University Press, 2001. – 540 p.
18. Williamson, P.J. Corporatism in perspective: an introductory guide to corporatist theory / P.J. Williamson. – London: SAGE Publications, 1989.– 272 p.

Стаття надійшла до редакції 13.09.2013 р.

* * *

Новини АПК

У 2013 році виробництво валової продукції сільського господарства становитиме 250 млрд грн

У поточному році спостерігається позитивне зовнішньоторговельне сальдо, яке забезпечується, насамперед, значними обсягами експорту зерна, олії, а також насіння олійних культур. Про це повідомив Міністр аграрної політики та продовольства України Микола Присяжнюк.

«Протягом 2013 року Мінагрополітики послідовно виконувало завдання, закладені у Програмі економічних реформ Президента України та Державній програмі активізації розвитку економіки на 2013-2014 роки. І за підсумками року виробництво валової продукції АПК складе близько 250 млрд грн, а його приріст становитиме 11,5-11,7%. Надходження до держбюджету від підприємств АПК очікується на рівні 47 млрд грн», – повідомив Міністр.

Крім того, Микола Присяжнюк поінформував, що зовнішньоторговельний обіг продукції АПК за 10 місяців досяг 20,3 млрд дол. При цьому імпорт становив 6,8 млрд дол., а експорт – 13,5 млрд, що становить понад 26%, або чверть від загального експорту.

«Зовнішньоторговельне сальдо продукції АПК у цьому році позитивне і складає 6,7 млрд дол. І найвагомими чинниками позитивного сальдо залишаються обсяги експорту зернових культур – 33,8%, олії – 21%, а також насіння олійних культур – 12%», – зазначив Міністр.

Прес-служба Мінагрополітики України

*Н.Ф. ПАВЛЕНЧИК, кандидат економічних наук, доцент
Львівський національний аграрний університет*

Теоретичні основи обґрунтування дефініції «ринок сільськогосподарської продукції»

Постановка проблеми. Прагнення до свободи вибору форм власності та господарювання було одним із пріоритетних намірів і бажань виробників на всіх етапах розвитку людства. Поглиблення суспільного поділу праці й розширення видів діяльності та виробництва ширшого асортименту продукції породило в одних виробників надлишок продукції над потребами, а в інших відсутність аналогічного продукту, що спричинило необхідність обміну між ними. Переважно обмін обсягами товарів визначався на основі їхньої корисності для кожного з учасників однаковою мірою, а місце обміну, як правило, з позиції пристосованості до умов і спрощення доставки продукції.

Подальший розвиток й удосконалення обмінних процесів, коли міна набула не випадкового, а регулярного характеру, в тому числі між усіма бажаними, а виробництво у значної частини продуцентів набуло товарного характеру, виникла потреба у збуті продукції на встановленому місці, доступним для усіх бажаних придбати її, яке означено було як ринок. Процес еволюції ринку зумовлював зміну його сутності та трактування.

У науковій і економічній літературі й нині ще мають місце відмінності у системі категоріально-понятійного апарату ринку продукції сільського господарства. Навіть в одній і тій самій праці окремого науковця можуть траплятися різні вживання його трактувань. Найчастіше використовуються такі дефініції, як «агропромисловий», «ринок

сільськогосподарської продукції», «аграрний ринок», «агропродовольчий».

Значне розмаїття понять зумовлене різними методичними підходами вчених, за основу яких взято довільний формат змісту діяльності та факт навантаження видів товарів, що наповнюють кожен із зазначених ринків. Вони не завжди знаходяться у відповідності, а й інколи є в певному протистоянні. З огляду на перспективу це ускладнює встановлення відповідних контурів меж і диверсифікацію функціонування ринків, а також унеможлиблює розробку стратегії та форм і методів ефективного державного їх регулювання з метою поліпшення вільного й прозорого просування сільськогосподарської продукції від виробника до споживача.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ринок упродовж усього періоду існування товарного виробництва розвивався всебічно, а як економічна категорія приваблював економістів до його дослідження. Багато уваги даному питанню приділили вчені – теоретики минулого: Д. Вільям, Д. Кейнс, Ф. Кене, К. Маркс, П. Семюелсон [12], Ж. Сей, А. Сміт, Ф. Хайек та ін. Їхні напрацювання й здобутки заклали підґрунтя формування теоретичної сутності ринку загалом. Проте динамічність і варіативність ринкових відносин, диверсифікація розвитку економічних систем та сегментації ринку в умовах глобалізації спонукали і спонукають до подальшого вивчення даної проблеми.

Питання дослідження економічної природи й сутності, напрямів розвитку ринку продукції аграрного сектору економіки постійно викликали інтерес і в нинішніх економістів-аграрників. Вагомий внесок у тео-

рію формування та функціонування ринку продукції сільського господарства належить таким вітчизняним ученим, як В. Андрійчук [2], В. Апопій, П. Гайдуцький [1], Ф. Горбонос, С. Дусановський, С. Кваша, Ю. Коваленко [6], Ю. Лупенко [8], М. Малік [9], А. Павленчик, П. Саблук [1], О. Шпикуляк, В. Юрчишин та ін. Їхні дослідження акцентовано, в основному, на теоретичних, методологічних і практичних аспектах ринку, розвитку його окремих сегментів та складових, ролі й значення та ефективності функціонування з урахуванням регіональних особливостей.

Мета статті – узагальнити методичні підходи до розуміння сутності, обґрунтувати доцільність вживання та виокремлення із загалу в самостійний формат поняття «ринку сільськогосподарської продукції».

Виклад основних результатів дослідження. Найімовірніше, поняття «ринку» було запозичене від поєднання польського «*rynok*», що означало «коло, міська площа» та середньовісньонімецького «*rinoges*», що мало значення «кілце, обруч, збори». Як економічне поняття дані слова набули значення «торгова площа», а в етимологічному контексті ринок сприймався як «аукціон, на якому відбувається пошук ціни, що зрівноважує попит і пропозицію» [17].

У тлумачному словнику В. Даля розуміння ринку зводиться до певної площі у містах та селах, де з'їжджаються покупці й продавці у конкретно визначені дні. Тотожним даному визначенню є розуміння ринку, що викладено авторами у тлумачному словнику за редакцією Д. Ушакова [18]. Його доповнено лише «місцем, де відбувається сфера товарного обміну і товароруху».

Сучасний тлумачний словник трактує ринок як сферу товарного обігу; попит і пропозиція товарів і послуг, фінансових ресурсів, цінних паперів, золота, коштовностей, інвестицій, праці тощо, додаючи, що ринком також називається місце, де відбувається торгівля [18].

Серед учених, які намагалися розкрити дефініцію «ринку» із наукового погляду, першим був французький учений-економіст О. Курно. На його переконання, ринок – це «...будь-який район, в якому відносини по-

купців і продавців настільки вільні, що ціни на ті самі товари мають тенденцію легко й швидко вимірюватися» [4]. Майже тотожними є погляди англійського вченого А. Маршалла. Він вважав, що «чим досконалішим є ринок, тим сильнішою є тенденція у всіх його пунктах у той самий момент платити за той самий предмет однакову ціну» [4]. Але на відміну від О. Курно, його увага зосереджується більше на ролі ринку як вирівнювача ціни в масштабах певного регіону чи навіть країни.

П. Семюелсон, А. Нордгауз і Д. Вільям сприймають ринок як певний механізм, в умовах дії якого будують свої відносини продавці й покупці на засадах, що дає можливість врегулювати ціну та кількість товарів, задовольняючи учасників. «Ринок – це механізм, через який покупці й продавці взаємодіють, щоб визначити ціну та кількість товару» [12, с.75].

Дискусійним може стати трактування ринку авторами, які припускають, що «ринку являє собою систему інститутів, які зводять покупців і продавців конкретного товару або послуг» [1, с.191]. Натомість сучасні польські економісти до поняття ринку долучають також інші риси й особливості, що надають йому більшої змістовності та обґрунтованості. Так, дослідник А. Яблонська намагається сутність ринку розглядати як сукупність трансакцій купівлі й продажу та умов, у яких вони здійснюються [21, с.24.], тоді як С. Марціняк вважає, що ринок являє собою лише сукупність економічних умов, в яких здійснюються і підкріплюються відповідними фінансовими розрахунками обмінні трансакції між продавцями, що пропонують товари та послуги, і покупцями, які мають потреби в них [20, с.72].

Глибоко й ґрунтовно опрацьовані теоретичні засади ринку відомим ученим С. Мочерним. Він вважає, що «сучасний ринок – певна сукупність економічних відносин між домашніми господарствами, різними типами фірм та організацій (насамперед великими компаніями) і державою (у тому числі наднаціональними органами) з приводу купівлі товарів та послуг у сфері обігу й механізм забезпечення цього процесу відповідно до законів товарного виробництва і

грошового обігу» [10, с.159]. В основу досліджень покладено економічні відносини, які виникають між виробниками, продавцями й споживачами, що проявляються відповідно до дії законів товарного виробництва і грошового обігу.

У структурі ринку України в цілому класифікують гаму окремих видів, таких, як ринок засобів виробництва, ринок робочої сили, фінансовий ринок, ринок послуг, валютний ринок, ринок освіти та ін. Складовою ринку країни є й ринок продукції сільського господарства.

Формат ринку продукції сільського господарства – надзвичайно багатовидовий та різноманітний. У його середовищі створюється і розвивається система економічних відносин між виробниками та споживачами, формуються виробничо-економічні зв'язки і має місце органічне поєднання аграрного виробництва й інших галузей національної економіки. Зокрема, галузей промисловості, що постачають ресурси та обслуговують його, транспорту, підприємств з переробки аграрної продукції й мережі торгівлі, які доводять продукцію сільського господарства до споживача, лише через акт купівлі – продажу набуваючи форму товару.

Учені впродовж багатьох років намагалися удосконалити визначення ринку аграрної продукції, використовуючи різні ознаки, властивості та риси, що притаманні у форматі його місця, ролі, значення, завдання, умов і засад функціонування у суспільному виробництві та житті людей.

Наприклад, методологічний підхід Ю. Коваленка до трактування ринку ґрунтується на врахуванні обмінних процесів участі інститутів усього агропромислового комплексу, спрямованих на здійснення обміну. Він вважає, що «аграрний ринок – це система установ, методів і ресурсів здійснення обмінних процесів, головним завданням якої є координація й управління агропромисловим виробництвом країни з метою задоволення споживчих потреб її громадян» [6, с. 21].

Усупереч позитивній дискусії, вчений Ю. Коваленко вважає, що «...аграрний ринок залишається дуже простим за формою» [6, с.19], але потребує дослідження та вияв-

лення природи внутрішньої будови ринку, еволюції його розвитку й ефективного функціонування тощо, якого в економічній літературі поки що не вистачає, як і недостатньо чітким є його трактування.

Значна частина дослідників переконана, що «аграрний ринок – це складна система товарного обігу, яка включає виробництво й рух продукції до споживачів. Він формується і функціонує під впливом об'єктивних економічних законів, зокрема, закону вартості та закону попиту і пропозиції» [1, с.191]. Учені допускають, що в основі трактування аграрного ринку знаходиться система товарного обігу й він проявляє регульовальну функцію у сфері виробництва, обміну, розподілу і споживання на основі дії законів попиту та пропозиції.

В основу організації й розвитку аграрного ринку деякі вчені вкладають роль і значення інфраструктури [15;16]. На думку Л. Левківської, найважливішою умовою формування цивілізованого аграрного ринку є його структурні елементи, яким властиві різноманітність каналів реалізації, форм купівлі-продажу, посередників та покупців, а також розвинена мережа сервісного, насамперед, науково-інформаційного обслуговування товаровиробників [7, с. 415].

На переконання низки вчених, формування і наповнення організованого й прозорого аграрного ринку потужними та ефективними складовими, що можуть узгодити інтереси сільськогосподарських товаровиробників і споживачів, має стати мережа інститутів ринкової структури, таких як біржі, торгові доми та інші елементи інфраструктури. Проте вони повинні не просто забезпечити операції з купівлі й продажу, а брати активну участь у формуванні реальної об'єктивної ціни.

Саме тому необхідною умовою формування конкурентоспроможного аграрного сектору вчені М. Малік і О. Шпикуляк вважають розбудову інституційної системи регулювання аграрного ринку, яка визначає сектори та об'єкти регуляторних впливів [9, с.174]. Науковці переконані, що «Розбудова ефективного, регульованого аграрного ринку, який би виконував покладені на нього функції, характеризується незавершеніс-

ттю, яка полягає у незабезпеченні ринком сприятливого економічного механізму господарювання, а з боку держави – ефективних інституцій регулювання» [9, с. 175]. Це зумовлено тим, що вільного ринку в природі не існує, «не може бути повної економічної свободи, але повинна бути достатня економічна свобода, яка сприяє швидкому розвитку економіки і забезпечується розвитком нормального, цивілізованого регульованого ринку» [5, с. 13].

У Законі України «Про державну підтримку сільського господарства» аграрний ринок трактується як сукупність правовідносин, пов'язаних з укладенням та виконанням цивільно-правових договорів щодо сільськогосподарської продукції [11], що дає підставу розглядати його як систему економіко-правових відносин, положення якого є правовим механізмом, що забезпечує безперервний прямий і зворотний зв'язок між виробниками та споживачами сільськогосподарської продукції.

Останніми роками, поряд із поняттям «аграрний ринок», низка вчених-аграрників стала уживати поняття «ринку сільськогосподарської продукції». Так, не вдаючись до науково-методичного обґрунтування, окремі науковці поняття ринку сільськогосподарської продукції подають, як широку сферу господарської комерційної діяльності й прикладення праці, що одержала великі можливості розвитку в нових умовах роботи [19].

Один із небагатьох учених, що стоїть на позиції підходу до розуміння сутності ринку продукції сільського господарства як ринку сільськогосподарської продукції, є відомий дослідник аграрного сектору економіки професор В. Андрійчук. На думку науковця, для продуктивного вивчення внутрішньої будови ринку сільськогосподарської продукції його доцільно розглядати за кількісними і якісними критеріями, виходячи з того, що виробництво продукції та її пропозицію здійснює велика кількість незалежних один від одного товаровиробників [2, с. 66].

Він не вважає за доцільне ринок сільськогосподарської продукції розглядати комплексно, тобто як ринок покупців і продавців та як структуризоване явище за окремими його сегментами і підсистемами, яким прита-

манна своя ринкова інфраструктура, різні види сільськогосподарської продукції й різне співвідношення між продавцями і покупцями та особливості дії важелів державного регулювання [2, с. 66]. Виходячи з того, що ринок сільськогосподарської продукції – це ринок сільськогосподарських товаровиробників, де проявляються риси чистої конкуренції, погоджуємося з ученим, що його недоцільно розглядати як структуризовану підсистему.

Сприйняття трактування ринку продукції сільського господарства як «ринку сільськогосподарської продукції» певною мірою простежується і в поглядах ученого Ю. Луценка. Він стверджує, що формування ємності ринку сільськогосподарської продукції та продовольства є необхідною складовою при визначенні рівня забезпечення продовольчої безпеки держави. Оцінка її є важливим етапом складання фактичних і прогнозних балансів попиту та пропозиції ринків сільськогосподарської продукції і продовольства [8, с.20].

Наявність різновидів поняття ринку в аграрній сфері та факт їх вживання не відповідає окресленню навантаження й асортименту товарів, що наповнюють кожен із «задекларованих» ринків, ускладнює розробку нормативних правовідносин та основ державної політики з питань регулювання і стимулювання виробництва сільськогосподарської продукції та розвитку її ринку й забезпечення продовольчої безпеки країни. За таких обставин, на нашу думку, виникає об'єктивна необхідність і доцільність виокремлення із загалу ринків аграрної сфери та вживання поняття «ринку сільськогосподарської продукції».

Наші погляди ґрунтуються та тому, що у словнику іншомовних слів «аграрний» походить від латинського *agrarius* – земельний і пов'язаний лише із землекористуванням [13, с. 20]. Сучасний тлумачний словник української мови «аграрний» подає як земельний, той хто займається сільським господарством [14, с. 17]. Отже, сутність поняття «аграрний ринок» і «ринку сільськогосподарської продукції» є одна й та сама, призначення яких полягає у створенні умов для налагодження торговельних відносин ви-

ключно з метою купівлі-продажу лише сільськогосподарської продукції. На цих позиціях стоять і автори економічної енциклопедії, які трактують «аграрний ринок» як ринок сільськогосподарської продукції [4].

Таким чином, поняття «аграрний ринок» є рівнозначним «ринку сільськогосподарської продукції» та його вживання асоціюється чітко із виробництвом і торгівлею продуктами сільського господарства як у натуральному вигляді, що використовуються безпосередньо для особистого споживання, так і продуктами переробки сільськогосподарської сировини.

Ринок сільськогосподарської продукції є товарним ринком, зумовлений наявністю товарного виробництва. Суб'єктами ринку сільськогосподарської продукції виступають

лише її виробники та споживачі. Продуцентами можуть бути сільськогосподарські підприємства, агрофірми, фермерські й господарства населення тощо. Предметом діяльності сільськогосподарських товаровиробників є лише технологічний процес виробництва продукції.

Процес виробництва у сільському господарстві через свою технологічну специфічність спрямований лише на одержання продукції в натуральному вигляді та постачання безпосередньо споживачам. Функціонально його можна подати у послідовності виконання таких процесів: формування ресурсів для здійснення виробничої функції; виконання технологічного процесу виробництва; одержання готової продукції; просування продукції до споживача (рис. 1).

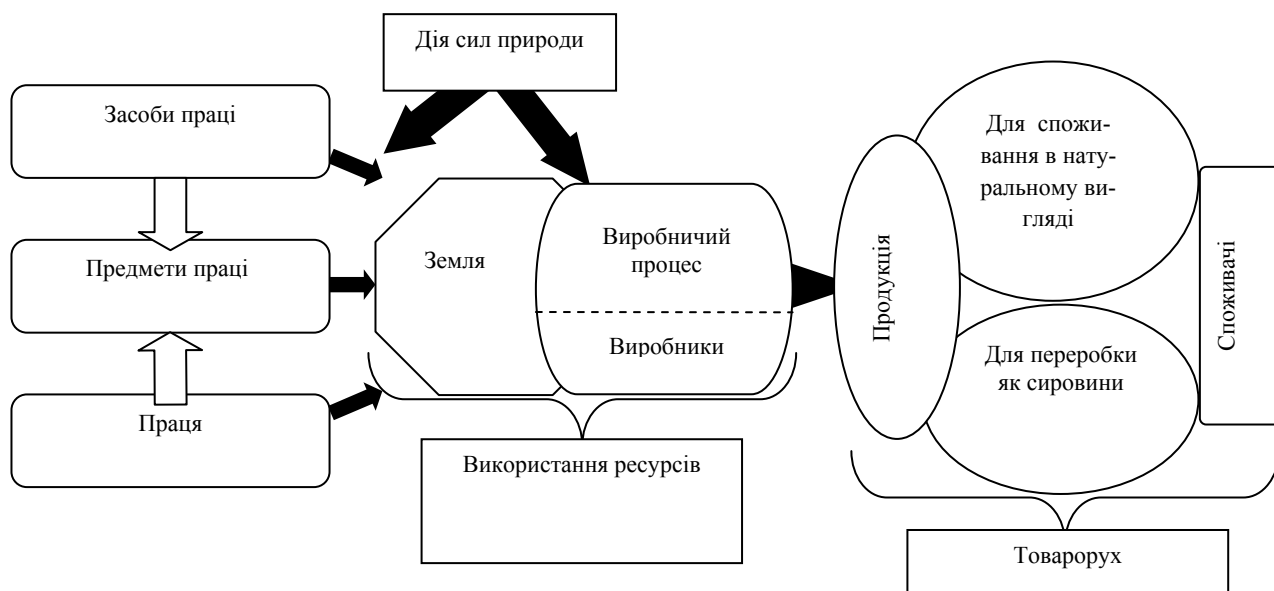

Рис. 1. Взаємозв'язок на ринку продукції сільського господарства

Джерело: Розробка автора.

Процес виробництва як основний сегмент ринку сільськогосподарської продукції може успішно й динамічно розвиватися за умови наявності чинників, що характеризують постійний рух виробничих ресурсів і результатів господарської діяльності. Механізм регулювання потоків простий. Він побудований на принципах саморегуляції. Ресурси спрямовуються в те виробництво, де можна одержати більше прибутку.

Ринок сільськогосподарської продукції є надзвичайно складним механізмом. Він формується із низки сегментів факторів окремого призначення і в його середовищі розвива-

ється система виробничо-економічних зв'язків між складовими, включаючи торговельну мережу, що забезпечують товарорух від виробника до споживача. Відносини формуються між підприємствами й організаціями різного виду діяльності, але не набувають характеру вертикального спрямування. Характерною рисою ринку сільськогосподарської продукції є забезпечення її внутрішнього руху і начебто відбувається горизонтальна система зв'язків, що забезпечує виконання єдиного процесу виробництва та реалізації.

У форматі ринку сільськогосподарської продукції, з одного боку, відбувається єдність і безперервність виробничого й технологічного процесів у сільському господарстві, включаючи доставку продукції до споживача, а з іншого боку, за участю інших суб'єктів має місце процес переробки сільськогосподарської продукції, випуск готової до споживання і доставка її до споживача. Горизонтальна система взаємозв'язків ланцюга окремих учасників, що беруть участь у галузі сільського господарства, забезпечує технологічний процес виробництва сільськогосподарської продукції та переведення її у статус сировини для переробних підприємств, що в кінцевому результаті створює єдиний технологічний процес із виробництва кінцевого, готового до споживання продукту. Процеси, пов'язані із заготівлею і переробкою сільськогосподарської продукції та доведенням її до споживача, виконуються іншими підприємствами й організаціями.

За рахунок використання рис, особливостей, ролі, значення відбулася диверсифікація поняття «аграрний ринок». У сферу його діяльності стали включати торгівлю не лише сільськогосподарською продукцією, а й засобами виробництва для сільського господарства. Даний методичний підхід, на нашу думку, доцільно пов'язати із використанням трактування «агропромисловий ринок», який несе товарне навантаження як сільськогосподарського, так і промислового походження та пов'язаний із діяльністю агропромислового комплексу в цілому. Його складовими можуть бути ринки праці, землі, засобів виробництва, техніки, засобів хімізації тощо.

У форматі «агропромисловий ринок», на нашу думку, повинно відбуватися поєднання технології й організації сільськогосподарського виробництва із підприємствами несільськогосподарських сфер економіки, які стимулюють підвищення та диференціацію якісних показників сільськогосподарської продукції, розширення її асортименту, раціональне розміщення, продуктову, технологічну і територіальну спеціалізацію, а також скорочення сезонності сільськогосподарського виробництва. Агропромисловий ринок дає змогу оптимізувати пропорції між

сільським господарством й іншими галузями національної економіки і створює підґрунтя для скорочення витрат на міжгалузевих стижах, сприяє розв'язанню соціальних завдань. Такий підхід може стати підґрунтям для процесу державного регулювання, яке по суті мало б бути спрямованим на удосконалення економічних відносин у сфері аграрного виробництва й несільськогосподарських підприємств із використанням інструментів та важелів, таких як дотації, допомоги й субсидії, з метою активізації усіх суб'єктів агропромислового ринку.

Відповідно на агропромисловому ринку відбувається поєднання діяльності самостійних сільськогосподарських підприємств, фермерських та інших господарств із підприємствами переробки з виробництва і доведення до населення продукції, готової до споживання, а також обслуговуючих організацій, які надають сільськогосподарським виробникам послуги з постачання ресурсів, ремонту, будівництва доріг тощо. У форматі агропромислового ринку повинні формуватися виробничо-економічні зв'язки між суб'єктами сільськогосподарського виробництва та підприємствами промисловості, транспорту, торгівлі, які постачають сільському господарству ресурси, переробляють його продукцію і доводять її до споживача, спрямовані на поліпшення якості продукції, її збереження та скорочення сукупних витрат і разом із тим задоволення інтересів кожного з учасників.

За таких обставин, на нашу думку, можна виділити два окремих концептуальних підходи до розуміння сутності поняття ринку аграрної сфери: «агропромисловий ринок» і «ринку сільськогосподарської продукції».

«Ринок сільськогосподарської продукції» пропонуємо трактувати як сукупність взаємозв'язаних суб'єктів окремих його сегментів, в основі функціонування яких лежать економічні відносини, спрямовані на забезпечення логістичного перерозподілу потоків сільськогосподарської продукції від виробника до споживача в просторі та часі, з метою поліпшення її якості й задоволення інтересів усіх учасників.

Структура ринку сільськогосподарської продукції може мати такий вигляд (рис. 2).

Ринок сільськогосподарської продукції характеризується своєрідною масштабністю і високою насиченістю складових. Він складається з окремих сегментів, які взаємозв'язані між собою та формують його структуру. Кожен окремий сегмент наділений властивими йому однорідними функціями і забезпечує в повному обсязі виконання ви-

значеного виду діяльності. Умовами ефективного функціонування ринку є наявність: значної кількості товаровиробників; платоспроможного споживача; місця проведення обмінних операцій; досконалої конкуренції та нормативно-правового забезпечення з регулювання відносин.

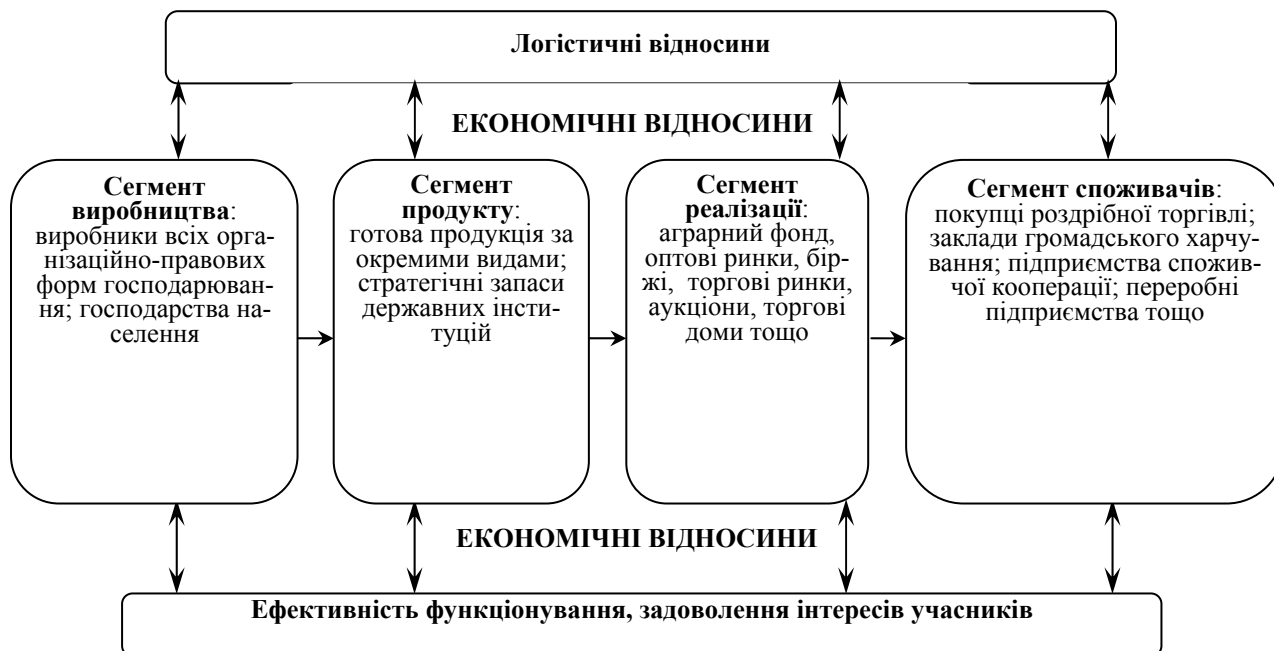

Рис. 2. Модель парадигми «ринок сільськогосподарської продукції»

Джерело: Розробка автора.

Підставою для виокремлення ринку сільськогосподарської продукції із загалу ринкового господарства країни в окремий формат, на нашу думку, можуть бути такі чинники: вся товарна продукція є технологічно однорідною і результатом праці лише сільськогосподарських товаровиробників; наповненість сільськогосподарською продукцією вітчизняного виробництва значною мірою залежить від низки ризиків; у процесі виробництва створюється кінцевий чи проміжний продукт, який повинен відповідати передбаченим споживчим якостям у галузі сільськогосподарського виробництва; значна кількість виробленої сільськогосподарської продукції реалізується у натуральному вигляді для безпосереднього споживання; ринок сільськогосподарської продукції виступає постачальником сировини для виробництва товарів аграрного ринку; сільськогосподарська продукція є високотранспортальною, обмежена в термінах реалізації і

потребує досконалої логістичної спрямованості; ринок сільськогосподарської продукції потребує регулювання в міжсезонний період; частина продукції вилучається із сільськогосподарського ринку на внутрішні потреби для забезпечення виробничого циклу підприємств; доходи сільських товаровиробників повною мірою залежать від реалізації результатів їхньої діяльності лише на ринку сільськогосподарської продукції; рівень державної продовольчої безпеки та зростання доходів сільських товаровиробників може формуватися через регулювання лише ринку сільськогосподарської продукції.

Висновки. Виділення в окремий формат і використання як економічної категорії поняття «ринок сільськогосподарської продукції» сприятиме: означенню чіткого алгоритму його сегментації; регулюванню логістичних процесів; побудові відносин між суб'єктами ринку на договірній основі; регулюванню реалізації продукції в часі й

просторі; формуванню специфічної транспортної інфраструктури; сталості місць збуту продукції сільського господарства; поліпшенню якості сільськогосподарської продукції та підвищенню ефективності діяльності її виробників; прозорому товароруху від виробника до споживача й формуванню справедливого ціноутворення; цільовій державній підтримці сільськогосподарських виробників і можливості його державного регулювання; створенню умов щодо забезпечення зиску виробникам адекватно витраченим ресурсам; формуванню соціального розвитку сільських населених пунктів.

Важливістю виокремлення та надання чіткого трактування ринку продукції сільського господарства як «ринку сільськогосподарської продукції» дасть можливість охарактеризувати специфіку товару ринку й концентрації уваги на розробці нормативно-правової бази саме під цей формат із метою забезпечення виробництва, регулювання логістичних процесів і економічних відносин у процесі вільного товароруху сільськогосподарської продукції від виробника до споживача зі збереженням її обсягів та якості.

Список використаних джерел

1. Аграрна реформа в Україні / [П.І. Гайдуцький, П.Т. Саблук, Ю.О. Лупенко та ін.] ; за ред. П.І. Гайдуцького. – К. : ННЦ ІАЕ, 2005. – 424 с.
2. Андрійчук В.Г. Внутрішня будова ринку сільськогосподарської продукції : теоретико-методологічний аспект / В.Г. Андрійчук // Формування та розвиток аграрного ринку : матеріали Шостих річних зборів Всеукр. конгресу вечних економістів-аграрників. – К., 2004. – С. 66 – 76.
3. Бондар О.С. Економічні умови функціонування регіонального аграрного ринку / О.С. Бондар // Економіка АПК. – 2003. – № 8. – С. 133 – 137.
4. Економічна енциклопедія: у 3 т. ; редкол.: С.В. Мочерний (відп. ред.) та ін. – К. : Вид. центр “Академія”, 2000 – 2001.
5. Інфраструктура товарного ринку: навч. посіб.; під ред. І.В. Сороки. – К.: НМЦВО МОН України, НВФ “Студцентр”, 2002. – 608 с.
6. Коваленко Ю.С. Наукові засади та основні тенденції формування аграрного ринку в Україні / Ю.С. Коваленко // Економіка АПК. – 2004. – № 3. – С. 19 – 29.
7. Левківська Л.М. Теоретичні засади формування інфраструктури аграрного ринку / Л.М. Левківська // Вісн. Львів. держ. аграр. ун-ту : Економіка АПК. – 2002. – № 9. – С. 415 – 420.
8. Лупенко Ю. Про наукову діяльність Національного наукового центру “Інститут аграрної економіки” у 2012 році та завдання на перспективу / Ю. Лупенко // Економіка АПК. – 2013. – № 5. – С. 16 – 24.
9. Малік М.Й. Інститути та інституції у розвитку аграрної сфери економіки / М.Й. Малік, О.Г. Шпикуляк // Економіка АПК. – 2011. – № 7. – С. 169 – 176.
10. Мочерний С.В. Економічна теорія : посіб. / С.В. Мочерний. – К. : Вид. центр „Академія“, 2003. – 656 с.
11. Про державну підтримку сільського господарства України : Закон України // Відом. Верхов. Ради України (ВВР). – 2004. – № 49.
12. Семюелсон П. Мікроекономіка / П. Семюелсон, А. Нордгауз, Д. Вільям ; пер. з англ. – К.: Основи, 1998. – 676 с.
13. Словник іншомовних слів; за ред. О.С. Мельничука. – К. : Гол. ред. Української Радянської енциклопедії, 1977. – 776 с.
14. Сучасний тлумачний словник української мови : 50000 слів; за заг. ред. В. В. Дубічинського. – Х. : ШКОЛА, 2006. – 832 с.
15. Шаповал П.Д. Ринкова інфраструктура сільськогосподарського регіону як об’єкт державного регулювання / П.Д. Шаповал // Статистика України. – 2002. – № 3. – С. 4 – 7.
16. Шканова О.М. Інфраструктура товарного ринку : навч. посіб. / О.М. Шканова. – К. : МАУП, 2004. – 180 с.
17. Електронний ресурс : <http://dictionary-economics.ru/word>.
18. Електронний ресурс : <http://poiskslov.com/word>.
19. Електронний ресурс : planetadisser.com/see/dis_128151.
20. Makro i mikroekonomia: podstawowe problemy / pod red. naukowa St. Mrciniaka. – Warszawa, 2002. – 595 s.
21. Podstawy ekonomii / pod. red nauk R. Milewski. – Warszawa : PWN, 1998. – 682 s.

Стаття надійшла до редакції 05.09.2013 р.

*

Вплив державного регулювання економіки на економічні реформи країни

Постановка проблеми. Питання пошуку ефективних механізмів державного регулювання економіки України для підвищення конкурентоспроможності національної продукції потребує підвищеної уваги та глибокого вивчення, що зумовлено зниженням ролі держави як безпосереднього координатора економічного розвитку країни. Співпраця органів державного управління із саморегульованим ринком визначатиме стратегічні підходи, які повинні бути покладені в основу державної політики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Суттєвий внесок у дослідження теоретичних і методологічних засад державного регулювання економіки внесли такі зарубіжні та вітчизняні вчені, як: Д. Гелбрейт [3], Д. Кейнс [9], Ф. Ліст [11], Г. Мюрдаль [14], П. Самуельсон [15], О. Могильний [13], Д. Стеченко [18], Г. Черевко [22].

Мета статті – вивчення ролі державного регулювання економіки в історії розвитку економічної науки, а також аналіз вдалих економічних реформ у країнах, що програли Другу світову війну, але спромоглися завдяки державному регулюванню створити конкурентоспроможні національні економіки.

Виклад основних результатів дослідження. На різних етапах розвитку ринкових відносин державне регулювання економіки сприймалося по-різному, поступово набуваючи глибшого змісту.

Відомий учений XIX ст. І.В. Вернадський у своїй праці «Нарис історії політичної економії» пропонував усю світову економічну науку поділяти на два великих напрями – позитивний і негативний. Перший включає тих учених, хто вважає, що економічний розвиток залежить від позитивної, тобто ак-

тивної ролі держави (прибічники меркантилізму, протекціонізму й соціалізму). До другого належать, навпаки, ті, хто рекомендує спиратися на природні закони розвитку та заперечує втручання держави в економіку або обмежує його вузькими межами (фізіократи і прихильники А. Сміта). Першою теоретичною школою економічної науки був меркантилізм, який домінував упродовж XVI–XVIII ст. Меркантилісти вважали, що примноження багатства потребує протекційних заходів для регулювання зовнішньої торгівлі й того, щоб заохочувався експорт, стримувався імпорт і всіляко підтримувалася національна промисловість [1; 24, с. 63, 163-164].

У період об'єднання німецьких земель у єдину державу (середина XIX ст.) виник напрям економічної думки, який одержав назву німецька історична школа. Головні ідеї цієї школи були сформовані Адамом Мюллером у праці «Основи мистецтва управління державою» (1809) та Фрідріхом Лістом у книзі «Національна система політичної економії» (1841). Ці два німецьких дослідники обстоюють протекціонізм у господарській політиці держави [24, с. 252-253]. Ф. Ліст уважав, що для економічної могутності країни необхідні національна єдність і митна система для розвитку продуктивних сил. Він ґрунтувався на твердженні, що протекціонізм корисний для народів на всіх стадіях їх розвитку, а також для всіх без винятку країн. Добра протекційна система не надає монополій, тому що внутрішня конкуренція підміняє іноземну [2, с. 17-19; 11].

На розвиток теорії державного регулювання економіки найбільше впливали ідеї наукового соціалізму К. Маркса і Ф. Енгельса, які зазначали, що суть їхнього вчення можна вкласти в одну фразу – знищення приватної власності. В основі їхньої парадиг-

ми лежала провідна роль держави в контролі над засобами виробництва та його результатами [12; 22, с. 12].

Світова економічна криза 1929-1933 років висунула перед дослідниками на перше місце питання державного регулювання економіки в ринковому господарстві. За оцінкою багатьох економістів, праця Д.М. Кейнса «Загальна теорія зайнятості, процента і грошей» (1936 р.) є поворотним пунктом в економічній науці ХХ ст. і за багатьма напрямками визначає економічну політику країн й у нинішній час. Головна ідея цієї книги – система ринкових економічних відносин не є досконалою та саморегульованою і що максимально можливу зайнятість й економічне зростання може забезпечити тільки активне втручання держави в економіку [9; 24, с. 355-358].

Проаналізувавши за літературними джерелами [4, 7, 8, 17, 19, 20, 23] досвід Німеччини до Другої світової війни і так зване «німецьке економічне диво» після війни, ми дійшли до деяких цікавих результатів. Тільки з 1936 по 1939 рік обсяг загального промислового виробництва Третього Рейху виріс на 37 %. Експорт чорних металів Німеччиною перевищив подібний американський показник учетверо. Найхарактернішою ознакою довіри населення до влади стало бурхливе зростання народжуваності. Німці вирішили виключити зі своєї економіки іноземний капітал – як усередині країни, так і в зовнішній торгівлі – перейшовши зі своїми партнерами до клірингових розрахунків, виключивши в зовнішньоторговельних операціях ходіння іноземної валюти. А стимулювати зростання промислового виробництва нацисти вирішили шляхом масованих замовлень озброєння й бойової техніки. З 1934 по 1 вересня 1939 року військові витрати Німеччини становили 60 млрд марок, іншими словами – 59,1% витрат бюджету. Продуктивність праці та потенціал німецької промисловості в цей час були одними з найвищих у світі. З 1934 року за так званим «Новим планом» зовнішня торгівля перейшла під повний державний контроль, а всі підприємства увійшли до складу семи «імперських груп промисловості». Нацисти поставили капіталістів у жорсткі рамки єдино-

го державного господарського плану і під жорсткий контроль за їхнім прибутком. Німеччина у своїй зовнішній торгівлі широко й щедро використовувала такий привабливий інструмент, як низьку ставку кредиту. Для «дружніх» держав ця ставка могла бути взагалі 4,5 % річних, причому віддавати цей кредит ніхто не вимагав грошима, німці із задоволенням йшли на створення Клірингових палат.

Все господарство країни підпорядковане органам державного управління, в яких вирішальну роль грали лідери монополістичної буржуазії. Головною була поставлена Генеральна рада господарства, різко розширився його державний сектор. Був встановлений низький рівень цін на товари народного споживання, під контроль держави поставлено й сільське господарство. Сільськогосподарська продукція враховувалася і повинна була здаватися державі за встановленими цінами. Господарства юнкерів, тобто великі капіталістичні господарства, оголошено спадковими дворами: відповідно до середньовічного принципу майорату вони передавалися за спадком тільки старшому сину. Решта синів повинна була служити державі. Таким чином, усе господарство Німеччини було переведено в централізовану систему, якою по лінії держави управляли лідери монополістичної буржуазії. У 1936 році був прийнятий 2-й чотирирічний план, основне завдання якого – забезпечення економічної незалежності Німеччини від імпорту і прискорений розвиток тих галузей, які становили базу військової промисловості.

Наслідки Другої світової війни для Німеччини – катастрофічні: обсяг промислового виробництва в 1946 році становив близько 33% від довоєнного рівня, сільське господарство відкинуто на 30 років, тому виробництво сталі скоротилося в 7 разів, видобуток вугілля впав більш, ніж у 2 рази. Німеччина позбулася 25 % своєї території, близько 12 млн осіб було виселено, кожен другий німець – безробітний, 20 % житла повністю зруйновано, а 25 % пошкоджено.

Після війни в Німеччині йшла запекла дискусія між прихильниками ринку та державного регулювання, що одержувало все більшу популярність під впливом ідей Кейн-

са. Основу соціально-орієнтованої ринкової економіки за Людвігом Ерхардом становили: приватна власність, вільні ціни, антимонопольне регулювання, низькі податки. При цьому новий економічний порядок гармонійно поєднував у собі ринкову свободу, державне регулювання, індивідуалізм, соціальну відповідальність із метою досягнення добробуту для всіх. Роль держави зводилася до визначення пріоритетів розвитку, нагляду і регулювання, створення максимально сприятливого інвестиційного й підприємницького клімату, а у ряді випадків, наприклад при вирішенні житлової програми, було використано достатньо масштабне втручання.

Із середини 1950 років країна вступила в смугу безперервного економічного зростання, що тривало майже до кінця 1960-х років. Цей період одержав назву «німецького економічного дива». Середні темпи економічного зростання становили близько 7,8 %. У середині 1950-х років ФРН займала друге місце за величиною золотовалютних резервів, третє – після США й Англії за обсягом промислового виробництва. Відповідаючи на питання про чинники успішного розвитку економіки Ерхард говорив, що це: «винахідливість підприємців, дисциплінованість і працьовитість робітників, уміла політика уряду».

Крім промисловості, також активно розвивалося сільське господарство, перевершивши довоєнний рівень вже в 1953 році. Неабиякою мірою цьому сприяла проведена у 1947-1949 роках земельна реформа, в результаті якої основна частина угідь юнкерських господарств перейшла до середніх та дрібних власників. Успіх реформ у Німеччині ще раз підтверджує, що синтетичні, комплексні підходи до реформування перехідних економік є ефективнішими. З початку реформ Німеччини було потрібно приблизно 12 років, щоб країна вийшла в лідери світової економіки.

Зупинимося на досвіді країни, яка теж програтила війну, але спромоглася звершити економічне диво. Вперше економічний прорив зробила Японія. У 1867 році до влади в країні пришли самураї-аутсайтери, які поставили завдання перетворити Японію на супердержаву. Із самого початку країна по-

чала переймати новітні технології у Заході і з активною допомогою держави створювати могутню економіку. Після закінчення війни Японія кілька років знаходилася під американською окупацією. Суть японської економічної стратегії полягає в такому: розвиток економіки на основі макропланування; створення органу, який би здійснював планування й розробляв як загальну стратегію економічного розвитку, так і галузеву, регіональну та зовнішньоекономічну. Ним стало Міністерство зовнішньої торгівлі й промисловості (МВТП), до складу якого увійшли горизонтальні відділення, такі як бюро міжнародної торгівлі, бюро промислової політики, бюро торгівлі та розвитку, бюро захисту навколишнього середовища. Крім горизонтальних бюро, до складу МВТП входять вертикальні відділення: бюро важкої промисловості; бюро хімічної промисловості; бюро текстильної промисловості й товарів широкого вжитку; бюро мінеральних ресурсів, нафти і вугілля; бюро комунального господарства й енергопостачання. Бюро дає поради різним галузям із таких питань, як динаміка попиту, використання потужностей, факторний аналіз вартості сировини, продуктивність праці, частка ринку, техніка і технологія, умови конкуренції. Крім того, японська держава приділяє велику увагу відносинам із бізнесом. Для координування економічної політики створено спеціальну економічну організацію «Кейданрен». Це федерація більше ніж 110 провідних промислових асоціацій, а також банки, страхові, оптові й роздрібні торгові компанії. У «Кейданрені» діє 39 комітетів, що включають більшість старших менеджерів найважливіших компаній. Ці комітети проводять дослідження з різних питань – від розвитку дрібного бізнесу і податків до науково-технічної та економічної політики. Пануючою ідеологією «Кейданрена» є вільне підприємництво, проте в своїх діях вона виходить з інтересів не тільки приватного сектора, але й держави, а також положення Японії у світі. Таким чином, головним в успіху економічного розвитку Японії після Другої світової війни є координація зусиль держави та бізнесу на основі вироблених програм і планування.

Південна Корея багато в чому скопіювала японський досвід, хоча її організаційно-економічна система має свою специфіку, країна розвивається на основі п'ятирічних планів, і тут також велику організаційну роль відіграє Міністерство торгівлі та промисловості [16, с. 158–160]. Відомий британський письменник й історик Пол Джонсон [26] пише, що бідним країнам властиво озиратися на всі боки у пошуках моделі розвитку, яка приведе їх до процвітання. Південна Корея побудувала процвітаючу капіталістичну економіку з демократією і верховенством права.

Термін «шведська модель суспільного розвитку» є загальновідомим. Сутність його полягає в сукупності заходів щодо соціального захисту людини. Економічна політика Швеції спирається на теоретичну концепцію, близьку до кейнсіанської, основи якої було закладено ще на початку ХХ ст. Саме тоді шведські дослідники (Віксель К.-Й., Кассель Г., Давідсон Д., Мюрдаль Г.-К., Улін Б.-Г., Лундберг Е., Ліндаль Е., Хаммаршельд Д.-Я.-А.-К.) опублікували низку праць, основні положення яких стосувалися ролі держави в економіці, необхідності підтримки високого рівня зайнятості як умови швидкого розвитку країни [6, с. 154; 14]. Повоєнне відновлення країн Західної Європи мало за основу широке застосування кейнсіанських інструментів державного регулювання. Так, максимальне стимулювання ефективного попиту компаній та населення досягалося зниженням ставок банківського кредитування, створенням додаткового державного попиту через бюджетні асигнування [10, с. 32–33].

Світова економічна криза середини 70-х років ХХ ст. супроводжувалася некерованою, «галопаючою» інфляцією. Необхідна була програма виходу із цієї ситуації. Так, Мілтон Фрідман, лауреат Нобелівської премії (1976 р.), спираючись на свою теорію грошей, запропонував жорстку програму подолання інфляції. Його концепція ввійшла в історію економічної науки під назвою «монетаризм» (економічна школа, яка акцентує увагу на змінах у кількості грошей, що перебувають в обігу, як визначальній функції цін, доходів і зайнятості) [6, с. 131–132;

21]. М. Фрідман не поділяв самої ідеї державного регулювання та пропонував вільну конкуренцію не тільки у промисловості чи сільському господарстві, а й в освіті, медицині та інших галузях соціальної сфери [5, с. 76–84].

Досвід 70-80-х років ХХ ст. показав, що державне втручання може стати реальною загрозою нормальному функціонуванню ринкової системи. Така ситуація зумовила появу ідей ліберально-ринкових систем. Найвпливовішим теоретиком лібералізму став Фрідріх-Август фон Хайєк (лауреат Нобелівської премії 1974 р.). Ринок є своєрідним інформаційним механізмом, що забезпечує одержання не фрагментарного, а системного знання про економіку, без якої неможлива ефективна господарська діяльність. Як стверджує Ф.-А. фон Хайєк, спонтанний характер ринкового порядку означає, що втручання у нього може підірвати механізм ринку і паралізувати господарську систему загалом.

Водночас деякі вчені продовжували розвивати кейнсіанські моделі економіки. Поль Самуельсон, лауреат Нобелівської премії з економіки 1970 року, проаналізував функції держави та способи їх реалізації. Основними з них він визначив дотримання економічної ефективності, вдосконалення процесу розподілу сукупного доходу держави, проведення міжнародної економічної політики, стабілізацію економіки за допомогою макроекономічних інструментів [13, с. 18–25; 15]. Дослідник запропонував поєднати ринкове регулювання з державним впливом на економіку, а саме: в період глибокого спаду використати бюджетні важелі, а за умови піднесення – кредитно-грошові. На його думку, ринковий механізм визначає ціни й обсяги виробництва, а держава регулює ринок за допомогою податків, державного субсидування та інших економічних методів [6, с. 86].

Англійський економіст Дж. Гелбрайт наголосив на системній ролі державного регулювання і виокремив такі його функції: регулювання, стимулювання, управління економікою. Суспільство дедалі більше усвідомлює, що існують вищі національні або національно-державні інтереси, які виявляються не лише у взаємовідносинах країн. Із таких

позицій стають зрозумілими природа й покликання держави як гаранта і захисника загальнонаціональних інтересів, до яких належать, насамперед, завдання, виконання яких забезпечує самозбереження нації, її виживання: охорона довкілля, захист від зовнішньої експансії, підтримка стабільного життя, чисельності нації, її здоров'я, а також інтелектуального потенціалу та працездатності населення [3; 18, с. 26–36].

Щодо нашої країни, то корупція, олігархізм і відсутність національної патріотичної еліти – це основні причини невдалих трансформацій економіки в Україні [27, с. 48]. Політолог Френсіс Фукуяма [25] зазначає, що ранні власники власності на Заході одержали її шляхом надання їм доступу до влади й корупційного впливу, але потім зрозуміли, що їхнє майбутнє багатство (або їхніх дітей) залежить від появи широкого верховенства закону. Джефрі Сакс [29] наголошує на тому, що корупція процвітає в невіданні. Швидке і широке розповсюдження інформації може виступити як стримувальний або дезінфікуючий засіб.

Влада повинна стимулювати, а не душити ринкову ефективність та інновації [30]. Щоб провести стійкі зміни в країнах, що розвиваються, потрібна реформа не тільки окремих механізмів, таких як негнучке трудове законодавство, але й фундаментальніших інститутів, наприклад, законодавчої і судової влади, щоб вони чутливіше реагували на потреби суспільства [28].

Виходячи із вищевикладеного, бачимо, що в економічній науці існує два підходи до державного регулювання економіки – класичний та кейнсіанський. На думку прибічників класичної економічної теорії, ринковий механізм є самодостатнім, а кейнсіанці вважають, що необхідне державне втручання. Кількість регулятивних функцій, які виконують держава й ринок, змінюється залежно від рівня техніко-технологічного роз-

витку, історичного етапу та національних особливостей.

На нашу думку, держава не повинна стояти осторонь процесів, які відбуваються в усьому світі, тобто переходу до нового етапу розвитку суспільства – інформаційного. Особливу увагу в державному регулюванні необхідно приділити агропромислому комплексу України у зв'язку з тим, що він гарантує продовольчу безпеку країни.

Висновки. Аналіз державного регулювання АПК розвинутих країн світу дає підстави зробити деякі концептуальні висновки щодо розбудови системи державного регулювання АПК в Україні:

1. Уряд має консолідувати зусилля всіх учасників ринку і збалансувати їхні інтереси, але перевагу віддавати інтересам села й селянства.

2. Субсидування державою страхової премії та відсотків за кредитами комерційних банків.

3. Створення Агентства економічного планування, Української організації сприяння розвитку зовнішньої торгівлі.

4. Розвиток повноцінної системи аграрного ринку неможливий без розвитку об'єднаних сільськогосподарських товаровиробників.

На нашу думку, державна підтримка сільського господарства України, передусім, необхідна для забезпечення конкурентоспроможності цього найважливішого сектору національної економіки, а для цього необхідно усунути нееквівалентний обмін, створивши умови для одержання середньої норми прибутку на рівні інших галузей національного господарства України.

Слід розширити функції державного регулювання щодо відновлення матеріально-технічної бази та впровадження сучасних технологій; створення виробничих, обслуговуючих і соціальних кооперативів; усунення диспаритету цін; посилення протекціонізму стосовно національного товаровиробника.

Список використаних джерел

1. *Вернадский И.* Очерк истории политической экономии / И. Вернадский – СПб.: Ред. экон. указ., 1858. – 224 с.
2. *Витте С.Ю.* Национальная экономика и Фридрих Лист / Витте С.Ю. – К.: Киевское слово, 1889. – 60 с.
3. *Гэлбрейт Дж.К.* Экономические теории и цели общества; пер. с англ. / Д.К. Гэлбрейт – М.: Прогресс, 1979. – 304 с.
4. *Давыдова Т.Е.* Концепция рыночного хозяйства: формирование, развитие, современный подход / Т.Е. Давыдова // Режим доступа: <http://www.ecsocman.edu.ru/db/msg/272102.htm>.

5. Довбенко М.В. Видатні незнайомці (Наукові ідеї, здобутки та життя економістів – лауреатів Нобелівської премії) / М.В. Довбенко. – Івано-Франківськ, 1995. – 204 с.
6. Довбенко М.В. Сучасна економічна теорія (Економічна нобелелогія): навч. посіб. [для студ. вищ. навч. закл.] / М.В. Довбенко – К.: Вид. центр «Академія», 2005. – 336 с.
7. Ежов В. Людвиг Эрхард и «немецкое чудо» / В. Ежов // Режим доступа: http://www.nasledie.ru/oboz/N03_00/03_18.htm.
8. Измайлов И. Шок не по-нашему / И. Измайлов // Режим доступа: http://www.erg-magazine.ru/vlast/foreign_exp/german_miracle.htm.
9. Кейнс Д.М. Общая теория занятости, процента и денег : избранное / Д.М. Кейнс. – М.: Эксмо, 2008. – 960 с.
10. Конкурентоспроможність економіки України в умовах глобалізації / [Жаліло Я.А., Базилук Я.Б., Белінська Я.В. та ін.]; за ред. Я. А. Жаліла. – К.: Нац. ін-т стратегічних досліджень, 2005. – 388 с.
11. Лист Ф. Национальная система политической экономии ; пер. с нем. / Ф. Лист. – СПб.: Изд. А. Э. Мертенс, 1891. – 452 с.
12. Маркс К. Капитал / К. Маркс, Ф. Энгельс. – М.: Политиздат, 1960. – 560 с.
13. Могильний О. Державне регулювання аграрного виробництва в період трансформації економіки / О. Могильний. – К.: Ін-т аграрної економіки УААН, 2002. – 430 с.
14. Мюрдаль Г. Современные проблемы «третьего» мира / Г. Мюрдаль. – М.: Прогресс, 1972. – 512 с.
15. Самуэльсон П.Э. Экономика ; пер. с англ. / П. Э. Самуэльсон, В. Д. Нордхаус – М.: Издательский дом «Вильямс», 2003. – 688 с.
16. Селищев А.С. Китайская экономика в XXI веке / А.С. Селищев, Н.А. Селищев. – СПб.: Питер, 2004. – 240 с.
17. Смирнов А. Опыт Германии: экономическое чудо [Электронный ресурс] / А. Смирнов. – Режим доступа: <http://www.contrtv.ru/common/2465.htm>.
18. Стеченко Д.М. Державне регулювання економіки : навч. посіб. [для студ. вищ. навч. закл.] / Д.М. Стеченко. – К.: Знання, 2006. – 262 с.
19. Тимошина Т.М. Экономическая история зарубежных стран / Т.М. Тимошина. – М.: Юстицинформ, 2003. – С. 312-332.
20. Усовский А. Экономика нацистской Германии [Электронный ресурс] / А. Усовский. – Режим доступа: <http://ledik1.narod.ru/Staty/EkonomikaGermanii.htm>.
21. Фридмен М. Количественная теория денег ; пер. с англ. / М. Фридмен. – М.: Эльф Пресс, 1996. – 132 с.
22. Черевко Г.В. Державне регулювання економіки в АПК : навч. посіб. [для студ. вищ. навч. закл.] / Г.В. Черевко. – К.: Знання, 2006. – 340 с.
23. Экономика фашистской Германии [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://4cms.ru/formirovanie-sovremenного-хоzyajstva/52-yeconomika-fashistskoj-germanii.htm>.
24. Ядгаров Я.С. История экономических учений: учеб. [для студ. высш. учеб. завед.] / Я.С. Ядгаров. – М.: ИНФРА, 2006. – 480 с.
25. Fukuyama Francis. What Happened to the Orange Revolution [Electronic resource] / Francis Fukuyama. – Mode of access: <http://www.the-american-interest.com/article.cfm?piece=1069.htm>.
26. Johnson Paul. Wanted: Global Role Models [Electronic resource]. Mode of access: / Paul Johnson. – Mode of access: <http://www.forbes.com/forbes/2011/0718/opinions-paul-johnson-current-events-global-role-models.htm>.
27. Klochko V.N. Revolutionary transformations in Ukraine / Klochko V.N., Merchanskiy V.V. // Sp.z o.o. «Nauka i studia». - № 4 (16) – Przemysl, 2009. – P. 48-53.
28. Rajan Raghuram. Conflict Management and Economic Growth [Electronic resource] / Raghuram Rajan. – Mode of access: <http://www.project-syndicate.org/commentary/underdevelopment-and-the-institutions-of-social-peace-y-raghuram-rajana.htm>.
29. Sachs Jeffrey D. The Global Economy's Corporate Crime Wave [Electronic resource] / Jeffrey D. Sachs. – Mode of access: <http://www.project-syndicate.org/commentary/the-global-economy-s-corporate-crime-wave.htm>.
30. Spence Michael. Rebalancing the State's Balance Sheet [Electronic resource] / Michael Spence. – Mode of access: <http://www.project-syndicate.org/commentary/why-states-should-build-asset-portfolios-by-michael-spence.htm>.

Стаття надійшла до редакції 29.08.2013 р.

* * *

*Pawel WYRZYKOWSKI, Market Research Department
Institute of Agricultural and Food Economics –
National Research Institute, Warsaw*

Food demand in the EU under conditions of economic slowdown

Scientific problem and analysis of recent researches and publications. The decline of global economic situation and weakening of export to third countries and internal demand, resulting from fiscal consolidation in 2011-2012 resulted in slowdown of economic activity in the EU Member States. During the recession, which is defined by Samuelsson as the period of recurrent decline in the main macro-economic categories – domestic product, income and employment [P. Samuelson, W. Nordhaus, 2012] there is reduced current consumer spending, including mainly expenditure to meet the needs of higher order [Bohlen, Carlotti and Mihas, 2010]. Consumer behaviour is geared towards reducing the size of purchased goods and reducing the costs of purchases e.g. by finding cheaper substitutes [G. Desvaux, B. Regoaut, B. Labaye..., 2009]. Consumers try to make rational purchasing decisions, paying more attention to product price and promotions [Nie, Zhao, Yo, 2012].

Food is a fundamental right, which meets the basic physiological need of humans. For this reason, the demand for it is characterized by its own peculiarities. The biology of the human body imposes, on the one hand, a minimal level of food consumption, essential for survival (autonomous consumption) and, on the other hand, due to the limited capacity of food consumption by humans this is determined by some degree of saturation. Demand for food is not only based on the physiological aspect. Functioning of humans in the socio-cultural environment enriches food needs with addi-

tional elements related to imitation, the need for security, prestige and requirements [Grzelak, Gałazka, 2011].

Considerable importance of food consumption for country economies fully justifies an analysis of the impact of economic recession on the changes in demand for food in the countries of the European Union. The effects of the economic crisis in the sphere of consumption are varied depending on the degree of development of each country [Smith, Shachmurove, 2011]. According to Eurostat data, in 2011, consumption in the sector of households and non-profit institutions operating for the benefit of the household sector accounted for 58% of the GDP of the European Union and the expenditure on food and non-alcoholic beverages accounted for 12% of the total expenditure of households [Gerstberger, Yaneva, 2013]. These percentages varied in individual countries.

In the market of food products, consumer behaviour is shaped primarily by economic factors – income of consumers and food prices, which the economists perceive as one of the most important determinants shaping demand [Zalega, 2013].

The objective of the article. The purpose of this article is to present changes in the demand for food in the EU under the influence of changing macroeconomic conditions i.e. GDP, the situation on the labour market, household income and food prices. Using the method of cluster analysis by Ward, an attempt was made to group countries in which trends in these changes were similar.

Data and methods

In the development of the results, methods of descriptive and comparative analysis were used as well as the statistical method of multidimensional grouping, which is a multidimensional statistical analysis tool for analyzing a given phenomenon in terms of a few features at the same time. The aim of multidimensional grouping method is to divide a set of observations into homogeneous subsets, based on a set of characteristics that describe them [Poczta-Wajda, 2010].

The Ward's method stands out among other hierarchical methods in that for the purpose of estimating the distance between the clusters of objects it adopts variance analysis. It involves minimizing the sum of squares of deviations of two hypothetical clusters, which may be formed at each stage of the analysis. It does not require a priori formulation of hypotheses as to the number of clusters. The data used in the publication come from the database of Eurostat and cover the years 2010-2012. Statistical analysis was performed using the Statistica 8 software for data from 2011.¹

Statement of the main results of the study. GDP in selected countries

According to UNSD data, in 2011 the total value of the global economy was USD 70201 billion. The economy of the European Union accounted for 25.1% of the world economy, i.e. 3.7% more than the economy of the United States.

In 2011, the economy of the European Union produced a total of goods and services with a value of 12 643 billion euros. The largest contribution to the GDP of the European Union was by Germany (20.5%), France (15.8%), United Kingdom (13.8%) and Italy (12.5%). The Polish economy was ranked 9th among the 27 EU countries, with a 2.9% share.

In 2010, after a period of recession in the years 2008-2009 caused by the global financial crisis rebuilding economic growth started in the European Union. In 2010, compared with the previous year in the EU-27, GDP increased on average by 2.1%, while it decreased by 4.3% the previous year.

In the first quarter of 2011, GDP growth accelerated to 2.4%, but in the subsequent quarters it declined, down to the level of 0.8% in the fourth quarter. The weakened economic growth was affected mainly the fiscal austerity policy, as well as the uncertain economic situation worldwide and unfavourable situation in financial markets and the labour market. In 2011 compared with 2010, economic growth in the EU-27 amounted to 1.6%. The highest growth was recorded by the Baltic States (Lithuania, Latvia and Estonia), which during 2008-2009 were leaders of GDP declines down to a dozen percentage points. With its 4.5% increase Poland was ranked just behind the Baltic countries. Declines in GDP were recorded in Greece, Portugal and Slovenia. Economic growth in the Baltic States was due mainly to the increase in private consumption, and in most other countries to the growth of net exports, especially in Slovakia, Ireland, Portugal and Cyprus.

Reduced activity in the global economy, resulting in the weakening of external demand and export, as well as the crisis in domestic demand, facing a large part of EU economies, slowed economic activity of the European Union in 2012². According to estimates by the European Commission in 2012 in the EU-27 GDP decreased by 0.3% and by 0.4% in the euro zone. Negative GDP growth in the EU was mainly caused by unfavourable economic situation in: Greece, Portugal, Cyprus, Italy and Slovenia. Countries which reported the highest annual GDP growth included: Latvia, Lithuania and Estonia.

In 2011, in the EU-27 the average level of GDP per capita amounted to 25 100 euros and was about 600 euros higher than a year earlier. The countries with the highest GDP calculated based on purchasing power parity (PPS)³ per capita were: Luxembourg, the Netherlands, Iceland and Austria. Poland was ranked 24th,

¹ due to absence of full data for 2012.

² According to the International Monetary Fund in the past year the world economy grew at a rate of 3.2% against 3.9% in 2011.

³ Purchasing Power Standard (PPS) is a common artificial currency unit used by Eurostat to compare countries in such a way that the differences in price levels are eliminated. The values in the PPS are obtained by dividing the original value in national currency units by the corresponding PPP (indicators of price differences between countries).

with the level of GDP representing 64% of the EU average⁴. In 2012 Poland went up by one position in the above classification (66.3% of

the average level in the EU), ahead of Hungary, Latvia, Bulgaria and Romania.

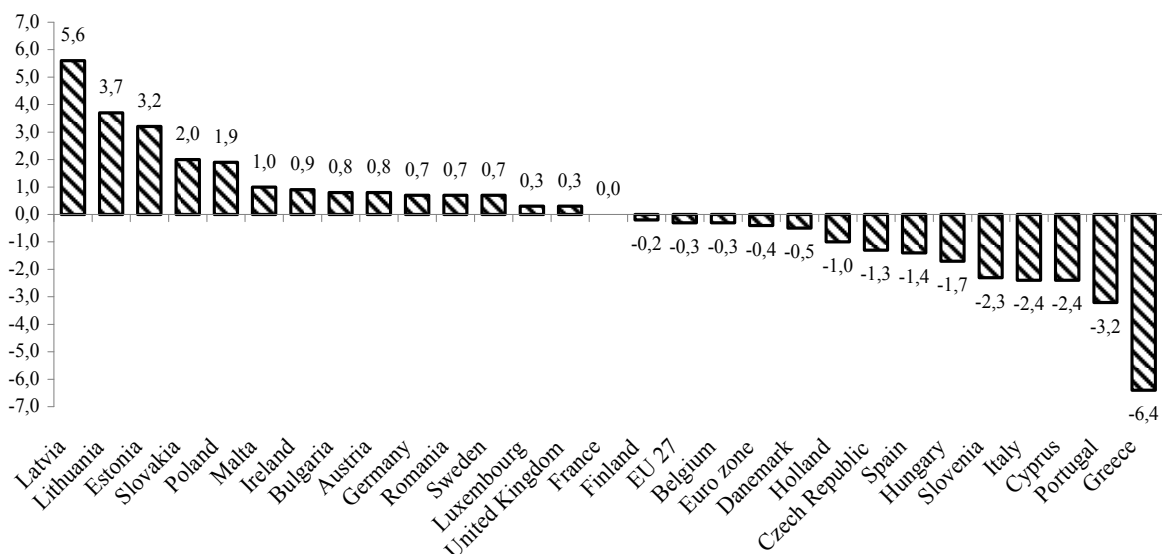

Figure 1. GDP in the EU countries in 2012 (%)

Source: Eurostat, own calculations.

Trends on the labour market

Economic recovery in 2010 was insufficient to achieve a clearer improvement in the situation on the labour markets in the EU countries. This is reflected, *inter alia*, in the low growth in the number of employed, maintained high level of unemployment and increased share of long-term unemployment.

In 2011, in the EU-27 the number of employed increased by 0.2%, after a decrease of 2.3% in 2009-2010². The situation on the labour market in different countries was varied. In nine Member States of the Community, there was a decline in the number of employed (largest in Lithuania – by 8.4%, Latvia – by 6.9% and in Greece – by 6.7%) and an increase in the other ones. The number of unemployed in the EU in 2011 represented an annual average of 23.1 million people and was higher by 59 thousand compared with the previous year. Harmonised unemployment rate³ remained at the same

level as in 2010 and amounted to 9.7%. Its growth was reported in Greece, Spain, Cyprus, Slovenia, Portugal and Ireland, and its fall in Germany, Belgium, the Baltic States and Slovakia. The highest unemployment rate was observed in Spain (21.8%) and Greece (17.9%) as well as in Latvia - 16.5%.

The weakening of economic activity in the EU in 2012 negatively influenced the labour market. From mid-2012, unemployment was observed in most EU countries. According to Eurostat in 2012, the harmonised average annual unemployment rate stood at 10.5% compared to 9.7% in 2011. The largest increase in unemployment was reported in Greece, in Cyprus and in Portugal and Spain, and its fall - in Lithuania, Latvia and Estonia.

In 2012, the highest rate of unemployment in a year was seen in Spain, Greece, and Portugal. The lowest harmonised unemployment rate was reported in: Austria, Luxembourg and Holland.

⁴ In Poland, as in other countries which joined the European Union in 2004, there has been a process of aligning the level of GDP to the average level in the European Union. In 2009 this indicator measured in PPS per capita amounted to 60.5% and 48.9% in 2003.

² Aged 15-64.

³ BAEL- Research on the economic activity of the population. According to this methodology, an unemployed person is deemed to be a person aged 15-74 years and meeting a total of three conditions:

- during the week surveyed they were not working,
- they actively looked for work (specific activities during the 4 weeks prior to the survey, including the week surveyed),
- they were willing to start work within two weeks after the survey.

The unemployed include persons who have found work, are waiting to start it (up to 3 months) and at the same time declare their willingness to take it up.

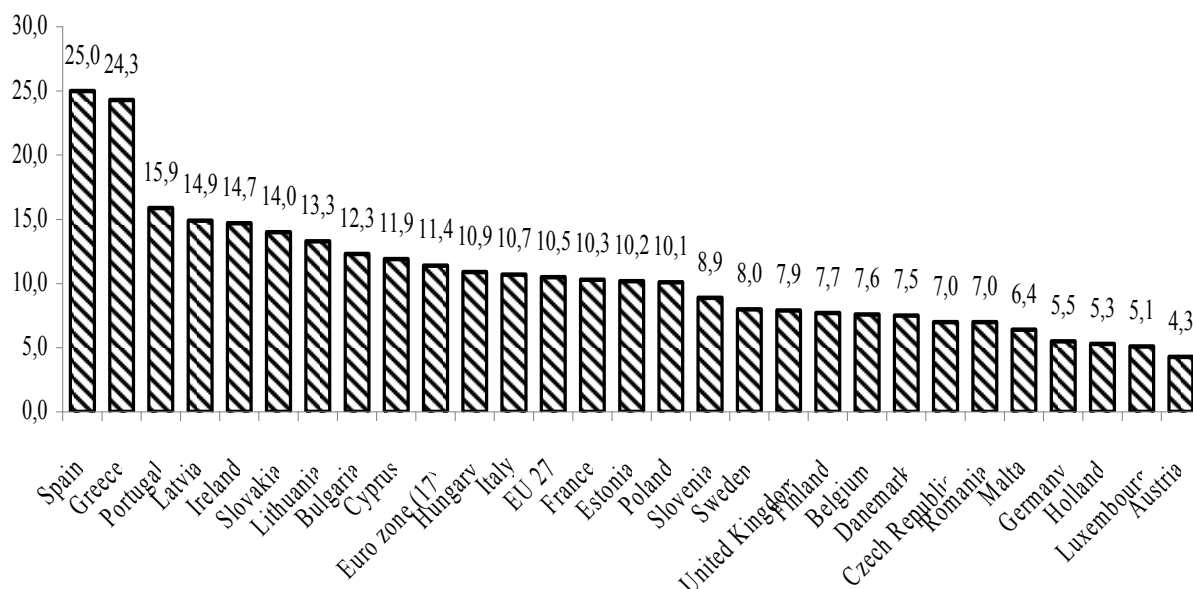

Figure 2. Harmonized Indices of Consumer Prices in Member States EU countries in 2012

Source: Eurostat, own calculations.

Income of the population in households (according to macroeconomic data)

In 2011 compared to 2010, in EU-27 real gross disposable income available to the household sector, calculated on the basis of data on income in national currencies adjusted by the rate of inflation (HICP) decreased by 0.7%, after an increase of 0.3% in the previous year. Income of the inhabitants of Sweden (3.3%), Hungary (3.0%), Latvia (2.3%) and Estonia (2.0%) increased most. In 2011 income fell most in Greece (by 9.9%), Cyprus (by 6.2%), Romania (by 4.8%), Portugal (by 4.6%), in Spain (by 3.5%) and in Ireland (by 3.4%).

Based on the Available Eurostat data, we may draw conclusions on changes that have taken place in real disposable income in the households sector per capita calculated according to purchasing power parity and expressed in a common notional currency (PPS)¹. According to this methodology, in 2011 in the EU-27 growth in real disposable income in the households sector was at 1.9% compared with the previous year and was lower than in the year

2010 (2.3%). The income of the population in Latvia increased significantly (by 8%), Sweden (by 5%), Hungary (by 4.8%), Estonia (by 4.4%), Germany (by 4.2%) and Poland (by 4.1%). In the first four countries revenue growth dynamics significantly deviated from 2010, when their decline was reported (Latvia - 1.8%, Estonia -2.2%), or only a slight increase (Sweden – by 0.7% and Hungary by 1.3%). In Germany and Poland in 2011, income increases were weaker than in 2010. In 2011, income of Greece inhabitants decreased (by 6.9%), Cyprus (by 4.4%), Romania (by 1.4%) Ireland (by 1.3%), Portugal (by 1.0%) and Spain (by 0.7%).

In 2011, the highest per capita income countries (by PPS) were: Luxembourg, Germany, Austria and France. The lowest income was achieved by the inhabitants of Bulgaria and Romania. Income of Poles was at 64% of the EU average.

According to Eurostat, in the years 2009-2011 real disposable income of the households sector grew in Poland at the fastest pace among the EU countries. As a result, their level became closer to the average in the Community (in 2009, income in Poland represented 60% of income in the EU-27).

EU food prices

In the European Union, in the years 2011-2012 increase in food prices was faster than in the previous two years and higher than the rate

¹ Real gross disposable income of households per capita in PPS is calculated as gross disposable income of households and non-profit institutions acting on behalf of households divided by purchasing power parity - PPP (calculated on the basis of the actual individual consumption of households), and the total population of the country concerned.

of inflation. According to Eurostat, in 2011, in the EU-27 prices food and non-alcoholic beverages per year increased by 3.4%, with inflation at 3.1%, and in 2012 grew by 3.0%, with an increase in overall consumer prices by 2.6%². In 2011, the food became most expensive in the new EU member countries (in Estonia by 9.4%, in Latvia by 8.4%, in Lithuania by 8.2%, and in Hungary by 7.3%, Bulgaria by 6.5% and Romania by 6.1%).

In 2012, the highest increase in the prices of food and non-alcoholic beverages (per year) was reported in the Czech Republic, Hungary,

Malta, Finland and Slovakia and Denmark. The countries with the lowest growth dynamics in food prices were: Ireland, Sweden and Greece as well as Spain, Holland, Latvia and Romania. In 2012, the average annual increase in food prices was 4.2% (HICP) and, as in the previous year, was higher than the average in the EU-27.

In December 2012, compared with December 2011, in the EU-27 prices of food and non-alcoholic beverages increased by 3.4%, with a total growth of prices of consumer goods and services by 2.3%.

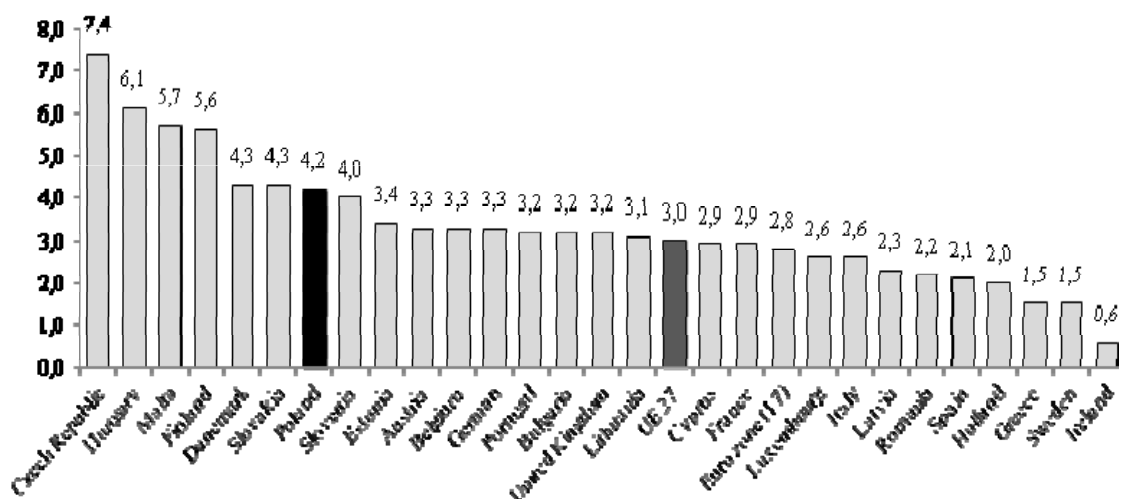

Figure 3. Annual average increase in the prices of food and non-alcoholic beverages in the EU countries in 2012 (%)

Source: Eurostat, own calculations.

Table 1. Macroeconomic indicators in Member States (%)

	PKB		Real income of households		Retail sale of food		Prices of food and non-alcoholic beverages		BAEL unemployment rate		Spending on food	
	2010	2011	2010	2011	2010	2011	2010	2011	2010	2011	2010	2011
EU 27	2.1	1.6	0.4	-0.7	-0.2	-1.1	1.1	3.4	9.7	9.7	2.0	-0.6
Euro zone (17)	2.1	1.5	-0.6	-0.6	0.3	-1.0	0.4	2.5	10.1	10.2	1.3	-0.1
Belgium	2.4	1.8	-1.4	-1.1	0.0	-0.2	2.1	2.4	8.4	7.2	1.9	-1.5
Bulgaria	0.4	1.8	-1.6	0.0	1.9	2.6	-0.5	6.5	10.3	11.4	8.0	:
Czech Rep.	2.5	1.9	4.8	0.0	0.8	-1.1	1.4	5.2	7.4	6.8	1.1	0.2
Denmark	1.6	1.1	2.2	0.2	-1.5	-1.1	0.4	4.0	7.6	7.7	1.5	-1.1
Germany	4.2	3.0	1.7	0.8	-0.5	0.1	1.4	2.9	7.2	6.0	1.6	1.1
Estonia	3.3	8.3	-6.3	2.0	-2.4	1.7	2.9	9.4	17.3	12.8	-6.5	-1.9
Ireland	-0.8	1.4	-3.4	-3.4	1.0	-0.5	-4.6	1.2	14.1	14.9	-1.9	3.7
Greece	-4.9	-7.1	-11.4	-9.9	-5.6	-6.0	0.1	3.1	12.7	17.9	-0.2	-3.6
Spain	-0.3	0.4	-4.8	-3.5	-1.3	-3.9	-0.4	1.7	20.2	21.8	3.0	0.1

² Harmonised indices of consumer prices (HICP) are calculated according to a harmonised methodology for the European Union by the Member States.

Extension Table 1

France	1.7	2.0	0.3	0.3	2.1	0.4	0.8	2.0	9.4	9.3	1.2	0.8
Italy	1.7	0.4	-0.8	-0.6	0.0	-2.7	0.2	2.6	8.5	8.5	0.7	-1.3
Cyprus	1.3	0.5	3.4	-6.2	6.3	5.2	0.8	4.5	6.5	8.1	4.2	1.9
Latvia	-0.9	5.5	-5.6	2.6	-5.2	1.3	-0.3	8.4	19.0	16.5	1.7	5.9
Lithuania	1.5	5.9	-0.5	-2.1	-8.4	0.9	-0.4	8.2	18.0	15.5	-6.5	1.2
Luxembourg	2.9	1.7	0.3	-1.6	0.9	3.1	0.9	2.7	4.4	4.9	2.0	2.4
Hungary	1.3	1.6	-1.1	1.5	-2.0	0.3	2.8	7.3	11.2	11.0	-1.4	-1.1
Malta	3.2	1.8			6.3	3.0	1.1	4.9	7.0	6.6	1.4	3.1
Holland	1.6	1.0	0.4	-0.7	1.0	-0.6	-0.1	2.2	4.5	4.4	1.6	-0.1
Austria	2.1	2.7	-0.4	-0.9	3.0	-0.3	0.4	4.4	4.5	4.2	1.1	-1.0
Poland	3.9	4.5	10.4	-2.0	-1.6	-5.6	2.6	5.1	9.7	9.8	0.1	-1.0
Portugal	1.9	-1.6	1.5	-4.7	2.5	-2.7	-0.2	2.1	11.4	13.4	:	:
Romania	-1.1	2.2	-4.7	-5.4	-9.4	-6.9	2.3	6.1	7.6	7.7	0.3	:
Slovenia	1.2	0.6	-0.9	-0.7	-1.7	-3.0	0.9	4.4	7.4	8.3	2.3	0.2
Slovakia	4.4	3.2	3.9	-1.6	1.8	-2.2	1.7	5.9	14.4	13.6	-1.9	-2.4
Finland	3.3	2.8	2.5	0.3	4.3	1.7	-3.6	5.9	8.5	7.9	4.3	-0.4
Sweden	6.6	3.7	12.7	9.2	0.3	0.1	1.3	1.3	8.8	8.0	0.0	2.2
United Kingdom	1.8	1.0	4.7	-2.0	-1.3	-0.5	3.4	5.5	7.9	8.2	-0.2	-1.7

Source: Eurostat, own calculations.

Expenditure on food in the household sector in the European Union

Slower pace of GDP growth, deterioration of the situation on the labour market, low income growth in the population and real increase in food prices— these are the main factors that led to the decline in demand for food in the European Union in the years 2011-2012. In 2011, in the EU-27, consumption of food and non-alcoholic beverages measured by real expenditure value in the sector of households after a slight recovery in 2010, declined by 0.6% - to the level recorded in 2008. Changes in consumption in individual countries were very varied. The biggest fall was recorded in Greece (by 3.6%), Slovakia (by 2.4%), Estonia (by 1.9%) and Great Britain (by 1.8%). In Austria, Belgium, Denmark, Poland, Hungary and Italy food consumption decreased by 1.0 - 1.5 percent. In some countries, it showed an upward trend, including *inter alia* in Latvia (an increase of 5.9%) and in Ireland (3.7%), Malta (3.1%), Luxembourg (2.4%) and Sweden (2.2%).

In 2011, in the EU-27 the average household expenditure on food and non-alcoholic beverages amounted to 1,800 euros per capita, which accounted for 12.9% of total expenditure. This was the same as in the previous year. In 2011, countries with the biggest share in the consumption structure were: Romania (27.5%),

Lithuania (25.4%), Latvia (19.9%), Estonia (19.8%) and Poland (18.9%). The smallest percentage of total expenditure was spent on food by inhabitants of Luxembourg (8.5%), the United Kingdom (9.1%) and Austria (9.9%).

Retail sale of food

Decline in demand for food in the European Union is confirmed in retail sales data. According to Eurostat, in 2011, the retail sale of food, beverages and tobacco, at constant prices, in the EU-27 decreased by 1.1% compared with the previous year¹. The decline was much larger than total sales (-0.2%). Sales of food, beverages and tobacco significantly decreased in Romania (by 6.9%), Greece (by 6%), Poland (by 5.6%), in Spain (by 3.9%), Slovenia (by 3.0%) and in Portugal and Italy (2.7%).

It is estimated that in 2012 in the EU-27, the pace of decline in retail sales of food, beverages and tobacco was similar to that recorded in 2011 and amounted to 0.9%, and in the euro zone it increased by 1.3% from 1.0% in 2011.

Classification of EU countries based on macroeconomic situation and the demand for food in 2011

¹ Data according to the Eurostat methodology are adjusted for the number of working days. They also include the smallest companies with up to 10 employees, i.e. mainly small shops.

Cluster analysis takes into account the impact of the following indicators: GDP, real income, and unemployment rate, the price of food and non-alcoholic beverages and retail food sales. On the basis of the above indicators from 2011 EU a grouping process for UE countries was conducted using the Ward's method². When analyzing the dendrogram, 5 clusters were identified. The first group is formed by

Greece, Spain, Portugal, Romania and Poland, which is characterized by a negative GDP growth rate in 2011, the largest decline in real income of household sector and the largest increase in the unemployment rate (1.8%). Consequently, the biggest decline was noted in it in terms of the demand for food measured by retail sales of food, which in 2011 fell by an average of 5% (fig. 4).

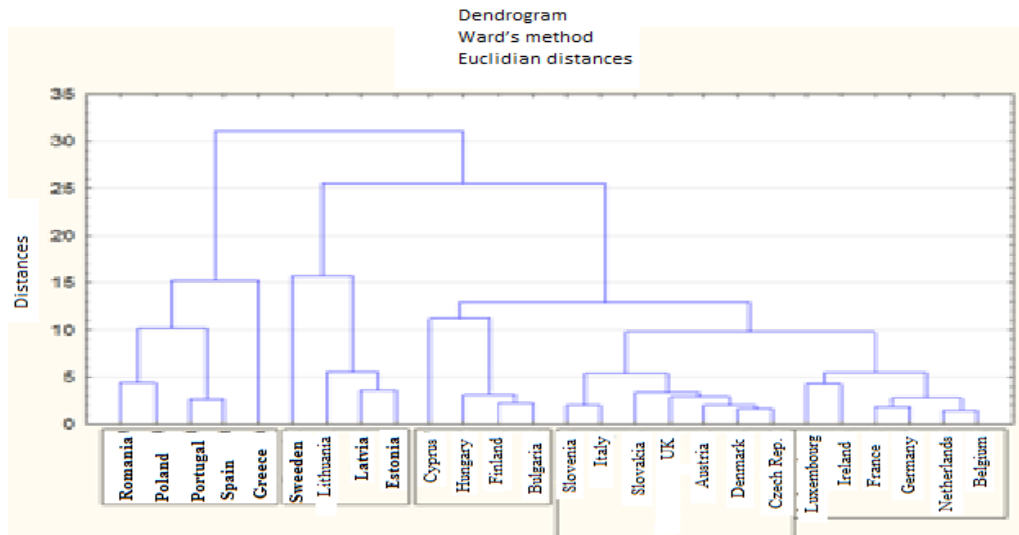

Figure 4. A Dendrogram of Euclidean distances made using Ward's method

Source: Eurostat, own calculations.

Another group is formed by Baltic states - Estonia, Lithuania, Latvia and Sweden, which saw the largest GDP growth compared with other groups in 2011 — by an average of 5.9%, an increase in real disposable income of the population – by an average of 2.9% and a decrease of unemployment rate – by an average of 2.6% The consequence of these phenomena was an increase in real retail food sales – by an average of 1.0%. In this group the highest in-

crease in the price of food and non-alcoholic beverages was also observed - by an average of 6.8%.

The smallest changes in retail food sales were observed in the group of countries with mature economies and a high level of economic development - Luxembourg, France, Germany, Ireland, the Netherlands and Belgium (by an average of 0.4%).

Table 2. Average values of macroeconomic indicators in 2011- for groups of UE countries (%)

Details	GDP	Real income of the population	Change in unemployment rate (in percentage points)	Prices of food and non-alcoholic beverages	Retail sale of food
Greece, Spain, Romania, Portugal, Poland	-0.3	-5.1	1.8	3.6	-5.0
Estonia, Lithuania, Latvia, Sweden	5.9	2.9	-2.6	6.8	1.0
Bulgaria, Cyprus, Finland, Hungary	1.7	-1.1	0.5	6.1	2.5
Slovakia, Slovenia, Italy, United Kingdom, Austria, Denmark, the Czech Republic	1.6	-0.8	-0.1	4.6	-1.6
Luxembourg, Ireland, France, Germany, Holland, Belgium	1.8	-1.0	-0.2	2.2	0.4

Source: own calculations.

Conclusions. The economic downturn in the years 2011-2012, which was the next wave of the crisis started in 2008, led to a negative demand shock, which as a consequence caused GDP declines in production volume in many European economies. These phenomena combined with negative changes in the labour market (employment decline, growth of unemployment) led to the deterioration of the income situation of the population in the EU countries. Increases in the price of food and alcoholic beverages which were higher than inflation resulted in real increases in the prices of food. In

this situation, consumers had to adjust their shopping behaviour to the new price structure and smaller income, mainly by reducing the demand for food. This was confirmed by a drop in real expenditure of the household sector on these items and a decline in retail sales of food. The attempt to group countries demonstrated that in 2011, Poland along with Greece, Spain, Portugal and Romania belonged to the group of countries with the highest real decline of income in households and consequently the strongest reductions in the demand for food.

References

1. *Desvaux G., Regout B., Labaye, E., Lepoutre, F., Widman W., Yu, F., Mendonca L.* [2009]: Beating the recession: Buying into new European consumer strategies. McKinsey Global Institute.
2. *Gasic M., Kurkowiak B.* [2012]: Substantial cross-European differences in GDP per Capita, Statistic in focus 47/2012, Economy and finance, Eurostat.
3. *Gerstberger Ch., Yaneva D.* [2013]: Analysis of EU-27 household final consumption expenditure – Baltic countries and Greece still suffering most from the economic and financial crisis Statistic in focus 2/2013, Eurostat.
4. Global employment trends 2012, MOP, 2012.
5. *Grzelak A., Galazka M.* [2011]: Związek potrzeb, popytu i konsumpcji żywności – ujęcie teoretyczne. Roczniki Ekonomiczne KPSW nr 4. [Tryb dostępu:] www.kpsw.edu.pl/menu/pobierz/RE4/37_grzelak_galazka.pdf [Data odczytu: maj 2013].
6. Labour Market Developments in Europe 2011, European Commission, 2011.
7. *Milusheva B., Gal P.* Income per capita varied by 1 to 4 across EU countries, Statistic in focus 35/2012, Economy and finance, European Commission, Eurostat, 2012.
8. *Nie B., Zhao F., Yu J.* [2010]: The impact of the Financial Crisis on Consumer Behavior and the Implication of Retail Revolution. [Tryb dostępu:] www.seiofbluemountain.com/en/search/detail.php?id=5611 [Data odczytu: maj 2013].
9. *Piekut M.* [2013]: Konsumpcja w polskich gospodarstwach domowych na tle krajów europejskich. *Problemy Zarządzania* vol.11, nr 1 (40), t.1 23-39, Wydział Zarządzania UW, Warszawa.
10. *Poczta-Wajda A.* [2010]: Nowoczesne techniki analityczne w kształceniu na studiach ekonomicznych. Wydawnictwo UE, Poznań.
11. *Samuelson P., Nordhaus W.* [2012], *Ekonomia*, Wydawnictwo REBIS, Poznań.
12. *Teichgraber M.* [2012]: European Union Labour Force Survey – Annual results 2011, Population and social conditions, , Statistics in focus 40/2012, European Commission, Eurostat.
13. The EU in the world 2013 – a statistical portrait, European Commission, Eurostat, 2013.
14. World Economic outlook October 2012, Coping with High Debt and Sluggish Growth, International Monetary Fund World Economic and Financial Surveys, International Monetary Fund, 2012.
15. *Zalega T.* [2013]: Spożycie produktów żywnościowych w wielkomiejskich gospodarstwach domowych w Polsce w okresie kryzysu finansowo-ekonomicznego. *Problemy Zarządzania* vol.11, nr 1 (40), t.1 68-87, Wydział Zarządzania UW, Warszawa.

The article has been received 28.10.2013

* * *

*А.Г. ЦУРКАН, доктор экономических наук,
конференциар, ведущий научный сотрудник
Института экономики, финансов и статистики, Республика Молдова*

Проблематика статистической оценки особенностей инновационной деятельности в АПК

Постановка проблемы. Создание в Молдове инновационной экономики ставит неотложную задачу выбора долгосрочной стратегии инновационно-технического развития, так как после многих десятков лет "революционных" реформ состояние молдавской экономики в целом и сельского хозяйства, в частности, характеризуется беспрецедентным сокращением объемов производства и экономической активности хозяйствующих субъектов АПК. При этом следует учитывать тот факт, что исторически Республика Молдова относится к той категории стран мира, для которых АПК является одной из важнейших отраслей экономики и одним из главных источников занятости в стране.

По данным официальной статистики, валовой продукт сельского хозяйства после стремительного "обвала" 90-х годов до сих пор не достиг предреформенного уровня и «львиная» доля всей сельскохозяйственной продукции производится в хозяйствах населения или фермерских хозяйствах при помощи примитивных средств труда и доиндустриальных технологий.

Очевидно, что нынешнее положение в отечественной экономике не дает возможности отнести ее к категории «инновационная». Вот почему в научном сообществе возникло и сформировалось устойчивое убеждение о необходимости осуществить управ-

ляемый перевод молдавской экономики с нынешнего состояния в требуемое.

Для его реализации логично воспользоваться предложенным в современной науке об управлении общим инструментом обеспечения выполнения различных задач, решаемых не в автоматическом режиме, а с привлечением человеческих усилий.

Ведь хорошо известен тот факт, что инновационный путь развития, соединяющий знания и технику с рынком, – это единственно возможный путь, дающий возможность Молдове не только обеспечить продовольственную безопасность страны, но и сохранить свою государственность. Вот почему понимание необходимости реформирования аграрной экономики на основе внедрения инноваций является одной из острых задач и его значение в последнее время возрастает [15].

Мировой опыт показывает, что, как правило, экономический кризис и депрессия преодолеваются внедрением инновационных технологий, создающих новые производственные возможности, освоение которых обеспечивает переход к росту.

Анализ последних исследований и публикаций. Проблема статистической оценки особенностей инновационной деятельности в АПК нашла свое отображение в исследованиях Л.Я. Аврашкова [1], А.П. Андропова [2], Е.А. Блинниковой [3], В.А. Иванова [4], И.Г. Ушачева [5], М.В. Кучиева [7], Н.А. Масленникова [9] и других ученых. При этом возникает необходимость научного обоснования и характеристики особенно-

стей инновационной деятельности в аспекте их статистической оценки, чего мы и собираемся достичь в данной публикации в общем виде.

Цель статьи – теоретико-методическое обоснование сущности и необходимости осуществления статистической оценки особенностей инновационной деятельности в АПК Молдовы.

Изложение основных результатов исследования. Наша страна на данном этапе находится в начале пути построения современной инновационной экономики. Хотя многое уже сделано, гораздо большее предстоит. Перевод экономики Молдовы на инновационный путь развития диктует необходимость точного знания положения дел в каждой отрасли и в целом по всей экономике для выявления наиболее благоприятных условий ее развития.

Управление экономическими процессами как на макро-, так и на микроуровне требует наличия значительного объема статистической информации. Конечно, с помощью последней можно украсить или исказить любую действительность, что зависит от качества данной информации. Очень часто при использовании статистической информации мы не задумываемся о ее природе, о том, что стоит за столбцами цифр и насколько точны произведенные расчеты. Однако следует учитывать тот факт, что некачественная статистическая информация разрушительна, так как на ее основании можно предпринять неверные действия с далеко идущими последствиями [19].

Проведение качественной статистической оценки зависит от полноты статистической информации, поскольку известно, что любые расчеты можно выполнять лишь в том случае, если для этого есть все необходимые статистические данные. Невозможность полностью оценить ту или иную деятельность ведет к неправильной государственной политике, которая в конечном итоге ведет к отставанию нашей страны в экономическом развитии.

Учитывая, что статистика – это инструмент функциональной диагностики, необходимый для принятия адекватных управленческих и политических решений, совершен-

но очевидно, что в современных условиях государственное управление должно опираться на точную информацию и знания о происходящих процессах не только на макро-, но и на микроуровне. При этом статистическая информация должна быть объективной и пользоваться доверием не только у государства, но и у потребителей данной информации. Для чего необходимо повысить качество сопоставляемости показателей и, в первую очередь, через унификацию методологии их исчисления [19].

Это в полной мере относится и к оценке инновационной составной аграрного бизнеса.

Сложность оценки инновационной деятельности аграрно-промышленного сектора Республики Молдова состоит в том, что здесь сконцентрировано несколько задач, которые следует решить:

I. Определить понятийный аппарат, применимый для характеристики инновационной деятельности в агропромышленном комплексе (АПК).

II. Определить особенности инновационного процесса в агропромышленном производстве (АП).

III. Выделить систему показателей для статистического анализа инновационной деятельности аграрно-промышленного сектора.

Для этого сконцентрируем внимание на каждом из данных обстоятельств.

Трудность и новизна оценки инновационной деятельности АПК для Молдовы порождает массу методологических проблем, которые надо решать, и вопросов, на которые нужно отвечать.

Вполне естественно наличие многообразия мнений не только по поводу путей к поставленной цели, но и по основным понятиям и содержанию процесса. Дискуссионность понятий, отсутствие согласованности в формулировках порождают неуверенность и нечеткость в действиях, что в свою очередь приводит к распылению сил созидания и их тяге в противоположные стороны. Поэтому ныне очень важно найти взаимопонимание хотя бы на терминологическом уровне [16].

Вот почему для качественной статистической оценки инновационных процессов в

АПК требуется четкое понимание термина «инновация».

Несмотря на постоянно возрастающий объем публикаций в области инноваций за последнее время, понятийный аппарат инноватики разработан еще не полностью, так как один и тот же термин трактуется по-разному, а иногда даже отождествляется, что говорит об актуальности определения и уточнения сущности инновации.

По справедливому замечанию научного обозревателя газеты «Известия» С. Лескова, «Про инновации говорят чаще, чем о футболе, но каждый под инновациями понимает что-то свое» [8].

Эта мысль подтверждается и данными Всероссийского фонда изучения общественного мнения (ВЦИОМ). Так, сравнительно недавний опрос показал, что 47% опрошенных толкуют этот термин по-разному, а 53% вообще не знают что это такое. В общем, по выражению академика А. Дынкина, «Заболтали у нас инновации...». Единого толкования термина и понятия «инновация» нет и в профессиональной среде экономистов, занимающихся различными аспектами этой проблемы. Возможно, это объясняется тем обстоятельством, что, по данным изысканий авторов, в нормативной и справочной литературе термин «инновация» появился недавно – в Большом Экономическом словаре (2001 года издания), где была дана одна из трактовок этого термина. Правда, в Интернете ссылки на термин «инновация» встречаются не в пример чаще. Но доступ в Интернет имеют только 40% населения, половина из которого данной тематикой вообще не интересуются [20].

В исследованиях отечественных экономистов термин «инновация» стал широко применяться с переходом экономики к рыночным отношениям. До этого в отечественной экономической литературе проблематика нововведений широко освещалась в рамках исследований научно-технического прогресса (НТП), развития науки и техники [4].

Причём толкование, отличное от бытового подхода: «инновация – это введение в производство новинок». И от очень неточного словарного толкования (кстати – чрезвычайно редкого!) «инновация – это новая

техника, технология, являющаяся результатом достижений научно-технического прогресса» (Большой Экономический словарь (2001 года издания)). И уж тем более от предлагаемого (правда – достаточно редко [1,13]): считать инновацию абсолютным синонимом термина «нововведение». При этом становится совершенно непонятно – зачем общеупотребительное русское слово «нововведение» заменять гораздо менее употребляемым иностранным словом «инновация» [20].

Автор разделяет позицию тех исследователей, которые считают неправомерным отождествление понятий «новшество» и «инновация».

Новшество – это оформленный результат фундаментальных, прикладных исследований, разработок или экспериментальных работ в какой-либо сфере деятельности по повышению эффективности. Новшества могут оформляться в виде: открытий; изобретений; патентов; товарных знаков; рационализаторских предложений; документации на новый или усовершенствованный продукт, технологию... и т.д. Вложение инвестиций в разработку новшества – половина дела. Главное – внедрить новшество, превратить его в форму инновации, т.е. завершить инновационную деятельность и получить положительный результат, затем продолжить диффузию инновации. Эти этапы относятся к инновационной деятельности как процессу [14].

*Применительно к административной экономике инновацией называется новшество, реально «внедренное» в практическую деятельность того или иного субъекта народного хозяйства. Следовательно, **внедрение** – это атрибут директивной «экономики», в силу тотального распространения отношений руководства там возможно силовое введение новшеств. В рынке внедрение невозможно по принципу.*

Это значит, что если *новшество* состоит из разработки новой идеи, отраженной на схемах, чертежах или досконально описанной, но ее не используют ни в одной отрасли или сфере, и на рынке она не может найти потребителя, то эта новая идея, это знание, представляющее собой результат творческого труда, **не является инновацией**.

Вот почему целесообразно разграничить понятия «новшество» и «инновация» [9].

Инновация обязательно содержит два аспекта – **новизну** и **практическое**, почти всегда коммерческое, **использование**.

По мнению автора, для правильной статистической оценки инновационной деятельности АПК необходимо использовать единое определение «инновации» в соответствии с международными стандартами (Руководства семейства Фраскати [16, 17]). Согласно этим документам *инновация* определяется как *конечный результат инновационной деятельности, получивший воплощение в виде нового или усовершенствованного продукта, внедряемого на рынке, нового или усовершенствованного технологического процесса, используемого в практической деятельности, либо в новом подходе к социальным услугам* [16].

В Кодексе о науке и инновациях Республики Молдова инновация трактуется как применение нового или усовершенствованного конечного результата деятельности в области научных исследований и трансфера технологий, получившего воплощение в форме конкурентоспособных новых или усовершенствованных знания, продукта, услуги, процесса, используемых в практической деятельности и/или реализуемых на рынке [6].

Обобщая приведенные определения этого термина, можно дать такую формулировку понятия инновация. *Инновация – коммерциализация научных знаний, получивших воплощение в виде новой или усовершенствованной продукции (услуги), техники, технологии, организации производства, управления и приносящих различные виды эффекта*.

Применительно к АПК инновации представляют собой реализацию в хозяйственной практике результатов исследований и разработок в виде новых сортов растений, пород и видов животных и кроссов птицы, новых или улучшенных продуктов питания, материалов, новых технологий в растениеводстве, животноводстве и перерабатывающей промышленности, новых удобрений и средств защиты растений и животных, новых методов профилактики и лечения животных и птицы, новых форм организации и управления различными сферами экономи-

ки, новых подходов к социальным услугам, позволяющих повысить эффективность производства [7].

Для Молдовы сельское хозяйство имеет стратегическое значение в связи с тем, что около половины населения проживает в сельской местности. Следовательно, для этой части населения эффективное функционирование сельскохозяйственных предприятий является основой благосостояния. Аграрная реформа оказала негативное воздействие на состояние сельскохозяйственной отрасли, которое не удастся преодолеть в условиях использования экстенсивных методов хозяйствования. Поэтому инновационный путь развития должен стать определяющим для аграрного производства страны.

Применительно к агропромышленному комплексу организационно-экономическая сущность инновационных процессов связана с целями и задачами их развития, которые заключаются в постоянном организационно-экономическом, техническом и технологическом обновлении агропромышленного производства, направленном на его совершенствование с учетом достижений науки, техники и мирового опыта. Конечной целью инновационного развития отрасли является формирование аграрной экономики инновационного типа. Однако следует учитывать, что АПК совершенно другой мир – мир, живущий по другим правилам, с иной скоростью, где другие убеждения и ценности жизни и что ни одно его звено не зарабатывает эффективно лишь оттого, что куплена новая техника, элитные семена или лучшие в мире удобрения. Многие считают, что проблемы в АПК во многом возникают из-за слабости государственного протекционизма в сельском хозяйстве. Сложность аграрного производства и его особенности (воспроизводство в сельском хозяйстве протекает при одновременном взаимодействии и экономических и естественно биологических процессов) предопределяют своеобразие подходов и методов управления инновационным процессом, сочетание различных типов инноваций, усиление роли государства в стимулировании инноваций.

Опыт зарубежных стран показывает, что наука, наукоемкие технологии, активная ин-

новационная деятельность являются исходной движущей силой всей хозяйственной жизни, и преимущественный прирост сельскохозяйственного производства обеспечивается за счет реализации научно-технических достижений. В развитых странах особое внимание уделяется инновационной поддержке АПК. В Америке имеется целая система, которая подобно мощному насосу скачивает, систематизирует и распространяет все новое в области науки, техники и технологий, что может содействовать дальнейшему прогрессу в аграрном секторе страны.

Из середины 80-х годов XX века стимулирование инновационной деятельности АПК является приоритетным направлением научно-технической политики Евросоюза с целью преодоления отставания развитых стран Евросоюза от США, Японии и других стран в развитии наукоемких производств, связанных с биотехнологией и др. В Германии за 40 лет интенсивность труда выросла почти в 10 раз, что указывает на применение при создании эффективных производств самых современных технологий – в первую очередь к ним относится выстроенная система взаимоотношений между сельскими товаропроизводителями и инжиниринговыми компаниями. В Германии предприниматель напрямую не закупает оборудование на заводе-изготовителе или в его представительстве. Немецкого сельхозтоваропроизводителя, обратившегося к изготовителю оборудования, сразу переадресуют к инжиниринговой компании, которая представляет интересы этого производителя оборудования и несет всю ответственность за конечный результат [7].

Исследованиями установлено, что применительно к аграрному производству *инновационная деятельность – это совокупность действий по созданию новой или усовершенствованной аграрной продукции и способов ее производства и переработки на*

основе научных, маркетинговых исследований и передового производственного опыта. В большей мере инновационная деятельность связывается с доведением научных, технических идей, разработок до конкретной продукции и технологии, пользующейся спросом на рынке.

Производство конкурентоспособной продукции возможно только при использовании достижений научно-технического прогресса, в основе которого лежат инновационные процессы, позволяющие вести непрерывное обновление сельскохозяйственного производства. Научно-технический прогресс в аграрном секторе – сложный динамичный процесс, который включает в себя: *формирование новых идей и получение знаний; технологическое освоение научных разработок; внедрение нововведений в виде интенсивных технологий, прогрессивной техники и оборудования; оценку экономической эффективности нововведений; выбор оптимальных форм организации производства и труда; распространение новых идей и знаний; а также обучение кадров, способных сознательно и мотивированно участвовать в этом процессе.*

Главное препятствие воспроизводству научно-технологического потенциала в стране и полноценному осуществлению инновационной деятельности – отсутствие целостной национальной инновационной системы. Цепочки создания инновационной продукции в Молдове разомкнуты: фундаментальные исследования не переходят в прикладные, прикладные – в ОКР, а последние – в промышленную продукцию. Звенья цепочки оторваны друг от друга, и каждое решает свои собственные задачи.

Для характеристики инновационной деятельности агропромышленного комплекса используют такие типы инноваций: [3, 11] (рис.1).

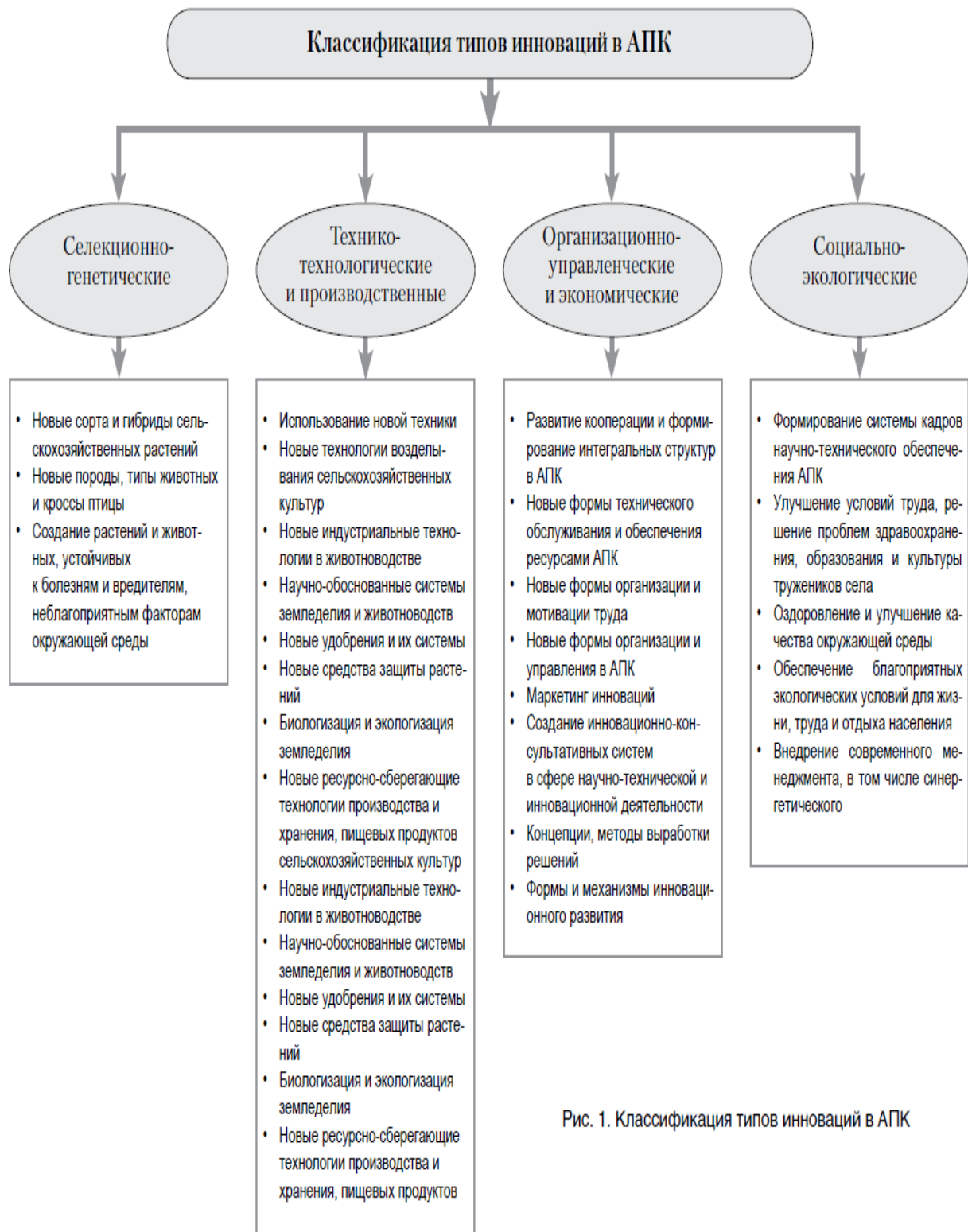

Рис. 1. Классификация типов инноваций в АПК

Инновационный процесс в АПК имеет специфические особенности, обусловленные многообразием природно-климатических условий, форм собственности и хозяйствования, сезонностью производства и слабой инновационной восприимчивостью. При этом следует учитывать, что применительно к различным отраслям и сферам народного

хозяйства сущность инновационной деятельности не имеет принципиальных отличий, однако существенные различия могут иметь направления и характер инновационного процесса. Так, инновационный процесс в АПК имеет свою специфику, обусловленную, прежде всего, особенностями агропромышленного производства и, в частности,

входящего в него сельского хозяйства. Таковыми особенностями являются:

множественность видов сельскохозяйственной продукции и продуктов ее переработки, существенная разница в технологиях их возделывания и производства;

значительная зависимость технологий производства в сельском хозяйстве от складывающихся природных и погодных условий;

большая разница в периоде производства по отдельным видам сельскохозяйственной продукции и продуктам ее переработки;

высокая степень территориальной разобщенности сельскохозяйственного производства и существенная дифференциация отдельных регионов по условиям производства;

разный социальный уровень работников сельского хозяйства, требующий значительно большего внимания к подготовке кадров и повышению их квалификации, организации последипломного образования.

К числу наиболее характерных особенностей развития инновационных процессов в АПК относятся:

множественность форм и связей сельскохозяйственных товаропроизводителей с инновационными формированиями;

обособленность большинства сельскохозяйственных товаропроизводителей на всех уровнях: от организаций, производящих научно-техническую продукцию, до предприятий, осуществляющих ее реализацию;

отсутствие четкого и научно обоснованного организационно-экономического механизма передачи достижений науки сельскохозяйственным товаропроизводителям и, как следствие, существенное отставание отрасли по освоению инноваций в агропромышленном производстве.

Инновационный процесс в АПК может протекать в разных формах. Он может развиваться интенсивно, замедленными темпами или очень медленно, то есть экстенсивно.

В Молдове на определенных стадиях развития сельского хозяйства делались попытки ускорения темпов инновационного про-

цесса. Типичным примером такой попытки является массовое внедрение интенсивных технологий в сельском хозяйстве в первой половине 1980-х годов. Интенсивные технологии возделывания сельскохозяйственных культур являются конечным результатом научных исследований в области технологии производства сельскохозяйственной продукции. Несмотря на проведенную значительную работу по массовому внедрению интенсивных технологий, в целом по стране выдающихся результатов достигнуто не было, хотя и урожайность основных сельскохозяйственных культур и продуктивность животноводства в эти годы несколько повысилась.

В настоящее время, по прошествии многих лет после этого этапа, стало очевидным, что это было единственно верное направление развития сельского хозяйства. В те годы значительно активизировалась инновационная сфера АПК и можно было предвидеть, что такое направление приведет к увеличению производства, а следовательно, и потребления продукции сельского хозяйства. Тем не менее, ход инновационного процесса в АПК можно характеризовать как экстенсивный, то есть вялотекущий, хотя в предреформенный период наблюдалась определенная тенденция к росту эффективности использования земли и увеличения производства сельскохозяйственной продукции [5].

При этом для реализации инновационной модели развития АПК есть определенные предпосылки и возможности. Только за 2010-2011 маркетинговый год учеными Академии наук Молдовы создано 130 сортов и гибридов сельскохозяйственных культур, 12 новых селекционных форм животных и птиц, разработано 5 новых технологий, 28 единиц машин, приборов и оборудования, испытано более 20 препаратов защиты растений [10]. В то же время основную долю проектов по технологическому трансферу составляют проекты агропромышленного комплекса (рис.2).

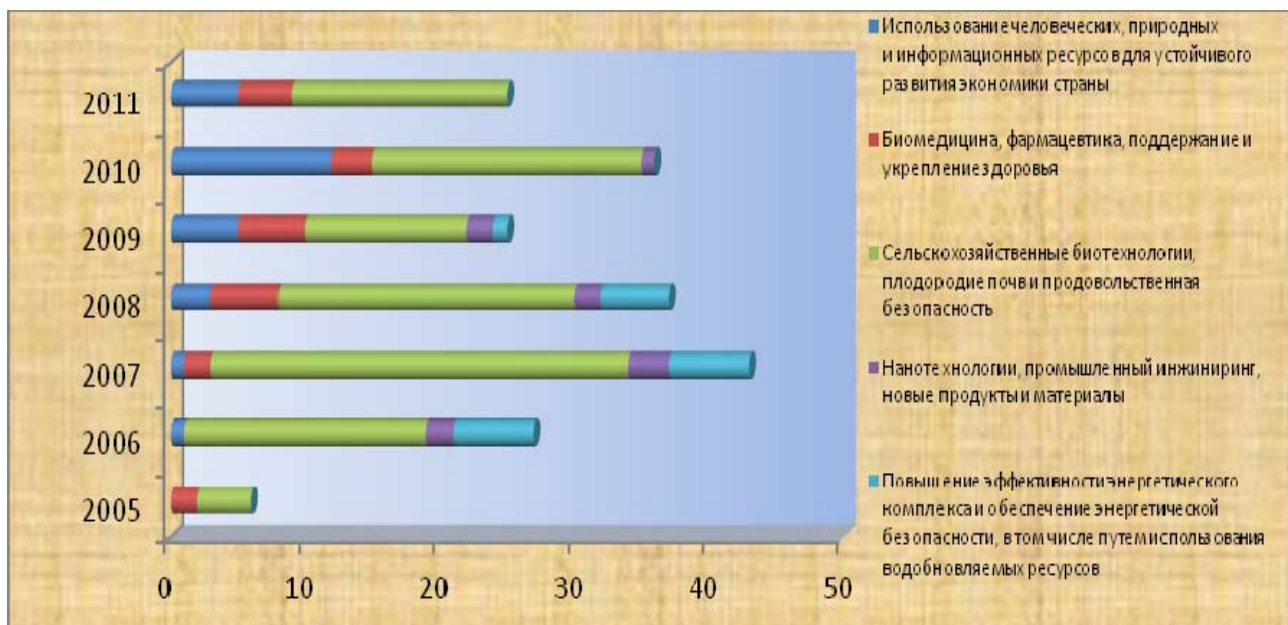

Рис. 2. Динамика проектов по технологическому трансферу в соответствии со стратегическими направлениями (2005 – 2011 гг.)

Однако на инновационный процесс в АПК влияют ряд факторов, сдерживающих инновационную активность: недостаток собственных средств у большинства предприятий, финансовой поддержки со стороны государства, информации о новых технологиях; несовершенство законодательной и правовой базы, неразвитость инновационной инфраструктуры, отсутствие квалифицированного персонала, недостаточная мотивация для освоения нововведений, неустойчивое финансовое состояние организаций и недостаток финансовых ресурсов [3].

Следует выделить три главные причины отсутствия инноваций в АПК. Во-первых, отсутствие спроса на конкретные готовые инновационные продукты производимые научным сектором. Во-вторых, инертность бизнесменов, занятых в АПК, особенно среди мелких производителей, фермеров. Еще одна причина – отсутствие взаимодействия между властью и бизнесом по этим вопросам.

Прежде чем сформулировать основные направления повышения инновационной активности, которые логически вытекают из указанных выше условий и факторов развития данного процесса, следует обратить внимание на складывающуюся тенденцию переноса ответственности за инновационный процесс в АПК непосредственно на сельскохозяйственных товаропроизводителей. Вместе с тем опыт стран с развитым интен-

сивным сельскохозяйственным производством показывает, что за научно-технический прогресс в этой специфической отрасли несет ответственность все общество, потребляющее ее продукцию. Сельское хозяйство в силу своих специфических особенностей и ограниченных организационно-экономических и технических возможностей не может эффективно функционировать без помощи государства, которое должно не только иметь собственную инновационную политику, но и непосредственно осуществлять регулирование инновационного процесса. За последние несколько десятилетий мировой опыт убедительно доказывает, что ускорение научно-технического прогресса во всех отраслях экономики, в том числе и в сельскохозяйственном производстве, и как следствие повышение экономической эффективности достигается преимущественно за счет активизации инновационной деятельности.

В связи с этим основные направления повышения инновационной активности в АПК заключаются не только в активизации деятельности непосредственных исполнителей инновационного процесса, но и в системе определенных государственных мероприятий по активизации самого процесса. К ним относятся: государственная поддержка научно-инновационной сферы; постепенная переориентация органов управления от административно-управленческих функций на

инновационную деятельность; приближение деятельности научных учреждений непосредственно к запросам производства; активизация функционирования всех организационных форм инновационного процесса по оказанию помощи агропродуцентам во внедрении достижений науки и техники; развитие специализированной информационной службы АПК для организации многоканальной информации о научных достижениях, рекомендациях к освоению в производстве путем привлечения всех средств массовой информации (печать, радио, телевидение и др.); организация массовой переподготовки кадров на всех уровнях инновационного процесса; разработка и внедрение системы экономического стимулирования дальнейшего развития инновационного процесса в АПК; реализация целевых государственных, отраслевых и региональных научно-технических программ [5, с. 32-33].

Однако прогресс в решении проблемы активизации инновационной деятельности в сельскохозяйственном производстве в Молдове в современных условиях невозможен без соединения трех основных факторов: аграрной науки, капитала и собственно товаропроизводителей. Интеграция вышеперечисленных факторов однозначно определяет формирование инновационного механизма, который должен стать инструментом реализации региональной политики, направленной на поддержку и стимулирование инновационной деятельности в сельском хозяйстве.

Учитывая тот факт, что создание, применение и диффузия знаний имеют фундаментальное значение для экономического роста и благосостояния народов, на центральное место выдвигаются потребности в более совершенной статистике инноваций. Со временем природа и разнообразие инноваций варьировались, при этом изменялась и система показателей, необходимых для отслеживания этих перемен и обеспечения политиков надлежащими инструментами анализа.

Вопросами статистической оценки инновационных процессов в мире заняты все государства, однако до сих пор не сложилась единая система оценки инноваций агропромышленного комплекса. Международные

методологические пособия (пособия семейства Фраскатти, подготовленные под совместной эгидой ОЭСР и Европейской комиссии (Евростата) [16,17]) лишь частично отвечают на поставленные перед нами вопросы, так как данные работы не учитывают особенности инновационного процесса в агропромышленном комплексе. При этом учитывая, что все мировое сельское хозяйство движется в направлении усиления наукоемкости производимой продукции, необходимо ставить и последовательно решать задачу качественного статистического измерения инновационного развития АПК.

Иного пути нет, если имеем цель интегрироваться в мировое сельское хозяйство и занимать в нем соответствующую нишу. При этом необходимо разобраться, что же такое инновационное развитие? [12]

Под инновационным развитием понимается, прежде всего, цепь реализованных на рынке новшеств. Оно более успешно, когда охватывает не одну узкую область (например, производство комбикормов), а включает в себя также сферы, влияющие на общий результат (управление, маркетинг, обучение персонала, финансы, продажу и т.д.). Следовательно, инновационное развитие должно иметь комплексный характер.

Соответственно, качественная оценка такого комплексного развития возможна только в случае, если для этого есть все необходимые статистические данные.

Учитывая, что инновационное развитие включает не только основной инновационный процесс, но и инновационный потенциал (т.е. развитие системы факторов и условий, необходимых для его осуществления), вытекает конкретная задача замера исходных параметров последнего, определения его места в общем потенциале АПК. Общий потенциал АПК включает основные составляющие – производственно-технологический, научно-технический, финансово-экономический, кадровый и собственно инновационный потенциал, который представляет как бы ядро всего потенциала, органически входя в каждую его часть [2]. Недооценка такого подхода приводит к тому, что за характеристики инновационного потенциала часто выдаются показатели, относя-

щиеся к научно-техническому, производственно-технологическому, кадровому или иным компонентам общего потенциала АПК. В подобных случаях собственно инновационный потенциал не вычленяется, не замеряется и, как следствие, целенаправленно не развивается. В итоге не достигается результат – прирост новых конкурентоспособных товаров и услуг. Безусловно, между частями общего потенциала существуют более сложные диалектические связи, но бесспорно одно: инновационный потенциал определяет как бы завершающую часть производственного цикла и его реальные пропускные возможности, что существенно сказывается на конечном результате.

Поэтому разработка системы показателей является основополагающим фактором для качественной статистической оценки инновационной деятельности АПК, так как государственное управление в современных условиях должно опираться на точную информацию и знания о происходящих процессах.

Выводы. Проанализированные проблемы являются только частью проблем, которые

необходимо решить для того, чтобы пользователи статистической информации могли провести качественный анализ инноваций в АПК.

Сложность статистической оценки инновационной деятельности аграрно-промышленного сектора Республики Молдова состоит в том, что следует решить одновременно несколько задач: *определить понятийный аппарат и особенности инновационного процесса в агропромышленном производстве, а также выделить систему показателей для статистической оценки инновационной деятельности аграрно-промышленного сектора.*

Следует отметить, что проблема способов оценки инновационной деятельности в АПК не является проблемой лишь молдавской статистики. Однако от правильности оценки данной деятельности зависит, в конечном счете, стратегия развития государства. При этом следует учитывать, что неполновесная оценка той или иной деятельности ведет к неправильной государственной политике, которая в конечном итоге ведет к отставанию страны в экономическом развитии.

Список использованной литературы

1. Аврашков Л.Я. Инновационный менеджмент: учеб. / Л.Я. Аврашков. – М.: ИНФРА, 2005.
2. Андропов А.П. Проблемы инновационного развития АПК / А.П. Андропов // Эксперт. – 2009. – №17. – С.34-37.
3. Блиникова Е.А. Организационно-экономические направления и механизмы развития инновационной деятельности в растениеводстве [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.dissercat.com/content/organizatsionno-ekonomicheskie-napravleniya-i-mekhanizmu-razvitiya-innovatsionnoi-deyatelnos>.
4. Иванов В.А. Сущность, классификация инноваций и их специфика в аграрном секторе. Корпоративное управление и инновационное развитие экономики Севера / В.А. Иванов // Вестник Научно-исследовательского центра корпоративного права, управления и венчурного инвестирования Сыктывкарского государственного университета [Электронный ресурс] / Сыктывкарский государственный университет – Электрон. вестник – Сыктывкар: СыктГУ, 2005. – Режим доступа: <http://www.syktu.ru/>
5. Инновационная деятельность в аграрном секторе экономики России / [под ред. И.Г. Ушачева, И.Т. Трубилина и др]. – М.: Колос, 2007. – С. 25.
6. Кодекс о науке и инновациях Республики Молдова. Статья 20, 2004.
7. Кучиева М.В. Специфика инноваций в агропромышленном комплексе // Сб. материалов Всерос. науч.-практ. конф. “Пути совершенствования управления экономикой региона”. – 2010. – С. 188-195.
8. Мазуренко С. Инновации – это симбиоз государственной политики и рыночных отношений / С. Мазуренко // Известия, 2008. – Март.
9. Масленников Н.А. Инновационная деятельность японских компаний (1990-2005 гг.): автореф. дис. на соискание ученой степени канд. экон. наук / Н.А. Масленников. – М., 2009. – С.11.
10. Отчет АНМ за 2010 и 2011 гг. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.asm.md
11. Перчинская Н.П. Инновационное развитие агропромышленного комплекса в Республике Молдова / Н.П. Перчинская, В.С. Стич // Инновации. – 2008. – № 2(160). – С. 84-89.
12. Тускаев Т.Р. Инновационное развитие АПК как важнейшая составляющая конкурентоспособности предприятий отрасли / Т.Р. Тускаев, М.В. Кучиева. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://hasdgu.ru/Sborniki/puti_sovershenstvovaniya_upravlenija_ekonomikoj_r.pdf.
13. Уткин Э.А. Инновационный менеджмент / Э.А. Уткин, Н.И. Морозова, Г.И. Морозова. – М.: АКАЛИС, 1996.
14. Фатхутдинов Р.А. Инновационный менеджмент: учеб. для вузов, 5-е изд. / Р.А. Фатхутдинов. – СПб.: Питер, 2005. – С. 14-15.

15. Юдина В.И. Развитие инновационной деятельности в сельском хозяйстве [Электронный ресурс] / В.И. Юдина. – Режим доступа: <http://www.dissercat.com/content/razvitie-innovatsionnoi-deyatelnosti-v-selskom-khozyaistve-na-materialakh-orenburgskoi-oblas>.
16. Пособие Фраскати, 2002. – Париж: Ин-т статистики ЮНЕСКО.
17. *Manuel d'Oslo*: Principes directeurs pour le recueil et l'interpretation des donnees sur l'innovation, 3e edition OECD/EC, 2005.
18. *Susu-Turcan A.* Problems of the evaluation innovation activity in the agro-industrial sector in the Republic of Moldova Scientific Papers Management, Economic Engineering in Agriculture and Rural Development vol.11, Issue 2/2011. – P. 232–236.
19. *Stratan A.* Considerații privind calitatea informației statistice / A. Stratan, A. Turcan. Revista „Intellectus” (B) 4/2011. – P. 41–46.
20. <http://www//1abrate.ru/articles/azgaldov-kostin-eight-steps-to-inovative-economy>. – 2009.pdf.

Статья получена редакцией 19.02.2013 г.

* * *

Новини АПК

Україна та Китай підписали протоколи про постачання вітчизняної аграрної продукції

З наступного року вітчизняна сільськогосподарська продукція (соя та ячмінь) надійде на китайський ринок. Відповідні фітосанітарні протоколи підписав Міністр аграрної політики та продовольства України Микола Присяжнюк з представниками Генеральної адміністрації нагляду за якістю, інспекції та карантину Китайської Народної Республіки.

«Експортний потенціал України постійно зростає. Уряд продовжує системну роботу щодо розширення географії експорту вітчизняної сільгосппродукції. На цьому неодноразово наголошував Президент і це є невід'ємною частиною Стратегії розвитку агросектору до 2020 року. Ринок Китаю дуже привабливий для України з точки зору розширення постачання зернових та олійних», – зазначив Микола Присяжнюк.

«Завдяки підписанню протоколів збільшиться частка вітчизняної сільгосппродукції в загальному товарообігу КНР. Це сприятиме реалізації китайсько-українських інвестиційних проектів в аграрному секторі України», – додав Міністр.

Микола Присяжнюк наголосив, що візит Президента України Віктора Януковича став логічним завершенням успішних переговорів Мінагрополітики з представниками КНР щодо експорту продукції аграрного сектору економіки України до Китаю. За словами Президента України Віктора Януковича, АПК став однією з основних галузей, якій було приділено велику увагу під час переговорів. Можна очікувати на 8 млрд дол. інвестицій в економіку держави, у тому числі в аграрний сектор. Наразі сторони переходять до практичної реалізації спільних проектів.

«Ми обговорили питання активізації стратегічного партнерства і перехід до практичної реалізації цілої низки спільних проектів у різних галузях економіки», – зазначив Глава держави.

Прес-служба Мінагрополітики України

*О.С. ВДОВЕНКО, аспірант**
Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки»

Економічна сутність фінансової безпеки суб'єктів підприємництва в аграрній сфері економіки

Постановка проблеми. В умовах побудови ринкових відносин пріоритетним напрямом має бути підтримка економічної стабільності та економічного зростання як основи національної безпеки країни, що визначається рівнем безпеки окремих секторів економіки, серед яких – сільське господарство. Однією з важливих складових економічної безпеки є фінансова, без якої практично неможливо ефективно здійснювати підприємницьку діяльність в аграрній сфері.

Важливість фінансової безпеки підприємств в аграрній сфері економіки як складової фінансової безпеки країни і підтримка сталого її рівня пов'язана з необхідністю вирішення продовольчої та екологічної безпеки, тому є стратегічним напрямом економічної політики держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженнями у сфері фінансової безпеки держави та суб'єктів господарювання реального сектору економіки, а також окремими теоретичними аспектами формування системи фінансової безпеки займалися О.І. Барановський [1], І.О. Бланк [2], З.В. Герасимчук [3], К.С. Горячева [4], Я.Ф. Жаліло [7], М.М. Єрмошенко [5], О.В. Гривківська [6] й інші вітчизняні вчені. Більшість із них вважають, що економічна безпека є основним підґрунтям усієї національної безпеки, оскільки ґрунтується на фінансах, тому фінансова безпека є базисом для економічної та національної безпеки України в цілому.

Іноземні автори [8, 10, 11] розглядають фінансову безпеку як достатню кількість коштів у громадян і домогосподарств, що дає їм змогу максимально задовольняти свої потреби. Саме через це забезпечується стабільне функціонування фінансової системи країни.

Високо оцінюючи їхній внесок у дослідження щодо забезпечення фінансової безпеки держави та суб'єктів господарювання, варто зосередити увагу на визначенні теоретичних засад формування фінансової безпеки суб'єктів підприємництва аграрного сектору економіки. Нині є багато нерозв'язаних проблем у цій сфері, зокрема пов'язаних із фінансовою діагностикою й прогнозуванням кризових явищ, вибором фінансових важелів і методів забезпечення фінансової стабільності та ефективної діяльності, а також оцінкою їх реалізації.

Мета статті – визначення економічної сутності поняття «фінансова безпека суб'єктів підприємництва в аграрній сфері економіки» й аналіз визначальних факторів її формування.

Виклад основних результатів дослідження. Перш ніж розглянути сутність поняття варто розглянути трактування поняття «безпека» різними авторами.

Так, Великий тлумачний словник сучасної української мови (за ред. Бусела В.Т.) [12, с.70] дає тлумачення безпеці як «стану, коли кому, чому-небудь ніщо не загрожує».

С.В. Мочерний та інші в своєму Економічному енциклопедичному словнику [13, с. 50] під безпекою розуміють «стан захищеності певного об'єкта або суб'єкта від різних загроз і наявність комплексу відповідних заходів для усунення таких загроз».

* Науковий керівник – В.М. Жук, доктор економічних наук, професор, член-кореспондент НААН.
© О.С. Вдовенко, 2014

У Юридичній енциклопедії (за ред. Шемшученка Ю.С.) [14, с. 207] зазначено, що «безпека – стан захищеності життєво важливих інтересів особи, суспільства й держави від зовнішньої та внутрішньої загрози».

Поняття «безпека підприємства» є ширшим, яке дає характеристику саме від чого є загрози підприємству.

Так, в Економічній енциклопедії [15, с.95] зазначається, що «безпека підприємства – це стан захищеності життєво важливих інтересів підприємства, компанії від мафіозно-тіньових структур, нечесної конкуренції, некомпетентних рішень, недосконалих законів, а також здатність протистояти, цим загрозам і реалізовувати внутрішні цілі».

В економічному енциклопедичному словнику [13, с. 50] при визначенні «безпеки підприємства організаційно-економічної» зосереджено увагу на внутрішніх чинниках, що її визначають, тобто вважаючи під нею «стан захищеності інтересів підприємства, фірми або компанії від некомпетентного або навмисного шкідливого управління, від хиб ринкової економіки і недосконалого державного регулювання та іншого, а також комплекс заходів щодо їх нейтралізації».

Термін «фінансова безпека» рідко трапляється в словниках, енциклопедіях тощо, однак в Економічному енциклопедичному словнику [13, с. 505] наводиться поняття «фінансової безпеки держави» як «стану розвитку та функціонування фінансової системи, для якого властива стійка національна валюта, стабільне й динамічне економічне зростання (за низьких темпів інфляції або її відсутності), а внутрішній і, насамперед, зовнішній борги не загрожують фінансовій системі крахом, в результаті чого фінансові ресурси країни ефективно використовуються в інтересах окремої людини, трудового колективу, різних соціальних верств та груп і всього суспільства».

Фінансова безпека може бути визначена як стан найефективнішого використання корпоративних ресурсів, виражених у найкращих значеннях фінансових показників прибутковості й рентабельності бізнесу, якості управління та використання основних і оборотних коштів, структури його капіталу, нор-

ми виплат за цінними паперами, а також курсової вартості його цінних паперів як синтетичного індикатора поточного фінансово-господарського становища й перспектив її технологічного та фінансового розвитку. Головна мета фінансової безпеки підприємства полягає в тому, щоб гарантувати його стабільне й максимально ефективне функціонування на нинішній час та високий потенціал розвитку в майбутньому [16, с. 101].

Поняття «фінансова безпека» як самостійний об'єкт дослідження є порівняно новим, і тому нами ширше сформульована сутність фінансової безпеки підприємства, яка складається із здатності його самостійно розробляти й проводити фінансову стратегію відповідно до цілей загальної, корпоративної стратегії, в умовах невизначеного і конкурентного середовища [17, с. 75-78].

На думку І.А. Бланка, «фінансова безпека являє собою систему кількісних та якісних параметрів фінансового стану підприємства, у комплексі відображаючи рівень його фінансової захищеності» [2].

О.А. Кириченко [18, с. 15] вважає, що «фінансова безпека підприємства являє собою фінансовий стан і фінансову стабільність, здатність забезпечити підприємству нормальний ефективний розвиток його діяльності. Узагальнюючим показником оцінки безпеки є необхідний приріст власного капіталу підприємства. Цей показник оцінки фінансової безпеки містить також фактор контролю основної цілі власника підприємства – приріст власного вкладеного капіталу».

К. Горячева визначає концептуальні основи фінансової безпеки підприємництва як фінансовий стан, що характеризується: 1) збалансованістю та якістю сукупності фінансових інструментів, технологій і послуг, які використовуються підприємством; 2) стійкістю до внутрішніх та зовнішніх загроз; 3) здатністю фінансової системи суб'єкта господарювання забезпечувати реалізацію власних фінансових ресурсів і гарантувати ефективний та сталий розвиток фінансової системи підприємства [4, с. 5].

На думку О. Приказюка [19, с. 83], «фінансова безпека сільськогосподарського підприємства – це такий фінансовий стан, який характеризується стійкістю до внутрі-

шніх і зовнішніх загроз, здатністю забезпечувати реалізацію власних фінансових інтересів та сталий розвиток усієї фінансової системи. При цьому внутрішні й зовнішні загрози проявляються у впливі на діяльність підприємства різних ризиків».

Визначальними факторами фінансової безпеки, на думку автора, «можна вважати прибутковість сільськогосподарської діяль-

ності, яка визначається за допомогою показників рентабельності. Так, за рахунок прибутку можна збільшити власний капітал підприємства, сформувати достатній резервний фонд, застрахувати основні ризики у страховій компанії та започаткувати нові напрями сільськогосподарського виробництва для диверсифікації бізнесу».

Показники прибутковості сільськогосподарських підприємств Вінниччини за видами економічної діяльності (сільське господарство та пов'язанні з ним послуги)*

Показник	2007 р.	2008 р.	2009 р.	2010 р.	2011 р.
Чистий прибуток / збиток, тис. грн	171084,4	415939	178301	827401	1437000,4
Рентабельність усієї діяльності, %	8	13,2	4,9	17,6	23,3
Рентабельність операційної діяльності, %	15,3	20,1	14,5	27,1	30,9

*Джерело: [20, 21].

Отже, в цілому простежується позитивна тенденція діяльності сільськогосподарських підприємств Вінницької області, що підтверджується одержанням ними прибутку впродовж 2007-2011 років, сума якого в 2011 році становила 1437000,4 тис. грн, або збільшилася порівняно з 2007 роком на 1265916 тис.грн, або в 8,4 раза (табл.).

Зменшення суми чистого прибутку в 2009 році порівняно з 2008-м у 2,3 раза (з 415939 тис. грн до 178301 тис. грн) пов'язане із значним зростанням витрат, а саме: в 1,2 раза – адміністративних, в 1,7 раза – витрат на збут, в 1,5 раза – фінансових, в 1,04 раза – інших витрат.

За цей же період скоротився й рівень рентабельності всієї діяльності як відношення чистого прибутку (збитку) до всіх витрат діяльності (з 13,2% в 2008 році до 4,9% у 2009-му) і рентабельності операційної діяльності, що визначається як відношення фінансового результату від операційної діяльності до витрат операційної діяльності (з 20,1% в 2008 році до 14,5% у 2009-му), що є свідченням зниження стійкості та стабільності фінансового стану, а отже, загрозою фінансовій безпеці й пов'язаною із негативним впливом світової фінансової кризи.

Труднощі створення дієвої системи фінансової безпеки суб'єктів підприємництва аграрної сфери зумовлені необхідністю одночасної розробки складних теоретичних і вирішення практичних питань. Так, на від-

міну від адміністративно-командної економіки, за якої економічна безпека суб'єктів аграрної сфери в цілому й фінансова зокрема забезпечувалися вертикально побудованими методами тотального централізованого управління, процеси забезпечення безпеки в ринкових умовах розпоршуються по багатьох суб'єктах і напрямках діяльності, які мають власні, часто протилежні інтереси, не притаманні попередній системі. За нових умов починає переважати горизонтально побудована розпорошена система безпеки. При цьому найважливішим стає завдання теоретичного обґрунтування та розробки методів практичного розв'язання цих проблем з урахуванням створення нових або зваженої адаптації раніше діючих структур адекватно до нових функцій безпеки і пошук ресурсів, необхідних для їх виконання [22, с. 71].

На думку В.І. Волошина [23, с. 81], «основними недоліками існуючого в країні механізму, покликаного забезпечувати належний рівень фінансової безпеки підприємництва, є: недосконалість програмного й нормативно-методичного забезпечення державної політики; недостатня ефективність роботи органів державного управління всіх рівнів (особливо регіонального та місцевого) щодо забезпечення економічної безпеки підприємництва; несформованість вітчизняної інфраструктури безпеки бізнесу (особливо регіональної й місцевої). Для подолан-

ня цих недоліків потрібно розвивати дієвий механізм інституційного, громадського і правового регулювання сектору МСП, метою якого має стати усунення перешкод розвитку й ризиків для життєздатності малих і середніх підприємств».

Наявність сприятливих природно-кліматичних умов та родючих земель в Україні доводять про потужний потенціал і можливості ефективного сільськогосподарського виробництва суб'єктами підприємництва аграрної сфери економіки за умови забезпечення стійкості й стабільності фінансової безпеки.

Висновки. 1. Фінансова безпека суб'єктів підприємництва в аграрній галузі визначається таким станом, за якого підпри-

ємства стабільно та ефективно функціонують в умовах галузевої невизначеності, включаючи конкурентне середовище і виконання суспільно-економічних функцій продовольчої та екологічної безпеки.

2. Забезпечення фінансової безпеки суб'єктів аграрного бізнесу неможливе без державної політики, основним напрямом якої є сприяння розвитку підприємницької ініціативи на селі шляхом застосування механізмів фінансової підтримки з боку держави. Лише комплексні дії суб'єктів підприємництва та держави, спрямовані на підтримання фінансової безпеки шляхом створення умов і вжиття заходів для одержання необхідного рівня, забезпечать бажаний результат.

Список використаних джерел

1. Барановський О.І. Фінансова безпека в Україні (методологія оцінки та механізм забезпечення): [моногр.] / О.І. Барановський. – К., 2004. – 734 с.
2. Бланк И. А. Управление финансовой безопасностью предприятия / И.А. Бланк. – К. : Ника – Центр, 2004. – 784 с.
3. Герасимчук З.В. Економічна безпека регіону: діагностика та механізм забезпечення / З.В. Герасимчук, Н.С. Вавдіук. – Луцьк : Надвір'я, 2006. – 244 с.
4. Горячева К.С. Механізм управління фінансовою безпекою підприємства: автореф. дис... канд. екон. наук: спец. 08.06.01 «Економіка, організація і управління підприємствами»/ К.С. Горячева. – К., 2006. – С. 5.
5. Єрмошенко М. М. Фінансова безпека держави: національні інтереси, реальні загрози, стратегія забезпечення / М.М. Єрмошенко. – К. : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2001. – 310 с.
6. Гривківська О.В. Забезпечення фінансової безпеки сільського господарства: [моногр.] / О.В. Гривківська – Тернопіль: Астон, 2012. – 340 с.
7. Жаліло Я.А. Економічна стратегія держави у нестабільних ринкових економічних системах: [моногр.]. – К.: НІСД, 1998. – 144 с.
8. Bouris Mark. Yellow Brick Road to Your Financial Security / Mark Bouris. – Allen & Unwin, 2008. – 256 p.
9. Country Financial Security Index: overview [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.countryfinancialsecurityindex.com/overview.php>.
10. Lewis D. Solomon. Financial security & personal wealth / Solomon Lewis D - Transaction Publishers, 2005. – 249 p.
11. Taro Y. Elementary Sampling Theory / Y. Taro – Englewood Cliffs, NJ.: Prentice-Hall, 1967. – 399 p.
12. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод., допов. та CD) / уклад. і гол. ред. В.Т.Бусел.- К. Ірпінь: ВТФ «Перун», 2007. – 1736 с.
13. Мочерний С.В. Економічний енциклопедичний словник / С.В. Мочерний, Я.С. Ларина, О.А. Устенко, С.І. Юрій. – У 2 т. –Т.1; за ред. С.В. Мочерного. – Львів: Світ, 2005. – 616 с.
14. Юридична енциклопедія: У 6 т. / редкол.: Ю.С. Шемшученко (відповід. ред.) та ін. – К.: «Укр. енциклоп.», 1998. –Т.1: А-Г 672 с.
15. Мочерний С.В. Економічна енциклопедія у 3 т. / С.В. Мочерний. – Т. 1. Вид. центр «Академія», 2000. – 864 с.
16. Ареф'єва О.В. Економічні основи формування фінансової складової економічної безпеки / О.В. Ареф'єва, Т.Б. Кузенко // Актуальні проблеми економіки. – 2009. – №1(91). – С. 101
17. Захаров О.І. Організація та управління економічною безпекою суб'єктів господарської діяльності: навч. посіб. / О.І. Захаров, П.Я. Пригунов. – К., 2008. – С.75-78.
18. Кириченко О.А. Вплив інфляційних процесів на фінансову безпеку підприємства / О.А. Кириченко, Ю.Г. Кім // Економіка і держава. – 2009. – № 1. – С. 13-17.
19. Приказюк О. Прибуток у формуванні фінансової безпеки сільськогосподарських підприємств / О. Приказюк // Банківська справа. – 2009. – № 2. – С. 82-88.
20. Фінансово-економічні показники діяльності сільськогосподарських підприємств Вінниччини. Стат. зб. / Державна служба статистики України. Головне управління статистики у Вінницькій області; за ред. В.Ф. Пікало). – 2011. –156 с.
21. Фінансово-економічні показники діяльності сільськогосподарських підприємств Вінниччини. Стат. зб. / Державна служба статистики України. Головне управління статистики у Вінницькій області; за ред. В.Ф. Пікало. – 2012. – 124 с.

22. Квятківський Ю.В. Критерії оцінки фінансової безпеки суб'єктів аграрної сфери / Ю.В. Квятківський // Економіка АПК. – 2009. – № 11. – С.70-75.

23. Волошин В.І. Проблеми та пріоритети зміцнення фінансової безпеки малого й середнього підприємництва в Україні / В.І. Волошин // Фінанси України. – 2011. – №11. – С.76-83.

Стаття надійшла до редакції 06.09.2013 р.

*

УДК 004.9:631.11.027

*О.М. ШВИДЕНКО, аспірант**

Національний університет біоресурсів і природокористування України

Впровадження Інтернет-маркетингу в сільськогосподарських підприємствах

Постановка проблеми. Наш час характеризується переходом від розуміння Інтернету як гігантської скарбниці знань до величезної платформи для організації бізнес-зв'язків і комунікацій, пошуку ділових партнерів, постачальників, потенційних клієнтів. Результати досліджень доводять про стрімке зростання обсягів електронної комерції, адже правильне та своєчасне використання Інтернет-технологій забезпечує зростання прибутку й економію коштів на засобах традиційного маркетингу [8]. Саме тому доцільно говорити про розвиток нового напрямку наукових досліджень, що є важливою складовою інтегрованого маркетингу компанії, – Інтернет-маркетинг (або е-маркетинг, он-лайн маркетинг). Він дає змогу розглядати традиційний маркетинговий мікс 4P (Product – продукт, Price – ціна, Place – місце, Promotion – просування) через призму особливостей он-лайн середовища.

Водночас тоді, як у всьому світі Інтернет-маркетинг активно практикують у різних галузях економіки та запроваджують у бізнес-структури, в Україні цей напрям є порівняно новим і мало дослідженим. Тому в умовах сучасного розвитку вітчизняного ринку Інтернет-комунікацій існують проблеми розуміння переваг використання Інтернет-маркетингу й реалізації його різних

методів та інструментів у рамках загальної маркетингової стратегії компаній, які нині мало або зовсім не використовують системи електронного маркетингу й е-комерції. Особливо це стосується галузі сільського господарства, адже вона традиційно вважається консервативнішою щодо технологічних нововведень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналізуючи останні публікації, можна бачити підвищений інтерес науковців та спеціалістів до теоретичних засад Інтернет-маркетингу, його інструментарію й методики використання. Зокрема, Інтернет-маркетинг є предметом наукових досліджень таких іноземних авторів, як Ф. Котлер, У. Хенсон, В. Хартман, Д. Еймор, Д. Страус, Р. Уілсон, Р. Фрост та ін. [28,24]. Розв'язання проблем Інтернет-маркетингу цікавить і вітчизняних авторів, серед них Л. Балабанова, А. Войчак, М. Окландер, А. Павленко, С. Солнцев. У своїх працях учені досліджують феномен і тенденції розвитку віртуальної економіки, віртуальне мікро- й макромаркетингове середовище, веб-можливості для ведення та просування бізнесу, необхідні для цього бізнес-моделі, а також особливості функціонування комплексу маркетингу у Всесвітній павутині [24,11]. Крім того, вивчаються можливості Інтернету як механізму електронної торгівлі й інформаційної, рекламної діяльності [11].

Мета статті – розкрити особливості Інтернет-маркетингу, проаналізувати стан

* Науковий керівник – В.П. Галушко, доктор економічних наук, професор, член-кореспондент НААН.
© О.М. Швиденко, 2014

22. Квятківський Ю.В. Критерії оцінки фінансової безпеки суб'єктів аграрної сфери / Ю.В. Квятківський // Економіка АПК. – 2009. – № 11. – С.70-75.

23. Волошин В.І. Проблеми та пріоритети зміцнення фінансової безпеки малого й середнього підприємництва в Україні / В.І. Волошин // Фінанси України. – 2011. – №11. – С.76-83.

Стаття надійшла до редакції 06.09.2013 р.

*

УДК 004.9:631.11.027

*О.М. ШВИДЕНКО, аспірант**

Національний університет біоресурсів і природокористування України

Впровадження Інтернет-маркетингу в сільськогосподарських підприємствах

Постановка проблеми. Наш час характеризується переходом від розуміння Інтернету як гігантської скарбниці знань до величезної платформи для організації бізнес-зв'язків і комунікацій, пошуку ділових партнерів, постачальників, потенційних клієнтів. Результати досліджень доводять про стрімке зростання обсягів електронної комерції, адже правильне та своєчасне використання Інтернет-технологій забезпечує зростання прибутку й економію коштів на засобах традиційного маркетингу [8]. Саме тому доцільно говорити про розвиток нового напрямку наукових досліджень, що є важливою складовою інтегрованого маркетингу компанії, – Інтернет-маркетинг (або е-маркетинг, он-лайн маркетинг). Він дає змогу розглядати традиційний маркетинговий мікс 4P (Product – продукт, Price – ціна, Place – місце, Promotion – просування) через призму особливостей он-лайн середовища.

Водночас тоді, як у всьому світі Інтернет-маркетинг активно практикують у різних галузях економіки та запроваджують у бізнес-структури, в Україні цей напрям є порівняно новим і мало дослідженим. Тому в умовах сучасного розвитку вітчизняного ринку Інтернет-комунікацій існують проблеми розуміння переваг використання Інтернет-маркетингу й реалізації його різних

методів та інструментів у рамках загальної маркетингової стратегії компаній, які нині мало або зовсім не використовують системи електронного маркетингу й е-комерції. Особливо це стосується галузі сільського господарства, адже вона традиційно вважається консервативнішою щодо технологічних нововведень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналізуючи останні публікації, можна бачити підвищений інтерес науковців та спеціалістів до теоретичних засад Інтернет-маркетингу, його інструментарію й методики використання. Зокрема, Інтернет-маркетинг є предметом наукових досліджень таких іноземних авторів, як Ф. Котлер, У. Хенсон, В. Хартман, Д. Еймор, Д. Страус, Р. Уілсон, Р. Фрост та ін. [28,24]. Розв'язання проблем Інтернет-маркетингу цікавить і вітчизняних авторів, серед них Л. Балабанова, А. Войчак, М. Окландер, А. Павленко, С. Солнцев. У своїх працях учені досліджують феномен і тенденції розвитку віртуальної економіки, віртуальне мікро- й макромаркетингове середовище, веб-можливості для ведення та просування бізнесу, необхідні для цього бізнес-моделі, а також особливості функціонування комплексу маркетингу у Всесвітній павутині [24,11]. Крім того, вивчаються можливості Інтернету як механізму електронної торгівлі й інформаційної, рекламної діяльності [11].

Мета статті – розкрити особливості Інтернет-маркетингу, проаналізувати стан

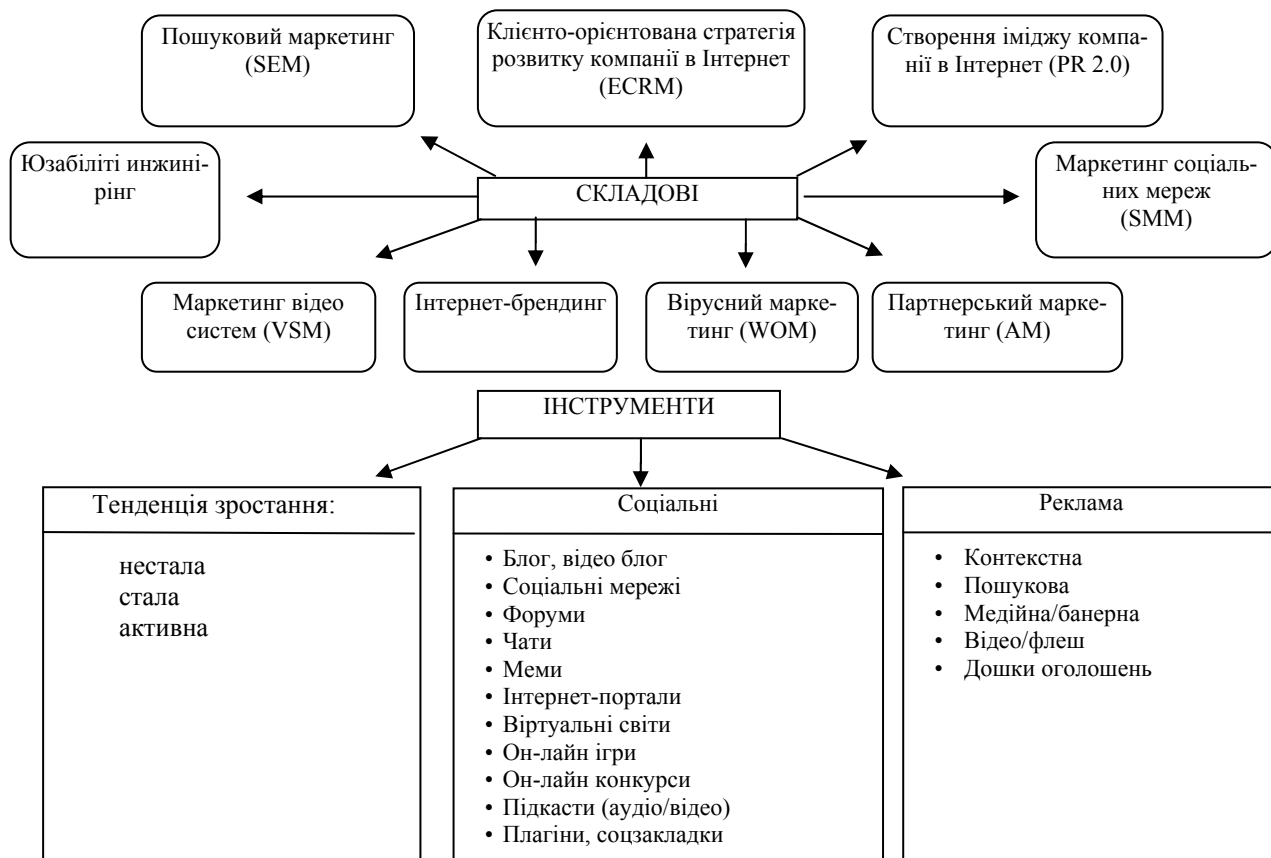
* Науковий керівник – В.П. Галушко, доктор економічних наук, професор, член-кореспондент НААН.
© О.М. Швиденко, 2014

українського сегмента мережі Інтернет та обґрунтувати необхідність запровадження он-лайн маркетингу в сільськогосподарських підприємствах України.

Виклад основних результатів дослідження. Система Інтернет-маркетингу зародилася на початку 1990-х років з початком розміщення інформації про товари на текстових сайтах. Стрімкий розвиток інформаційних технологій привів до модернізації ведення підприємницької діяльності й до розуміння управлінцями переваг і грандіозного майбутнього застосування он-лайн простору для рекламування й успішного продажу своєї продукції. Електронна комерція стає ефективним засобом для просування вироблених товарів і розвивається швидкими темпами.

У широкому розумінні Інтернет-маркетинг є «теорією й методологією організації маркетингової діяльності в мережі Інтернет», а також «процесом, який направлений на задоволення потреб споживачів із застосуванням Інтернет-технологій та управління інструментами маркетингу» [1].

Завданням Інтернет-маркетингу є підвищення ефективності діяльності сайту шляхом досягнення щоденного високого числа його відвідувачів [26]. Комплекс заходів спрямований на створення необхідних умов для виникнення у клієнтів циклу споживання, спрямованого на регулярне відвідування сайту, вдосконалення внутрішнього вигляду й наповнення сайту, поліпшення загального іміджу компанії. Він охоплює дуже широкий спектр маркетингових інструментів, які створюють значні можливості: аналіз цільової аудиторії, сегментація ринку, медіа-планування, розробка і реалізація PR-стратегії просування компанії (взаємодія з он-лайн засобами масової інформації (ЗМІ), розсилання оптимізованих прес-релізів, побудова комунікацій зі споживачами компанії), створення, ведення й просування для компанії корпоративного блогу, тренінг співробітників компанії, зниження порогу входження, розробка циклічних каналів конверсії, sem-інструментарій та ін. [29]. На рисунку представлені основні складові й інструменти Інтернет-маркетингу.

Складові та інструменти Інтернет-маркетингу

Джерело: Розроблено автором.

Застосування он-лайн інструментів маркетингу значно розширює можливості та характеристики традиційного маркетингового середовища. Наприклад, Інтернет забезпечує високу ефективність у поданні й засвоєнні інформації, що посилює взаємозв'язок виробника, продавця (підприємства) і споживачів. Він ефективно використовується для проведення польових та кабінетних маркетингових досліджень, тим самим забезпечуючи здійснення аналітичної функції маркетингу. За допомогою спостереження за поведінкою відвідувачів на сайті виконується систематичне вивчення поведінки суб'єкта – потенційного клієнта компанії. Аналіз статистичних даних відвідуваності сайту уможливорює скласти адекватну картину про популярність компанії, не залучаючи відвідувачів до активних дій. До того ж Інтернет дає змогу зменшити витрати на виконання маркетингових кампаній, на відміну від традиційних медіа. Нині будь-яке підприємство, що веде активну діяльність у Всесвітній мережі, може легко змінювати межі ринку (переходити від локальних до міжнародних ринків) та вводити нові засоби й можливості для ведення конкурентної боротьби.

Принципи комунікації в Інтернеті також досить відрізняються від спілкування у традиційних медіа. Вони мають загальний та персоналізований характер. Споживачі стають активнішими, обмінюючись думками стосовно продукції, їхня взаємодія посилюється, а за рахунок розвинених механізмів пошуку інформація стає ще доступнішою. Завдяки цьому підвищується головна конкурентна перевага Інтернету над традиційними ЗМІ – інтерактивність рекламного контакту [25]. Він дає змогу побудувати інтерактивну взаємодію зі споживачем, максимально кастомізувавши продукцію під його потреби.

На нинішній час розвиток он-лайн середовища в Україні вказує на велику зацікавленість із боку користувачів і бізнес-структур у використанні всіх переваг, що він дає для ведення бізнесу, пошуку інформації та для просування своєї продукції. На жаль, новизна Інтернет-маркетингу є причиною недосконалості розвитку цієї бізнес-сфери в Україні, браку спеціалістів, а також

нечисленності послуг, які пропонують новостворені ІМ компанії на ринку. Так, різноманітні агентства користуються в основному трьома перевіреними інструментами: контекстна реклама, банерна реклама і просування у пошукових системах (SEO) [19]. Проте ці послуги впливають лише на залучення цільового трафіку (кількість унікальних відвідувачів сайту) та аж ніяк не представляють увесь комплекс заходів Інтернет-маркетингу.

Із 2010 по 2013 рік чисельність користувачів мережі Інтернет в Україні досягла відмітки 25 млн осіб (46% від загальної чисельності населення) [23]. Наша країна знаходиться в числі лідерів по зростанню чисельності Інтернет-користувачів серед європейських країн [15]. Згідно з дослідженням компанії Gemius спільно з IAB Europe у 2011 році Україна стала лідером за темпами росту ринку он-лайн реклами й зайняла друге місце за темпами росту Інтернет-аудиторії [18]. Крім того, в Україні Інтернет є чи не найдешевшим у світі та коштує лише 9,28 дол. на місяць за 100 Мб/с (наприклад, у Швейцарії мінімальна ціна становить 125,71 USD за 100 Мб/с) [14]. Проте ступінь проникнення Інтернету в домогосподарства України (відсоток користувачів порівняно із загальним числом мешканців) у 2012 році становив лише 35% (в Європі – 65%) [3]. За даними агенції InMind, половину населення країни ще не підключено до Всесвітньої мережі. Щільність Інтернет-користувачів є більшою в індустріальних містах з розвинутою інфраструктурою й великими підприємствами [14].

Найбільш відвідуваними сайтами для українців на кінець 2012 року стали пошуковики, соціальні мережі, поштові агенти, портали, на яких можна завантажити фільми і музику та переглянути он-лайн відео, сайти новин і он-лайн газети [3]. Майже 3 млн користувачів (10-12% від загальної Інтернет-аудиторії) здійснюють покупки в Мережі [23]. В країні функціонує близько 8 тис. он-лайн магазинів, проте ця цифра досить умовна, адже щодня з'являються нові. 300 найбільших з них займають до 80% ринку. Найвищим попитом користується побутова техніка (15% від загальної кількості покупок),

одяг (14%), книги (27%) та спортивні товари (13%). Кожна восьма покупка побутової техніки й електроніки в Україні є віртуальною [4, 22].

Майже 85% Інтернет-покупок оплачується готівкою при одержанні товару. Така ситуація підтверджує високий рівень недовіри користувачів до Інтернет-магазинів. Для продавців це позначається на підвищенні логістичних витрат. Взагалі, на думку експертів, рівень розвитку он-лайн торгівлі в Україні поки що знаходиться на досить примітивному рівні [16].

Проте, за даними фінансової компанії Fintime, оборот вітчизняного ринку е-комерції в 2012 році досяг позначки \$1,6 млрд, що майже втричі перевищує показники чотирирічної давності. Тільки за минулий рік обсяг ринку збільшився на 45%, у порівнянні – зростання агропромислового комплексу становило лише 10%, а обсяг ІТ-сектора знизився до 2,9% [4]. У 2013 році прогнозується збільшення обсягу ринку на 49% (до 2,37 млрд дол.). Крім того, за підсумками 2012 року обсяг ринку медійної Інтернет-реклами в Україні зріс у 2,4 раза і становить 594 млн грн [12]. Про це підтверджує дослідження ринку Інтернет-торгівлі, проведене в 2012 році фінансовими компаніями Morgan Stanley Research, Fintime за підтримки Forbes.ua, Gemius Україна, InMind, InAU та ін. [22]. Цікаво, що таке значне і швидке зростання поки що тримає частку Інтернет-роздрібу в загальному обсязі роздрібною торгівлі лише на рівні 1,5%.

Для доступу в Інтернет населення використовує персональні комп'ютери (62%), ноутбуки (29%), а також мобільні телефони, смартфони й планшети (13%) [3].

Дослідження у сфері Інтернет доводять про те, що користувачами Всесвітньої мережі в Україні переважно є молодь, в основному з вищою освітою, вмотивована та заінтересована до участі в рекламуванні, просуванні й організації збуту продукції [6]. За даними Інтернет Асоціації України, частка он-лайн користувачів у віковій групі 21-45 років досягла позначки 75%, що є на рівні середнього показника по Європі. Проте останні тенденції Інтернет-аудиторії вказують на зростаючий інтерес до Всесвітньої

павутини старшого покоління та сільського населення. У віковій групі 40-49 років вже 48% населення під'єднано до мережі, що на 15% більше, ніж на початку 2012 року [5]. Так само у віковій групі за 55 років кількість Інтернет-абонентів за 9 місяців зросла на 90%, у селах – на 56% [7].

Що стосується територіальної поширеності он-лайн аудиторії, то найбільш високі темпи зростання притаманні містам з населенням 51-100 тис. осіб, що засвідчили 47% під'єднаних до мережі користувачів від усього населення міст [5]. У містах з населенням понад 100 тис. осіб знаходяться 52% користувачів Інтернет, з населенням до 100 тис. осіб – 6%, із населенням до 50 тис. осіб – 23%, у селах – 19%. Таким чином, за даними експертів компаній в ІТ-сфері, на Київ припадає 41,8% Інтернет-користувачів, на Дніпропетровськ – 16,1, Донецьк – 6,7, Харків – 6, Львів – 5,2% [3]. За даними Державної служби статистики України, на кінець 2012 року найбільша чисельність Інтернет-абонентів знаходиться у Київській області (32,7%), трохи менше припадає на Одеську (17,6%), Донецьку (6,7%), Дніпропетровську (4,8%), Львівську (4,3%) й Харківську області (3,4%), найменше (до 1%) – у Рівненській, Житомирській, Закарпатській, Чернівецькій, Кіровоградській областях та місті Севастополі.

Постійно зростаюча чисельність користувачів, а також якісна зміна складу он-лайн аудиторії у бік збільшення частини представників ділового світу показує, що інвестиції у використання Інтернет-маркетингу як інструменту комплексного маркетингу можуть приносити великі прибутки [29]. Не дивно, що переважна більшість українських підприємств вдається до інформаційно-технологічної оснащеності своїх системних процесів.

Понад 86% підприємств України підключені до Інтернету. За офіційними даними Державної служби статистики України у 2012 році, 91,1% українських підприємств використовували у своїй роботі комп'ютери. Серед них 62,7% мали власну внутрішню комп'ютерну мережу. Найвищий рівень підключення до Інтернету серед підприємств (близько 95%) має Київ. В областях, де

акумульоване промислове виробництво (Дніпропетровська, Донецька, Одеська, Харківська та деякі інші), цей показник становить 85-87%, менше у Чернівецькій і Хмельницькій областях – 72-75% підприємств [13].

Проте варто пам'ятати, що ефективність застосування комплексу Інтернет-маркетингу залежить від ринку, особливостей продукції, для якої він застосовується, й рівня конкурентної боротьби на ринку. У цьому відношенні сільське господарство є досить специфічною для запровадження Інтернет-маркетингу галуззю економіки, що має свої обмеження та особливості.

У сільському господарстві України в Інтернеті найкраще представлені технологічні бренди, а також компанії й підприємства, що займаються продажем посадкового матеріалу та насіння і, особливо, квітковим бізнесом. Разом із тим варто зазначити, що у рейтингу Vigmig.net українських сайтів навіть відсутня рубрика з назвою «Сільське господарство», «Агро» тощо, а всі аграрні компанії, які мають більш-менш повноцінні сайти, зареєстровані у рубриках «Продукція харчування», «Товари та послуги» й інших. Це вказує на ще недостатній розвиток аграрного сегмента українського Інтернету [15].

Маркетинг у сфері сільського господарства має свої особливості. Аграрний ринок досить нестабільний, чутливий; він охоплює велику кількість різноманітної продукції підвищеної важливості для суспільства, має різні особливості залежно від сфери агробізнесу та потребує відповідної системи маркетингу [21]. І.С. Воронецька та К.А. Задворна вважають, що чинники зовнішнього середовища, несприятливі для українських сільгоспвиробників, викликані «нерозвиненістю ринкових відносин в Україні, “перехідним” станом економіки, суперечливим характером українських реформ і недосконалістю законодавства» [2]. Керівники аграрних підприємств постійно долають проблеми збуту сільськогосподарської продукції, невчасного постачання сировини у переробну сферу й неузгодженої сервісної підтримки кон'юнктурних сегментів аграрного ринку [9,10]. Саме тому, за І.О. Соловйовим, в основу управління агромаркетингом має бути

покладене інформаційне забезпечення [20]. І тут найважливішим інструментом є Інтернет, який вже тривалий час використовується як потужний маркетинговий інструмент для ефективного розвитку бізнесу.

Проте існує ряд питань використання цього інструменту аграріями. По-перше, це відсутність доступу до швидкісного Інтернету. Незважаючи на те, що до усіх сільських районів (райцентрів) проведені магістральні оптоволоконні канали зв'язку, у багатьох сільських населених пунктах ще не реалізовано достатньо добрий доступ до Інтернету. По-друге, широкому застосуванню Інтернету в сільському господарстві заважають традиційний консерватизм і недовіра аграріїв до нових маркетингових технологій, а по-третє, необізнаність та недостатня кваліфікація деяких безпосередніх виконавців. Разом із тим уже на нинішній час в українському аграрному сегменті Інтернет створені відповідні передумови для застосування елементів та системи Інтернет-маркетингу в сільськогосподарських підприємствах.

Яким же чином сільськогосподарське підприємство може використати Інтернет задля підвищення рівня продажу продукції без додаткових фінансових витрат? Найпростіший спосіб швидко продати/купити продукцію (товари) через Інтернет – це використати можливості безкоштовних дошок оголошень. Користуватись ними досить просто – необхідно записати пропозицію і контактні дані у форму на відповідному сайті й тисячі користувачів зможуть їх побачити та, можливо, придбати пропонований товар. Дошки оголошень досить популярні, їх є велика кількість, а чи достатньо подано інформації на дошці оголошень? Далеко не завжди. Тут є деякі негативи.

По-перше, на популярних дошках не тільки ви хочете дати оголошення, а й багато інших бажаючих, тому ваше оголошення, яке ще деякий час тому було на першій сторінці, досить скоро перейде в оперативний архів. Дехто, щоб бути на першій сторінці, постійно оновлює його, але на це потрібен час і, крім того, на багатьох дошках заборонено часте дублювання оголошень.

По-друге, можливості дошок оголошень значно обмежені, й користувачі, які відчули

ефективність Інтернету для власного бізнесу, як правило, відкривають свій сайт. Звичайно, нині власний сайт компанії (підприємства) став уже звичним, як візитна картка, а чи дає відкриття сайту очікуваний ефект? На жаль, не завжди. Щоб сайт виправдав очікувані сподівання, він має бути «розкрученим», тобто відвідуватись великою чисельністю користувачів, а для цього потрібен тривалий час і, головне, великі кошти. Досить часто ефект простого відкриття сайту може бути мінімальним.

Який же вихід? Ним може бути використання так званих торгових систем, на яких концентрується інформація великої кількості компаній (підприємств) та проводиться велика робота щодо залучення відвідувачів. Серед таких систем в Україні дуже вигідно вирізняється портал Агроторг (www.agrotorg.net). У цій системі дуже вдало поєднані переваги дошок оголошень з можливостями власного сайту. В ній можна абсолютно безкоштовно відкрити власний сайт, який разом із системою буде «розкручуватись». Агроторг дає можливість знаходити ділових партнерів, а також продавати і купувати товари та послуги агропромислового комплексу й супутніх галузей. Основу системи становить каталог товарів і послуг, який формується її учасниками. Для продажу товарів/послуг компанія (користувач) повинна зареєструватися в системі, що дає можливість створити своє веб-представництво (сайт) та виставити товари і послуги на продаж, які потрапляють у загальний каталог й у відповідну рубрику.

На завершення необхідно також зазначити, що дослідження компанії IMRG виявили: «роздрібна торгівля до 2018 року може

втратити до 50% ринку, якщо віддаватиме перевагу традиційному ринку» [27]. Ігнорування аграрним підприємством стрімкого поширення Інтернет-маркетингу може призвести до втрати великої частини потенційного прибутку та частки на ринку, значного послаблення конкурентоспроможності й можливостей для подальшого розвитку. Тому варто розуміти, що застосування Інтернет-маркетингу та розвиток торгівлі через Всесвітню мережу – майбутнє сільського господарства України.

Висновки. Виклики сучасності вимагають застосування інноваційних технологій та використання новітніх методів просування виробленої продукції до споживачів в аграрному бізнесі. Інтернет уже тривалий час у розвинутих країнах світу використовується як потужний маркетинговий інструмент для ефективного розвитку бізнесу, його запровадження в аграрних підприємствах України є об'єктивною необхідністю. При цьому важливо звертати особливу увагу на можливі обмеження стратегії запровадження Інтернет-маркетингу, як-то недостатня довіра до Інтернет-магазинів і сайтів, питання безпеки здійснення фінансових операцій та розповсюдження приватної інформації, а також недостатня обізнаність чи небажання менеджменту сільськогосподарських підприємств змінювати традиційний спосіб збуту продукції. Однак достатня технологічна база й заінтересованість із боку користувачів, а також спрямування на використання зарубіжного досвіду користування перевагами електронної комерції сприятимуть поступовому запровадженню Інтернет-маркетингу в сільськогосподарських підприємствах України.

Список використаних джерел

1. *Барабашова К.* Розвиток Інтернет-маркетингу в Україні [Електронний ресурс] / К. Барабашова, А. Прокопеч. – 2009. – Режим доступу: <http://conf-cv.at.ua/forum/16-67-1>.
2. *Воронецька І.С.* Соціалізація маркетингової діяльності аграрних підприємств [Електронний ресурс] / І.С. Воронецька, К.А. Задворна. – Режим доступу: <http://intkonf.org/ken-voronetska-is-zadvorna-ka-sotsializatsiya-marketingovoyi-diyalnosti-agrarnih-pidpriemstv/>.
3. В Україні вже майже 20 мільйонів регулярних Інтернет-користувачів [Електронний ресурс]. – 2013. – Режим доступу: <http://life.pravda.com.ua/technology/2013/03/27/125244/>.
4. В Україні стрімко зростає ринок он-лайн торгівлі [Електронний ресурс]. – 2013. – Режим доступу: http://www.ukrinform.ua/ukr/news/v_ukraini_strimko_zrostaє_rinok_onlayn_torgivli_1840710.
5. За рік кількість Інтернет-користувачів в Україні зросла на 9% [Електронний ресурс]. – 2013. – Режим доступу: <http://news.finance.ua/ua/~1/0/all/2013/06/15/303544>.
6. *Зінцьо Ю.* Електронний маркетинг в системі аграрного підприємства України [Електронний ресурс] / Ю. Зінцьо. – 2011. – Режим доступу: http://confiapv.at.ua/_ld/0/15_Zbirnyk_tez_ico.pdf.

7. Кількість користувачів Інтернету в Україні досягнула майже 20 мільйонів [Електронний ресурс]. – 2012. – Режим доступу: <http://blogosphere.com.ua/2012/11/01/ukrainian-internet-user-stats-2012/>.
8. *Комарницький І.Ф.* Економічна теорія / І.Ф. Комарницький. – Чернівці, 2006. – 334 с.
9. *Кравчук І.* Управління маркетингом в аграрному бізнесі [Електронний ресурс] / І. Кравчук. – 2011. – Режим доступу: http://sophus.at.ua/zbirnik_konf_2011_11_15-16_ch2.pdf.
10. *Мамчин М.М.* Маркетингові аспекти сільськогосподарського розвитку в Україні [Електронний ресурс] / М.М. Мамчин, І.І. Жагалак, В.Р. Мороз. – 2007. – Режим доступу: http://vlp.com.ua/files/38_7.pdf.
11. *Матіїв І.М.* Інтернет-маркетинг як інструмент розвитку сучасного підприємства [Електронний ресурс] / І.М. Матіїв, В. Кушнірюк. – 2010. – Режим доступу: http://www.rusnauka.com/30_NNM_2010/Economics/68237.doc.htm.
12. Обсяг ринку Інтернет-реклами України зріс в 2,4 раза – до 594 млн грн [Електронний ресурс]. – 2013. – Режим доступу: <http://news.finance.ua/ua/~1/90/all/2013/04/07/299588>.
13. Понад 86% підприємств України мають доступ до Інтернету [Електронний ресурс]. – 2013. – Режим доступу: <http://www.unian.ua/news/569180-ponad-86-pidpriemstv-ukrajini-mayut-dostup-do-internetu.html>.
14. *Попович З.* Інтернет-контрреволюція, або як захистити вільний доступ до медіа-контенту? [Електронний ресурс] / З. Попович. – 2011. – Режим доступу: <http://gaslo.info/?p=171>.
15. *Прядко О.* Как виглядит український АПК в інтернет-пространстве [Електронний ресурс] / О. Прядко. – 2012. – Режим доступу: <http://www.apk-inform.com/ru/exclusive/opinion/1002967#.UgN9t22Umwq>.
16. Ринок електронної комерції в Україні виріс до 1,6 мільярда [Електронний ресурс]. – 2013. – Режим доступу: <http://real-economy.com.ua/news/40460.html>.
17. Ринок електронної комерції в Україні продовжить активно розвиватися [Електронний ресурс]. – 2013. – Режим доступу: http://newsradio.com.ua/2013_07_23/Rinok-elektronno-komerc-v-Ukra-n-prodovzhit-aktivno-rozvivatisja/.
18. Саваневський М. Україна один з лідерів росту Інтернет-ринку в Центрально-Східній Європі (дослідження) [Електронний ресурс]. – 2012. – Режим доступу: <http://watcher.com.ua/2012/07/24/ukrayina-odyn-lideriv-rostu-internet-gynku-v-tsentralno-shidniy-yevropi-doslidzhennya/>.
19. *Семенов Н.* Рынок интернет-маркетинга в Украине [Електронний ресурс] / Н. Семенов, Р. Аметов. – 2013. – Режим доступу: http://secl.com.ua/attach/page_from_mir_01-2010.pdf.
20. *Соловійов І.О.* Науково-методологічні основи формування та розвитку системи агромаркетингу. : дис... д-ра наук [Електронний ресурс] / І.О. Соловійов. – 2009. – Режим доступу: <http://www.disslib.org/naukovo-metodolohichni-osnovy-formuvannja-ta-rozvytku-systemy-ahromarketynhu.html>.
21. *Соловійов І.О.* Система агромаркетингу та її роль в маркетинговому забезпеченні розвитку АПК [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.virtual.ks.ua/essays-term-papers-and-diplomas/418-ahromarketynhu-system-and-its-role-in-the-development-of-aic-marketing-support.html>.
22. Український ринок електронної комерції оцінили у 1,6 мільярда доларів [Електронний ресурс]. – 2013. – Режим доступу: <http://www.epravda.com.ua/news/2013/07/2/383174/>.
23. Чи загрожує Україні монополія на ринку електронної комерції з боку Інтернет-магазинів [Електронний ресурс]. – 2013. – Режим доступу: <http://gazeta.ua/ru/blog/38109/chi-zagrozhue-ukrajini-monopoliya-na-rinku-elektronnoj-komerciji-z-boku-internet-magaziniv>.
24. *Draganska, M., Hartmann, W. R. & Stanglein, G.* Internet vs. TV Advertising: A Brand-Building Comparison [Elektronik resource]. – Mode of access: http://faculty-gsb.stanford.edu/hartmann/Internet_vs_TV.pdf.
25. *Hongyu, W. & Dongmeib, Zh.* (2011) Internet technology's development and its positive role in promoting E-Marketing /ESEP 2011 (9-10 December), Singapore/ *Energy Procedia*, 13, 6504 – 6507.
26. *Kimiloglu, H.* (2004). The "E-Literature": A Framework for Understanding the Accumulated Knowledge about Internet Marketing. *Academy of Marketing Science Review*, vol. 6 [Elektronik resource]. – Mode of access: <http://www.amsreview.org/articles/kimiloglu06-2004.pdf>.
27. *Pettinger, T.* (2007). Spending on Internet to Dominate Retail [Elektronik resource]. – Mode of access: <http://www.economicshelp.org/blog/132/retail/spending-on-internet-to-dominate-retail/>.
28. *Strauss, J., El-Ansary A.I. & Frost, R.* (2006). E-Marketing (4th Edition). Prentice Hall [Elektronik resource]. – Mode of access: <http://wlxt.whut.edu.cn/new/wlyx/Resource/Kejian/>.
29. *Terziaa, N.* (2011). The impact of e-commerce on international trade and employment /7th International Strategic Management Conference/ *Procedia Social and Behavioral Sciences*, 24, 745–753.

Стаття надійшла до редакції 03.10.2013 р.

*

Економічна сутність поняття сталого розвитку фермерського господарства

Постановка проблеми. Питання забезпечення сталого розвитку має загальнопланетарний характер і вирізняється особливостями його вирішення в окремих сферах та сегментах суспільних відносин. Майбутнє благополуччя людства й збереження умов для його розвитку ґрунтується на поглибленні уваги до світової екосистеми, зокрема в агросфері.

Значення сільського господарства в контексті глобалізації та сталого розвитку важко переоцінити, оскільки воно не тільки виробляє сільськогосподарську продукцію, але й має особливу природу, відмінну від інших секторів економіки, яка вимагає ведення виробничої діяльності в гармонії з природою. Дослідження різноманітних аспектів побудови зазначених відносин як в окремому підприємстві чи галузі, так і на міжгалузевому рівні слід розглядати, виходячи з розуміння економічної сутності поняття «сталый розвиток підприємства», зокрема й того, що виробляє сільськогосподарську продукцію.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню теоретичних, методологічних та практичних аспектів сталості розвитку присвячено роботи Є. Борщука [2], Б. Буркинського [3], І. Ваховича [4], З. Герасимчука [4], В. Даніла-Данільянова [7], П. Саблука [17], В. Трегобчука [18], Л. Шостака [6], В. Степанова [3], Л. Мельника [12], О. Шубравської [20] й інших.

Мета статті – узагальнення теоретичних положень щодо суті поняття «сталый розвиток» і визначення особливостей його застосування стосовно фермерських господарств.

Виклад основних результатів дослідження. В Україні офіційне визначення поняття сталого розвитку вперше зафіксовано в проекті Концепції сталого розвитку, розробленому в 1997 році. У проекті цього документа «сталый розвиток» розглядається як процес гармонізації продуктивних сил, забезпечення задоволення необхідних потреб усіх членів суспільства за умови збереження й поетапного відтворення цілісності природного середовища, створення можливостей для рівноваги між його потенціалом і вимогами людей усіх поколінь».

Концепція сталого розвитку була прийнята Україною в 2001 році. Її основною метою стала реалізація права людини на сприятливе для її здоров'я та добробуту довкілля через формування відкритого громадянського суспільства, створення правової держави, забезпечення збалансованого соціально-економічного розвитку, збереження якості довкілля і невиснажливе використання природно-ресурсного потенціалу.

У світовій літературі на початку 90-х років ХХ ст. використовували понад 60 визначень загального поняття «сталый розвиток» [13]. Нині їхня кількість збільшилася в кілька разів. Хоча загальноприйнятого формулювання цього поняття не визначено.

В. Даль характеризує термін «сталый» (рос. устойчивый) як стійкий, міцний, той що, не хитається [5].

В українському тлумачному словнику подано такі терміни: «стабільний – сталий, незмінний стійкий; «сталый – який не знає коливань, не піддається змінам, стійкий». А.В. Руснак [16] не погоджувався із тотожністю цих понять та вважав, що на відміну від «стійкості» сталість у суспільних системах передбачає більш гнучке реагування як на внутрішні, так і зовнішні чинники впливу. Будь-яка економічна система знаходить-

* Науковий керівник – М.І. Кісіль, кандидат економічних наук.

© В.В. Гарбар, 2014

ся у постійному розвитку, тому її стан постійно змінюється, навіть якщо не виникають несприятливі умови.

Ряд авторів вважає, що не слід ототожнювати поняття сталості та стабільності. Сталість передбачає постійну зміну (не тільки підвищення, зростання, але й скорочення, зменшення) досягнутих рівнів у міру зміни потреб, тоді як стабільність припускає утримання (консервацію) досягнутих рівнів.

Як економічна категорія сталість визначає здатність економічної системи дотримувати обумовленого функціонування, зберігаючи рівновагу, незважаючи на різні впливи. А система у загальному розумінні – це засіб досягнення мети.

Розвиток з економічного погляду слід розглядати як процес, у результаті якого відбувається зміна якості чого-небудь, перехід від одного якісного стану до іншого. Так, С. Мочерний визначає розвиток економічний як «незворотні, закономірні зміни технологічного способу виробництва» [10].

На думку В.І. Данілова-Данільяна, «сталим розвитком» є такий суспільний розвиток, при якому не руйнується його натуральна основа, створені умови життя не викликають деградації людини і соціально-деструктивні процеси не досягають масштабів, які загрожують безпеці суспільства [7].

Під «рівноважним сталим розвитком» Б.Г. Данилишин та Л.Б. Шостак розуміють систему суспільного виробництва, за якої досягається оптимальне співвідношення між економічним розвитком, нормалізацією якісного стану природного середовища, ростом матеріальних і духовних потреб населення [6].

За визначенням З.В. Герасимчука та І.М. Ваховича, поняття «сталий розвиток» характеризує процес соціально-економічного розвитку за умови забезпечення екологічної рівноваги соціо-еколого-економічної системи певної суспільної формації [4].

Б.В. Буркинський, В.Н. Степанов, С.К. Харічков запропонували розглядати «сталий розвиток» через призму динамічної рівноваги. Зокрема, сталий розвиток еколого-економічної системи, на їхню думку, є здатністю цієї системи витримувати зміни,

спричинені зовнішніми і внутрішніми впливами в економічних та екологічних підсистемах, а також здатність збереження визначеної динамічної рівноваги [3].

Поняття «сталий розвиток» Л.Г. Мельник трактує як перманентне відтворення так званого стану гомеостазу (динамічної рівноваги) з періодичною зміною його рівня, за якого відбувалося б постійне розв'язання суперечностей між внутрішніми компонентами системи, а зміна параметрів біосфери не виходила за межі катастрофічних (фатальних) для системи трансформацій [12].

Аналізуючи використання поняття «сталий розвиток» у літературі Є.М. Борщук робить висновок, що під сталим розвитком слід розуміти біогармонійний або стійкий розвиток суспільства, прийнятний для збереження екологічної ніші людини [2].

Поняття «сталий розвиток» досліджувалося також стосовно аграрної сфери та сільських територій. Узагальнюючи підходи до визначення поняття «економічна сталість, або сталість економічного розвитку», О.В. Шубравська робить висновок, що дане поняття визначається як: «здатність економічних систем зберігати стабільне збалансоване зростання. При цьому збалансованість має стосуватись елементів економічної системи, а також проявлятися у взаємодії системи із своїми надсистемами (наприклад, макро-мегарівнів) і з рештою систем, які з нею конкурують, зокрема екологічною та соціальною» [20].

За даними М. Адамовича [21], сільське господарство кожної країни у своєму розвитку проходить певні етапи, одним з яких для багатьох європейських країн є «сталий розвиток сільського господарства й сільських територій». Проблема сталого розвитку повинна мати відображення в регіональній та місцевих політиках. У сільському господарстві й на сільських територіях заходи щодо розв'язання цієї проблеми мають здійснюватися в напрямках збереження природних ресурсів і середовища в доброму стані, ефектної трансформації та використання ресурсів і засобів, забезпечення однакового й справедливого доступу різних поколінь до ресурсів тощо.

На думку К.О. Прокопенка [15], економічна теорія пояснює сталість та ефективність сімейного сільського господарства вищою мотивацією до праці господаря порівняно з мотивацією найманого працівника, орієнтацією не на прибуток, а на потреби сім'ї, вищою естетичною і моральною цінністю праці у своєму господарстві, єдністю роботи та сімейного життя, екологічністю.

Проблема забезпечення сталості розвитку сучасного агропромислового комплексу, порівняно з іншими сферами економіки, є більш актуальною й важливою, особливо в площині розгляду взаємовпливу економічних і екологічних інтересів суспільства. Вона пов'язана, передусім, із підвищеною залежністю аграрної сфери від природних, організаційних, економічних, політичних, юридичних та інших умов, а також із використанням основного засобу виробництва – землі. Ці обставини зумовлюють нерівномірність надходження продукції, невизначеність кінцевих виробничих і фінансових результатів. Аграрний сектор визначає одну з головних складових добробуту та здоров'я нації, оскільки від успішної роботи його підприємств значною мірою залежить повноцінне збалансоване харчування громадян, що впливає на дотримання національної продовольчої безпеки. У цій системі значення фермерських господарств є досить вагомим із погляду забезпечення населення продуктами харчування.

Сталість розвитку глобальних планетарних і державних процесів можна досягти, забезпечуючи цей процес у всіх його складових. Оскільки в економічній діяльності домінують підприємства, то із забезпеченням сталості розвитку абсолютної їх більшості розв'язуються проблеми сталого розвитку суспільства. Тому доцільно використовувати поняття «сталий розвиток підприємства».

В економічній літературі використовуються різні класифікації сталості підприємства. Так, М.А. Федотова [19] виділяє статичну сталість, що визначається як «спокійний, пасивний» розвиток, та динамічну сталість – стабільний розвиток підприємства. Збереження рівноваги, незважаючи на вплив

зовнішніх і внутрішніх факторів, автор визначає як сталий опір.

Економічна сталість підприємства поділяється на організаційну, виробничу й фінансову. Н.І. Оксанич [11] визначає організаційну сталість як наявність і раціональне використання ресурсів організації, що забезпечує безперервне зростання прибутку та капіталу при збереженні фінансової сталості. Виробнича економічна сталість досягається через забезпечення в оптимальних пропорціях і в оптимальні строки необхідними ресурсами високоінтенсивних технологій виробництва. Фінансова сталість підприємства визначається як наявність джерел фінансових ресурсів для виконання зобов'язань.

Одним із видів підприємств у сільському господарстві є фермерське господарство. Досягнення рівня сталого розвитку фермерськими господарствами є важливим національним завданням, розв'язання якого дасть змогу збільшити виробництво, поповнити ринки продуктами харчування й тим самим зробити вагомий внесок у розв'язання національної продовольчої проблеми.

Оцінка практики їхньої діяльності показує, що сталість їх розвитку в інших країнах забезпечується за умови належної державної підтримки. Проте фактичний стан такої підтримки в Україні, зокрема через Державний фонд підтримки фермерських господарств, виділення із земель запасу ділянки в постійне користування господарств, здійснення організаційних заходів щодо інституційного забезпечення фермерського укладу та інші заходи поки що недостатньо забезпечують їхній розвиток. Нині у фермерських господарствах виникають певні труднощі, пов'язані з відсутністю сучасної системи реалізації продукції, кредитного і матеріально-технічного забезпечення, сервісного й консультаційного обслуговування, ефективного механізму захисту цін на основні продовольчі товари, протидії недобросовісної конкуренції тощо. Ці та інші труднощі призводять до зниження ефективності діяльності фермерських господарств, а також зумовлюють нестабільність їхньої діяльності. Подолання зазначених труднощів необхідне

для забезпечення постійного сталого розвитку цих господарств.

Оскільки сільське господарство не забезпечує постійно високі темпи розширеного відтворення, тому йому потрібен поштовх, який спершу було здійснено на етапі створення фермерських господарств, а потім – із формуванням системи державної підтримки. Нині потенціал цієї системи застосовується лише частково, що призводить до уповільнення темпів розвитку, ліквідації окре-

мих господарств і перехід на простий та звужений типи відтворення економічної діяльності й капіталу.

Розширене відтворення зазначених та інших процесів у фермерських господарствах можна забезпечити лише на основі інвестиційно-інноваційної моделі їхнього розвитку. Ця модель має забезпечити модернізацію господарств, яка є визначальною ознакою поштовху для розвитку (рис. 1).

Рис. 1. Схема поетапного забезпечення сталого розвитку фермерських господарств

*Джерело: Складено автором.

Інноваційні процеси у фермерських господарствах хвилеподібні. У межах однієї хвили їхнього розвитку відбувається поштовх.

На етапі сталого розвитку використовуються переваги від реалізації інноваційного пакета фермера.

Нині настає час для формування в економіці шостого технологічного укладу, тому наступний етап поштовху до сталого розвитку фермерських господарств ґрунтуватиметься на основі нанотехнологій, біотехнологій, генної інженерії та молекулярної біології, що сприятиме значному підвищенню ефективності сільськогосподарського виробництва.

За рівнем сталості розвитку фермерські господарства слід поділяти на сталі й несталі.

Серед сталих фермерських господарств, у свою чергу, доцільно вирізняти такі з них, як: сталі в період поштовху; середнього рів-

ня сталості; умовно сталі. Сталі в період поштовху фермерські господарства характеризуються активними процесами відтворення виробництва і збуту продукції, ресурсів, капіталу та економічних відносин, що у тривалому періоді забезпечать конкурентоспроможність продукції, їхню активну операційну, інвестиційну й іншу діяльність і окупність витрат. У середнього рівня сталості фермерських господарств усі вище перелічені переваги сталих фермерських господарств у період поштовху відбуваються не повною мірою. Умовно сталі фермерські господарства не мають збитків, але їхні прибутки у динаміці не змінюються.

Несталі фермерські господарства доцільно поділяти на: умовно несталі; помірно несталі; виражено несталі. Умовно несталі характеризуються зниженням ефективності діяльності господарства, яка виявляється у відносному зменшенні дохідності капіталу, збільшенні

тривалості операційного циклу господарства й середньої вартості зобов'язань. До помірно несталих фермерських господарств слід відносити ті, в яких виникають фінансова нестабільність і проблеми з готівкою. Виражено несталі фермерські господарства – це ті, які не можуть вчасно сплачувати борги, що проявляється в неузгодженості грошових потоків, при якій темп зростання витрат перевищує темп збільшення грошових надходжень господарства.

Важливою ознакою економічного змісту сталості фермерських господарств є тип відтворення виробництва та збуту продукції, ресурсів, капіталу й економічних відносин. За результатами дослідження встановлено доцільність визначити типи відтворення, що характеризують рівень сталості, зростання та несталості у фермерських господарствах (рис. 2).

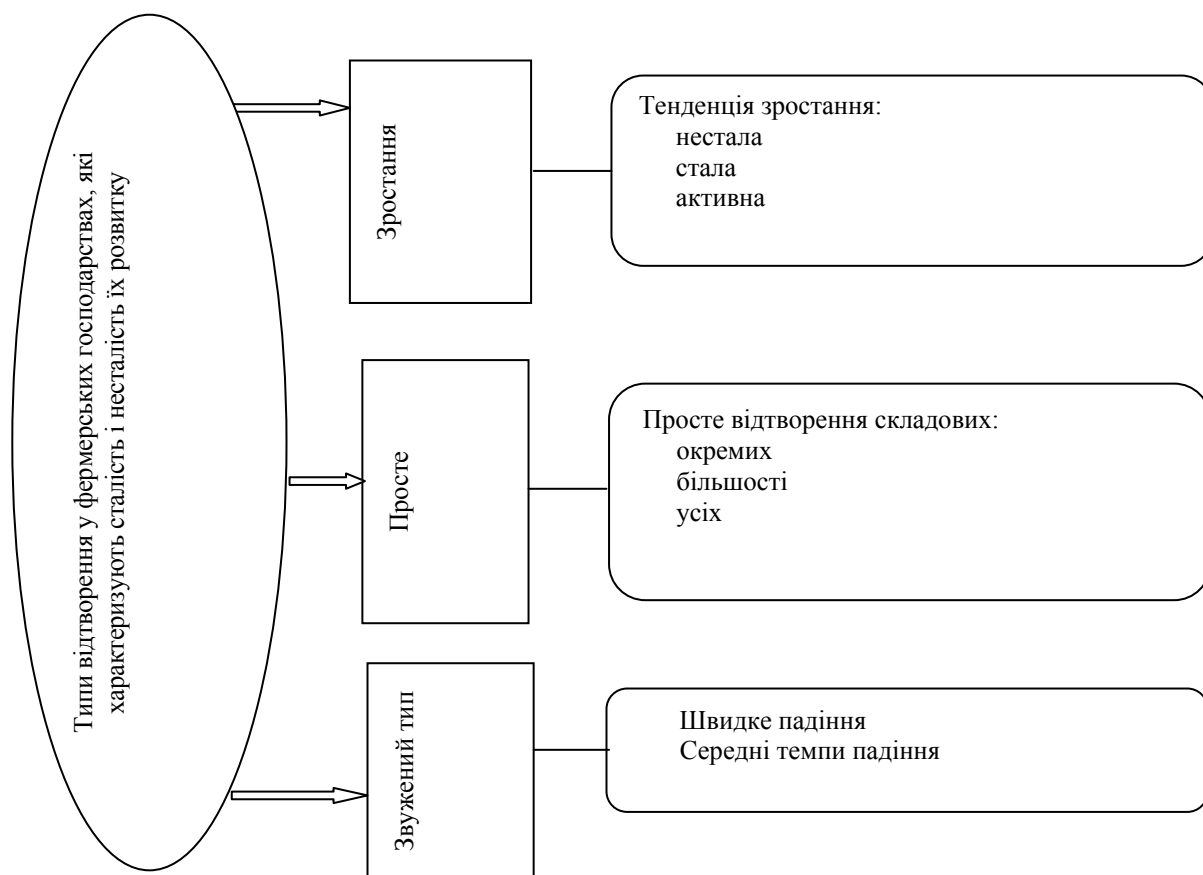

Рис. 2. Типи відтворення у фермерських господарствах

*Джерело: Сформовано автором.

Отже, сталість фермерських господарств найбільшою мірою характеризують процеси відтворення і залежно від його типу у господарстві необхідно визначити сталий або ж, навпаки, несталий стан його розвитку.

Висновки. 1. В економічній літературі поки що відсутнє загальноприйняте тлумачення «сталого розвитку», хоча на початку 90-х років минулого століття були поширені понад 60 визначень цього поняття.

2. Під сталим розвитком фермерських господарств слід розглядати розвиток, за якого в господарстві відбуваються процеси від-

творення виробництва і збуту продукції, ресурсів, капіталу та економічних відносин, що у тривалому періоді забезпечують конкурентоспроможність продукції, його активну операційну, інвестиційну й інші види діяльності та окупність витрат.

3. Фермерські господарства мають хвилеподібний циклічний характер розвитку. Оскільки проблеми сільського господарства не дозволяють забезпечувати постійно високі темпи розширеного відтворення, йому потрібен поштовх, який можна одержати на основі інвестиційно-інноваційної моделі їх

розвитку. Другий етап поштовху забезпечуватиметься на основі шостого технологічного укладу.

4. Найбільш важливою ознакою сталості розвитку фермерських господарств є тип

відтворення, а саме зростання, просте відтворення і звужений тип відтворення, залежно від яких можна визначити рівень сталості, зростання, або ж несталості фермерських господарств.

Список використаних джерел

1. *Багров Н.В.* Региональная геополитика устойчивого развития / Н.В. Багров. – К.: Лыбидь, 2002. – 256 с.
2. *Борщук Є.М.* Основи теорії стійкого розвитку еколого-економічних систем: моногр. / Є.М. Борщук. – Львів: Растр – 7. – 2007. – С.8 – 15.
3. *Буркинський Б.В.* Економіко-екологічні основи регіонального природопольовання і розвитку / Б.В. Буркинський, В.Н. Степанов, С.К. Харичков. – Одеса: Фенікс, 2005. – 576 с.
4. *Герасимчук З.В.* Організаційно-економічний механізм формування та реалізації стратегії розвитку регіону: моногр. / З.В. Герасимчук, І.М. Вахович. – Луцьк: ЛДТУ, 2002. – 248 с.
5. *Даль В.* Толковый словарь живого великорусского языка: – Т.4. – М.: Рус. яз., 1989 – 1991. – 684 с.
6. *Данилишин Б.М.* Устойчивое развитие в системе природно-ресурсных ограничений. / Б.М. Данилишин, Л.Б. Шостак. – К.: СОПС України НАНУ, 1999. – 368 с.
7. *Данилов-Данильян В.И.* Устойчивое развитие – будущее Российской Федерации / В.И. Данилов-Данильян // Россия на пути к устойчивому развитию. – М., 1996. – С. 5.
8. Концепція сталого розвитку України // Світ. – 1997. – №12. – С. 5 – 7.
9. *Мельник Ю.Ф.* Аграрна політика обов'язково має спиратися на ґрунтовний аналіз, прогноз і план дій / Ю.Ф. Мельник // Пропозиція. – 2006. – №1. – С.8 – 11.
10. *Мочерний С.В.* Економічна теорія: підруч. / С.В. Мочерний, М.В. Довбенко. – К.: Видавничий центр «Академія», 2004. – 856 с.
11. *Оксанич Н.И.* Экономическая устойчивость сельскохозяйственных организаций: автореф. дис. на соиск. ученой степени д-ра экон. наук: / Н.И. Оксанич. – М., 2007. – 48 с.
12. Основи стійкого розвитку: навч. посіб.; за ред. д.е.н., проф. Л.Г. Мельника. – Суми: Університетська книга, 2005. – 654 с.
13. *Поліщук В.Г.* Понятійно-категоріальний апарат стимулювання сталого розвитку регіону [Електронний ресурс] / В.Г. Поліщук. – Режим доступу: www.nbuv.gov.ua/portal/.../168-174.pdf.
14. *Прадун В.П.* Економіко-екологічні основи сталого розвитку регіональних агропромислових комплексів: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра экон. наук / В.П. Прадун. – К., 2005. – 38 с.
15. *Прокопенко К.О.* Малі аграрні підприємства в аграрному секторі України / К.О. Прокопенко // Економіка АПК. – 2012. – №4. – С. 99 – 104.
16. *Руснак А.В.* Проблеми забезпечення сталого розвитку сільських територій / А.В. Руснак // Таврійський науковий вісник. – 2011. – №75. – С. 17 – 22.
17. *Саблук П.Т.* Основні напрями розроблення стратегії розвитку агропромислового комплексу в Україні / П.Т. Саблук // Економіка АПК. – 2004. – № 12. – С. 3 – 15.
18. *Трегобчук В.М.* Про довгострокову стратегію сталого розвитку агропромислового комплексу / В.М. Трегобчук, Б.Й. Пасхавер, А.Е. Юзефович та ін. // Економіка АПК. – 2005. – №7. – С. 3 – 11.
19. *Федотова М.А.* Как оценить финансовую устойчивость предприятия / М.А. Федотова // Финансы. – 1995. – №6. – С. 13 – 16.
20. *Шубравська О.В.* Сталий розвиток агропродовольчої системи України: моногр. / О. В. Шубравська. – К.: Ін-т економіки НАН України, 2002. – 204 с.
21. *Adamowicz M.* Rola polityki agrarnej w zrownowazonym rozwoju obszarow wiejskich / M. Adamowicz // Roczniki naukowe SERIA. – 2000. – Т.2, з.1. – С.78.
22. Agricultural Fact Book 2001 – 2002 // usda.gov/factbook/chapter3.htm.
23. Indicators of sustainable development: guidelines and methodologies. – New York: UN, 2001. – 320 p.
24. Merriam–Webster's collegiate dictionary. – 10th. ed. Springfield, Mass: Merriam–Webster, 1999. – 1559 p.

Стаття надійшла до редакції 27.09.2013 р.

*

Роль кластерних утворень у розвитку вітчизняної аграрної економіки

Постановка проблеми. На нинішньому етапі господарювання важливою складовою інноваційного розвитку аграрної економіки вважається формування кластерних систем, тобто центрів територіально-виробничих об'єднань підприємницьких структур, які інтегрують свої зусилля з науково-дослідними установами й органами влади для розв'язання нагальних виробничих проблем. Це особливо важливо для аграрної економіки, в якій здійснюються трансформаційні організаційно-структурні перетворення в напрямі пошуку оптимальної моделі розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Слід зазначити, що питання кластеризації економіки висвітлені у численних працях відомих зарубіжних учених, таких як А. Маршалл [1], Ф. Перру [2], Ж. Бурвіль [3], Т. Мюрдаль [4], М. Портер [5]. Успішно студіюють дану тему й відомі вітчизняні вчені: М.П. Войнаренко [6], І.А. Косач [7], Н.Г. Прохорова [8], Ю.М. Ковальова [9] та багато інших. Їхні сумарні науково-теоретичні напрацювання є вагомими, проте проблематика кластерів доволі широка, порівняно нова для досліджень, особливо в напрямі створення й функціонування цих утворень в аграрній економіці, а тому потребує подальших досліджень.

Мета статті – узагальнення науково-теоретичного надбання стосовно кластеризації як процесу відтворення аграрних економічних систем та обґрунтування доцільності даної форми господарювання на прикладі інноваційно-технологічного кластера «Альтернативна біоенергетика».

Виклад основних результатів дослідження. Слід підкреслити, що в основі обґрунтування кластерної організації економічного простору лежить теорія інноваційно-технологічного кластера «Альтернативна біоенергетика» промислових дисктактів А. Маршалла, який уперше запропонував створювати агломерації однорідних підприємств в межах певної адміністративно окресленої території. Він небезпідставно вважав, що об'єднуючись, підприємства одержують значну економію за рахунок зростання масштабів виробництва. У подальшому цю ж думку обстоював і Ф. Перру, акцентуючи увагу на тій ознаці, що в межах однієї країни є території з різною концентрацією виробництва й найбільші із них треба особливо підтримувати. Суттєвий висновок у розвитку кластеризації належить Ж. Будвілю, який у своїх працях наголошував на існуванні так званих пропульсивних галузей промисловості, які, на його думку, є «локомотивами» економічного зростання. Зазначену тематику успішно презентував і Т. Мюрдаль у своїй відомій теорії замкнутого кола. При цьому він наголошував, що концентрація підприємств тих чи інших галузей виробництва в окремих територіях неминуче приводить до ефекту агломерації та залучення трудових ресурсів і капіталів. Теорія трансакційних витрат Р. Коуза також націлює на створення кластерних утворень, оскільки об'єднання підприємств дає змогу досягти зменшення витрат ринку, зокрема таких, як: захист прав власності, пошук інформації й партнерів по бізнесу, здійснення заходів адміністративної поведінки тощо.

Запропоновані вище наукові теорії та концепції становлять теоретичне підґрунтя доцільності кластеризації економіки у вигляді однієї із форм організації економічного простору. Водночас методологічні аспек-

* Науковий керівник – Г.В. Янчук, кандидат економічних наук, доцент.

© М.М. Музичук, 2014

ти організації кластерних утворень справедливо належать науковій спадщині М. Портера, який уперше визначив силу дії чотирьох основних факторів, що закладені в кластері:

реалізація переваг масштабу виробництва (трудоий потенціал, природно-матеріальні ресурси, капітал, інформація, науково-дослідна і технологічна складові);

формування досконалої конкуренції між суб'єктами підприємницької діяльності на регіональному ринку, дієвість регіональної політики, поліпшення інвестиційного забезпечення інноваційних напрямів економічного зростання;

визначення споріднених конкурентоспроможних галузей та виробників (місцева спеціалізація виробництва, ті, що прогресують і споріднені галузі);

максимальне забезпечення потреб місцевого населення в продукції та послугах (стандартні й випереджальні потреби споживачів, місцевий попит у спеціалізованих сегментах).

М. Портер надав також власне визначення кластера. На його думку, це сконцентровані за географічною ознакою групи взаємопов'язаних компаній, спеціалізованих постачальників, фірм у споріднених галузях, а також пов'язаних із їхньою діяльністю організацій (університетів, агентств по стандартизації, торгових об'єднань) у певних галузях, які конкурують між собою, але при цьому ведуть спільну діяльність [1]. Стосовно реалій України кластер, на наш погляд, це галузево-територіальне об'єднання аграрних підприємств, що тісно співпрацюють з науковими установами й органами місцевої влади з метою підвищення конкурентоспроможності продукції аграрного виробництва певної адміністративної території.

Практика зарубіжних країн підтверджує доцільність кластеризації економіки та її ефективність. Наприклад, економіку Нідерландів поділено на 20 кластерів; у Данії близько 40 % підприємств, що забезпечують 60% експорту, функціонують у складі кластерів; в Австрії діють транскордонні кластерні утворення з Угорщиною, Італією, Швейцарією і Німеччиною. У США нараховується близько 300 кластерів. У Латинській

Америці ініціативу з розвитку кластерів активно продукують Аргентина, Бразилія, Чилі, Колумбія, Коста-Ріка, Ямайка.

В Україні також існує вже позитивний досвід утворення кластерних об'єднань. Так, кластер «Поділля Перший» у Хмельницькій області об'єднав представників влади на рівні заступника голови облдержадміністрації, начальників окремих обласних управлінь та голів рад міст, представників бізнесу, директорів державних і приватних підприємств, а також керівників банківських структур, асоціацій та професорів місцевого університету.

Плідно працює кластерне об'єднання й в Одеській області, яке об'єднує понад 30 підприємств. Кластер спеціалізується на трьох основних напрямках виробничо-господарської діяльності: вирощування свиней, великої рогатої худоби і птиці; виготовлення устаткування для забезпечення екологічної безпеки виробництва; вирощування рослинної сировини для виробництва харчових продуктів та лікарських препаратів.

Має великі перспективи й інноваційно-технологічний кластер «Альтернативна біоенергетика», створений у Вінницькій області. Ця структура організована відповідно до виконання Державної економічної програми «Формування в Україні інноваційної інфраструктури на 2009 – 2013 рр.», затвердженої відповідною постановою Кабінету Міністрів України, Постановою Президії НАН України та рішенням Вченої ради Вінницького національного аграрного університету від 22 лютого 2010 року і спирається на достатньо ґрунтовне нормативно-правове забезпечення [10–13]. Слід підкреслити, що Вінниччина одна з перших в Україні включилась у програму виробництва біодизеля, біоетанолу, біогазу, маючи потужну ресурсну базу потенційних культур, придатних для виробництва біопалива (близько 150 тис. га ріпаку озимого, 160 – кукурудзи на зерно, 100 – соняшнику, 50 тис. га сої).

Технічно досяжний енергетичний потенціал Вінниччини за побічною продукцією сільського господарства, за даними Міністерства аграрної політики та продовольства України, становить 0,67 млн т ум. п. (далі у.п.) За цим показником Вінницька область

займає шосте місце серед усіх областей України; за енергетичним потенціалом деревної біомаси (60 тис. т у.п.) вона знаходиться на 10-му місці; за потенціалом енергетичних культур (550 тис. т у.п.) – на дев'ятому; за енергетичним потенціалом відходів тваринництва (160 тис. т у.п.) – на першому; за енергетичним потенціалом енергетичних культур (45 тис. т у.п.) – на другому; за енергетичним потенціалом біоетанолу (146,7 тис. т у.п.) – на п'ятому місці. У цілому за перспективними показниками регіонального розвитку біоенергетики Вінницька область входить у першу п'ятірку регіонів України.

Вінниччина унікальна за своїм науковим і виробничим потенціалом. На її території ефективно функціонують дослідні господарства Інституту цукрових буряків НААН, Іллінецька, Крижопільська та Калинівська сортодослідні станції, 14 діючих цукрових і 11 спиртових заводів.

За цих умов створення кластера «Альтернативна біоенергетика» дає змогу розробити й запровадити комплексну інноваційно-

інвестиційну програму забезпечення біопалива в регіоні, яка б передбачала системний підхід від селекційно-технологічних процесів щодо вирощування потенційних енергомістких культур до розробки систем машин і обладнання для роботи з використання альтернативних джерел енергії. Відповідно до формування виробничо-технологічної структури кластера «Альтернативна біоенергетика» до його складу входять такі структури (рис.).

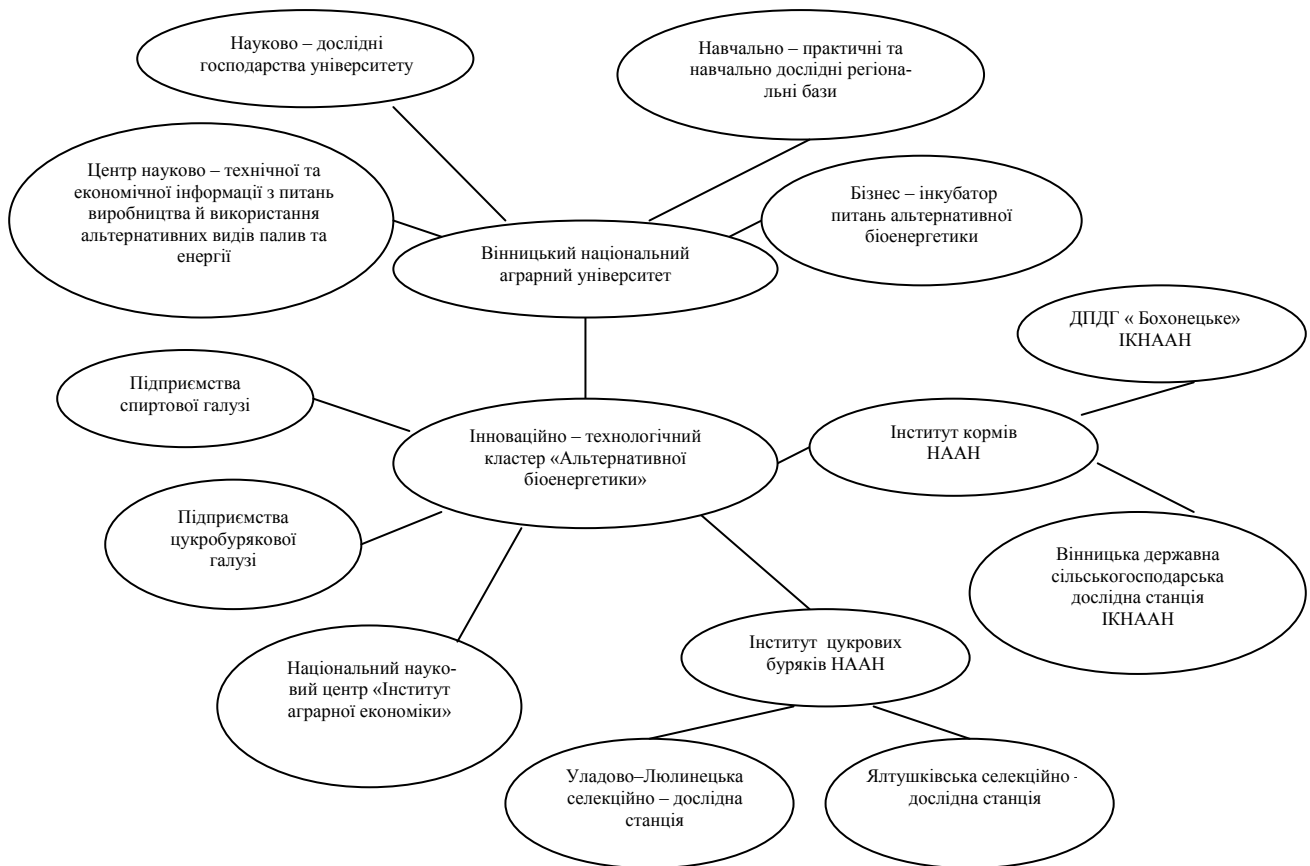
Технологія кластеризації в рамках вищенаведеної структури включає кілька основних етапів:

обґрунтування ринкових можливостей (ідентифікація);

оцінка можливих варіантів реалізації проекту й вибір раціонального плану (дослідження);

підбір виконавців (команди для реалізації вибраного проекту (організація);

формування угод про співробітництво, включаючи умови фінансування, розподіл ринків, збутову політику, визначення майнових зобов'язань (спеціалізація).

Структура інноваційно-технологічного кластера «Альтернативна біоенергетика»

Завданнями діяльності кластер «Альтернативна біоенергетика» наступні:

1. Підвищення конкурентоспроможності сільськогосподарської продукції та формування ефективної системи взаємодії між підприємствами кластера.

2. Формування в рамках кластера прогресивної інноваційно-технологічної політики розвитку напрямів альтернативної біоенергетики в аграрному секторі економіки на базі кращих інноваційних технологій.

3. Формування банку даних потенційних виконавців інноваційних проєктів у галузі альтернативної біоенергетики.

4. Створення механізму фінансування інноваційних проєктів у зазначеній галузі.

5. Аналіз чинного законодавства й розробка пропозицій щодо внесення законодавчих ініціатив для поліпшення умов інноваційного розвитку альтернативної біоенергетики.

6. Створення системи підготовки та підвищення кваліфікації кадрів для реалізації інноваційного процесу в рамках сфери діяльності кластера.

Функціональні взаємовідносини (права й обов'язки) учасників інноваційно-

технологічного кластера «Альтернативна біоенергетика» включають: загальні взаємовідносини між учасниками кластера; їхні обов'язки; права; відповідальність.

Висновки. Формування кластерних утворень на зразок «Альтернативної біоенергетики» у Вінницькій області започатковує модель формування конкурентоспроможної та інноваційно привабливої аграрної економіки, яка забезпечує структурні перетворення в адміністративних регіонах і підвищення рівня якості життя населення територій. З іншого боку, інтеграція аграрних підприємств за ознакою спільної діяльності створює ефект масштабу виробництва та зниження його витрат, що підтверджується практикою господарювання. Кластер формуватиме розвиток альтернативної біоенергетики як у Вінницькій області, так і в Україні в цілому, сприятиме підтримці науково-дослідної діяльності в галузі та впровадженню інноваційних технологій, розробці безвідходних технологій переробки сировини для одержання біоетанолу, біодизеля й біогазу.

Список використаних джерел

1. Історія економічних вчень: [підручник] [Л.Я. Корнійчук, Н.О. Татаренко, А.М. Поручник]; за ред. Л.Я. Корнійчука, Н.О. Татаренка. – К.: КНЕУ, 1999. – 564 с.
2. *Перру Ф.* Экономика XX века // 25 ключевых книг по экономике / А. Бейтон, А. Козорла, К. Долло; пер. с франц. – Урал: ПТО, 1999. – 488 с.
3. Буржуазная региональная теория и государственно-монополистическое регулирование производительных сил (критический анализ) [Л.Д. Сапожников, В.М. Смольников, В.А. Васильев]. – М.: Мысль, 1981. – 480 с.
4. *Caron H. St. John, Richard W. Ponder.* Technology eluster versus industry clusters: resourses, networks, and regional advantages. Growth and ehanqe. Vol. 37. No.2 (June 2006), pp [141-171].
5. *Портер М.* Конкуренция / М. Портер; пер. с англ. – М.: Изд. Дом “Вильямс”, 2005. – 608 с.
6. *Войнаренко М.П.* Концепція кластерів – шлях до відродження виробництва на регіональному рівні / М.П. Войнаренко // Економіст. – 2000. – №1. – С. 29-33.
7. *Косач І.А.* Функціонування кластерів в умовах сучасних економічних систем / І.А. Косач // Економіст. – 2008. – №3. – С. 30-34.
8. *Прохорова Н.Г.* Кластеры в национальной экономике / Н.Г. Прохорова // Экономика региона. – 2007. – №18. – С. 20-24.
9. *Ковальова Ю.М.* Механізм регулювання соціально-економічного розвитку регіону на основі формування кластерів / Ю.М. Ковальова // Актуальні проблеми економіки. – 2008. – №4. – С. 179-187.
10. Постанова Кабінету Міністрів України “Про затвердження державної економічної програми “Створення в Україні інноваційної інфраструктури” на 2009-2013 рр. №447 від 14 травня 2008 р. // zakon2.rada.gov.ua.
11. Постанова Президії НАН України “Про формування та функціонування інноваційних кластерів” від 08.07.2009 р. №220. // zakon2.rada.gov.ua.
12. Закон України “Про наукову і науково-технічну діяльність” №1977-ХІІ від 07.08.2002 р. // zakon2.rada.gov.ua.
13. Закон України “Про наукові парки” №1563 від 25.06.2009 р. // zakon2.rada.gov.ua.

Стаття надійшла до редакції 28.10.2013 р.

* * *